

AMO.CZ

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
PRAHA

Česko. Německo. v kontextu

Pavlína Janebová
Klára Schováňková (eds.)

Sbírka *Česko. Německo. V kontextu* představuje celkem čtrnáct textů autorek a autorů z Česka a Německa k sedmi klíčovým tématům naší doby. Vznikla proto, aby čtenářkám a čtenářům v obou zemích (a nejen v nich) nabídla hlubší vhled do problematiky, která se k nám, pokud vůbec, nejčastěji dostává ve formě krátkých novinových titulků, a přispěla tak k lepšímu vzájemnému porozumění.

W. D. R.

Česko. Německo.

V kontextu

Pavlína Janebová
Klára Schováňková (eds.)

Tuto publikaci je kromě textu „Příliš málo poukazujeme na realitu migrace do východoněmecké společnosti“ možné šířit v rámci licence creative commons CC BY-NC-ND 4.0.
Text „Příliš málo poukazujeme na realitu migrace do východoněmecké společnosti“: všechna práva vyhrazena.

Obsah

Úvod

Pavlaína Janebová a Adéla Jurečková	7
-------------------------------------	---

Sociální spravedlnost a sociální politika

Lucie Trlifajová: Stigmatizovaná chudoba a osekáný sociální stát	15
Wolfgang Schroeder a Lukas Heller: Sociální spravedlnost v Německu: Dimenze – poznatky – diskurzy	23

Genderová rovnost a genderová spravedlnost

Johanna Nejedlová: Sausage party po česku	35
Simone Schmollack: Německo v genderové rovnoprávnosti leccos dohnalo, ale má před sebou ještě hodně práce	43

Práce

Šárka Homfray: Pracovní trh: Ještě žijeme v „montovně Česko“?	53
Irene Dingeldey: „Model Německo“ v transformaci – pracovní trh se čím dál více štěpí	61

Klima a energetika

Romana Jungwirth Březovská: Česko jako fosilie: Sebenaplňující se proroctví o nemožnosti jinak	71
Nick Reimer: Ochrana klimatu v Německu: Když systém selhává	79

ČR/Německo v EU

Vít Dostál: O české krizi evropanství, jejích příčinách, dopadech a cestě z toho ven	89
Christine Pütz a Georg McCutcheon: Mezi vnímáním sebe sama a zahraničním vnímáním: Role Německa v Evropské unii	95

Podpora lidských práv ve světě

Petra Kalenská: Podpora lidských práv jen na papíře a jen tam, kde to neboli	105
Peggy Lohse: Lidská práva: Co se stává z „podstaty německé zahraniční politiky“?	113

Identita a diverzita

Marie Jelínková: Racionalita, ekonomická prosperita a ctnostní migranti	123
Noa K. Ha v rozhovoru se Sarou Ulrich: Příliš málo poukazujeme na realitu migrace do východoněmecké společnosti	129

Úvod

Česko a Německo by se daly přirovnat k sousedům v moderní metropoli. Zeď, která je dělí, je poměrně tenká – ale dost silná na to, aby jí často neproniklo to podstatné. Slušně se pozdraví, ale příliš se neznají a vědí o sobě hlavně to, co se dá usoudit z letmých pohledů, útržkovitých rozhovorů a úsudků. Tento vztah není rovnoměrný ekonomicky, geopoliticky ani z hlediska pozornosti, kterou si sousedé vzájemně věnují, na druhou stranu už není tak zatížen historickou zkušeností a předsudky jednoho vůči druhému, jako tomu bývalo v minulosti.

Alespoň tolik by se dalo vyvodit z výzkumu veřejného mínění zaměřeného na hodnocení česko-německých vztahů českou a německou veřejností, který si v roce 2021 zadal Česko-německý fond budoucnosti u agentur STEM a Allensbach.¹ V něm Češi a Češky vykreslují Německo jako významnou a moderní zemi s vysokou životní úrovní, která však není příliš otevřená světu. Němci a Němky naopak vidí Česko jako zemi turisticky zajímavou, pohostinnou a vhodnou k ekonomické spolupráci. Nerovnováha mezi pozorností, kterou si obě země věnují, je patrná z otázky po vzájemných vztazích: zatímco více než 40 % dotázaných v Německu neví, jak je hodnotit, pouze 5 % respondentů a respondentek v Česku nemá na vztahy mezi oběma zeměmi názor. Většina obyvatelstva v obou zemích vnímá vztahy se sousední zemí jako velmi či spíše dobré, v českém případě je to dokonce 85 %. Jaké předpoklady se ale skrývají za touto odpovědí? Znamená „dobré“ jen absenci otevřených konfliktů, nebo i autentický zájem o druhého, povědomí o tom, s jakými problémy se potýká a jaké cesty k jejich řešení volí?

Jsmo přesvědčeni o tom, že pro kvalitní vztahy je potřeba to druhé. Cesta ke skutečnému porozumění tomu, jak sousední společnost funguje, vede přes znalost místních debat a velkých příběhů, které ovlivňují uvažování lidí a jejich přístup k zásadním otázkám dneška. Vede přes pochopení toho, co lidi na druhé straně hranice pálí a jakou budoucnost si přejí pro svou zemi. Mediální zpravodajství tomuto porozumění pomáhá jen zčásti – většinou pouze zrcadlí zásadní politický

¹ „Česko-německé vztahy v roce 2021“, STEM, vydáno 4. listopadu 2021, <https://www.fondbudoucnosti.cz/aktuality/aktuality/stem-cesko-nemecke-vztahy-souhrnna-zprava-z-vyzkumu-2021>.

a ekonomický vývoj v sousední zemi, navíc je poměrně disproporční: Německu se kvůli jeho větší politické váze a ekonomické síle dostává v Česku výrazně více pozornosti, než je tomu naopak. Ambicí této publikace je tuto mezeru částečně zaplnit a dát prostor tématům a argumentům, které nám běžnou optikou obchodních a diplomatických vztahů a zakořeněných stereotypů, jíž se přes hranice díváme, mohou snadno unikat.

Snažili jsme se přitom zaměřit na témata, která pro obě země hrají a budou hrát důležitou roli, jako je budoucnost Evropské unie, klimatická krize, sociální politika, genderové nerovnosti nebo migrace a identita. Autoři a autorky – ke každému tématu jeden či jedna z každé země – popisující stav debaty v daných tématech ve svých zemích nepochází z té části expertní komunity, která se běžně zabývá bilaterálními vztahy obou států. Píší o tématech, kterým rozumí a na kterých jim záleží, způsobem, který je jim blízký. Esej se tak na stránkách této publikace potkává s analýzou a rozhovorem.

Perspektiva vzájemných vztahů, která pro nás byla východiskem k vytvoření této publikace, v samotných textech záměrně ustupuje do pozadí. Domníváme se totiž, že když se chceme o tom druhém něco dozvědět a pochopit ho, musíme mu ze všeho nejdřív důkladně naslouchat. Autoři a autorky tak na sebe vzájemně nereagují, ale střídají se ve vypravěčské a posluchačské roli: jeden text popisuje realitu a debatu o daném tématu v Česku, druhý v Německu. Debatu, která by měla po vzájemném naslouchání následovat jako další krok, se Heinrich-Böll-Stiftung i AMO dlouhodobě snaží podněcovat a věříme, že tato publikace nám v tom bude cenným pomocníkem.

V sousedově zahrádce

Náš pokus konfrontovat dva různé pohledy z obou zemí na stejná témata nám na jednu stranu ukazuje, že v mnoha ohledech máme k sobě blíže, než by se mohlo zdát – rozčilujeme se nad politikou, která nedostává svým slibům a dostatečně nereflektuje varovné signály, které nám naznačují směr potřebných změn. Z mnohých textů číší naléhavost a neochota spokojit se se statem quo, pokud ho vnímáme jako nespravedlivý, překonaný nebo ohrožující naši budoucnost. Kvůli odlišné společensko-politické, ekonomické a historické realitě se však některé debaty, přestože směřují za podobným cílem, vedou na odlišných úrovních. Co občas z jednoho pohledu může vypadat jako málo ambiciózní status quo hodný překonání, se z druhého může jevit jako stále nedosažená meta.

Zahrnutí obou pohledů nám přitom pomáhá vybočit z hranic diskurzu vlastní země a rozšířit si měřítko na své mentální mapě. To, co nám ve vlastní zemi může připadat jako vyhraněný postoj, je v některých případech kousek za humny mainstreamem. Konfrontace obou perspektiv nám také připomíná, jak těžko dosažitelný a křehký je společenský konsenzus: ať už například na tom, jestli má boj s klimatickou změnou být jedním z top témat na žebříčku vládních priorit, či na tom, jestli má stát být spíše nočním hlídačem, nebo aktivním tvůrcem ekonomického a společenského uspořádání. Náš postoj se tím zřejmě nezmění, ale snad nám to pomůže pochopit, čím se živná půda v sousedově zahrádce liší a proč dává vzkvétat trochu jiným rostlinkám než ta naše.

Nedohánět vlak, ani nespát na vavřínech

Díky své velikosti, blízkosti a politické a ekonomické síle hraje Německo v českém diskurzu často roli jakéhosi přirozeného benchmarku. Zatímco polistopadové politické elity slibovaly, že se mu co do ekonomické prosperity a veřejného blahobytu za pár let vyrovnáme, je kupní síla Čechů a Češek více než 30 let poté stále jen zhruba poloviční. Pokud je tedy pohled k sousedům někdy spojen i s určitou frustrací, není to – jak se často předpokládá – dáno pouze dávnějšími historickými zkušenostmi, ale také současnou ekonomickou realitou. Německo v českém kontextu často slouží jako nejlépe známý a uchopitelný předobraz „Západu“, který „stále musíme dohánět“, což je cítit i z některých textů v této publikaci. Možná je to i ona pochopitelná únava z dohánění, která vede k vymezování se proti Západu v jiných oblastech, ať už se jedná o migraci, klimatickou politiku, nebo sociální stát. Nehledě na to, že nikdo nechce být neustále tím, kdo dobíhá vlak, může být to, co doháníme, už zítra překonané a cíl nám tak bude neustále unikat. Nebylo by smysluplnější si ujasnit vlastní cíle, najít průlníky se sousedy a snažit se jich dosahovat za vzájemné podpory ve společném evropském domě? A tam, kde se neshodneme, spolu vést respektující dialog?

Německo se zase optikou řady textů v této publikaci může jevit jako země, která ušla velmi dlouhou cestu, aby následně zůstala stát na rozcestí, přešlapujíc na místě. Otázky, na které hledá odpověď, jsou stejně tak komplexní jako klíčové. Jakou roli chceme hrát v Evropě? A jaká očekávání od nás mají naši evropsští partneři? Jsme ochotni převzít odpovědnost za svou reálnou ekonomickou a politickou sílu a přijmout roli lídra? Jak by tato role měla vypadat? Dokážeme se v jejím rámci vyprostit z historicky formovaných koncepcí mezinárodního působení a zahraniční politiky a nahlížet svět i svou roli v něm svěžíma očima? Chceme se za sociální a ekologické standardy dosažené doma zasazovat i jinde i za cenu ekonomických ústupků a zároveň je dále zvyšovat? Nebo si dovolíme usnout na vavřínech a necháme jiné určovat směr bez možnosti ovlivnit, zda nás povedou cestou autokracie a partikulárních zájmů, nebo demokracie a lidských práv?

Stejné otázky, různé kontexty

Vedle otázek spojených s hledáním svého místa v Evropě i na světě se kapitoly této knihy věnují i různým dimenzím a nuancím rovnosti a inkluze. S narůstající naléhavostí se jak v Německu, tak v Česku ukazuje, že tato dvě témata jsou pro demokracii a její odolnost klíčová. Vyloučením některých skupin (ať už jde o ženy, či etnické a sexuální menšiny) z plnohodnotné účasti na některých aspektech demokratického života celá společnost přichází nejen o jejich potenciál. Cítí-li se lidé na okraji a nedůvěřují institucím státu, v němž žijí, nevidí ve své účasti na jeho demokratickém fungování smysl. To se následně projevuje v nízké volební účasti, ale i v rostoucí podpoře populistických, extremistických či přímo antisystémových stran.

Česko i Německo se potýkají s ekonomickým rozměrem nerovnosti. Zatímco v Česku i více než 3 dekády po pádu socialistického režimu nesmyslně ovlivňují přemýšlení o sociálním systému a ochraně těch nejchudších reminiscence na komunistický totalitní režim, německý sociální stát stojí před výzvami spojenými

s proměňujícím se sociálním kontextem a z něj vyplývajícími novými riziky a typy nerovnosti, ale i přetrvávající rozdílnou hospodářskou úrovní zemí někdejšího východního Německa. Hospodářské aspekty přirozeně do velké míry souvisí i s dynamickými proměnami pracovního trhu.

Významným aspektem nerovnosti je v obou zemích gender. V Česku stále není nutnosti dosahování rovnosti žen a mužů přikládán velký význam a v lepším případě bývá vnímána jako něco, co je hezké, ale nikoli nezbytné, v horším případě rovnou jako přímá hrozba pro místní tradice a způsob života. V Německu politika směrem k genderové rovnosti došla mnohem dále, i zde ale přetrvává nerovnost v rozdělení činností souvisejících s péčí, v příležitostech budovat kariéru či ve vyšší výdělků a následně důchodů.

Konečně, inkluze lidí s odlišným etnickým či kulturním backgroundem je tématem, v němž má Spolková republika náskok několika dekád. Propastné rozdíly mezi německým a českým přístupem k imigrační politice v letech 2015 a 2016 zásadně poznamenaly vzájemné vztahy a vnímání. Česko bohužel zůstává prostředím, které je – zejména vůči příchozím z oblastí Blízkého východu – značně nehostinné, ačkoli obecně laskavé přijetí uprchlic a uprchlíků z Ruskem napadené Ukrajiny ukazuje českou společnost i z lepší stránky. V Německu pak i navzdory dlouholeté zkušenosti s imigrační společností některé skupiny obyvatel a potomci někdejších přistěhovalců musí nadále usilovat o to, aby byli považováni za plnohodnotnou součást společnosti.

Nerovnost dopadů opatření přijatých v rámci dekarbonizace je jedním z významných aspektů boje se změnou klimatu, samozřejmě ale nikoli jediným. Snižování emisí skleníkových plynů a stanovování závazků v tomto ohledu Německo řeší o mnoho déle než Česko a míra povědomí o jejich důsledcích stejně jako společenský konsenzus ohledně nutnosti jejího řešení je v Německu vyšší. Na druhou stranu, i v Německu se vyšším ambicím a realizaci konkrétních kroků staví do cesty různé zájmové skupiny, popírající urgenci problému.

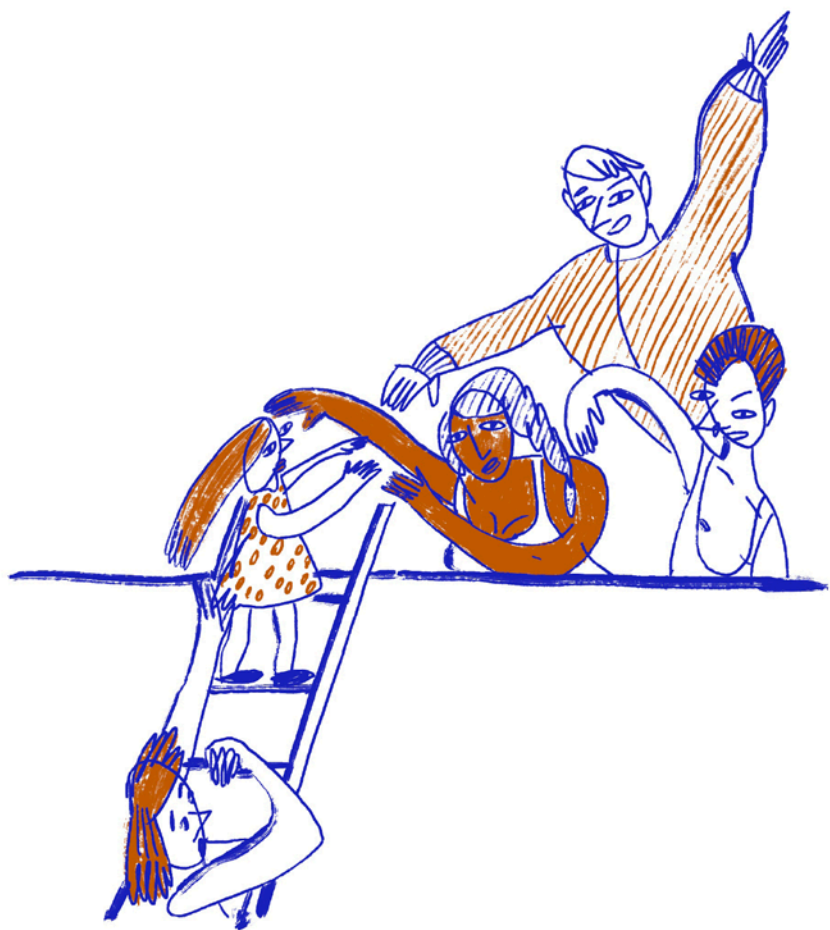
Ačkoli jsou diskuze o výše naznačených otázkách v každé ze zemí v jiné fázi a jsou ovlivněny různými reáliemi, historickými zkušenostmi a myšlenkovými proudy, tato publikace ukazuje, že v řadě případů naráží na podobná dilemata a potřebu hledat řešení obdobných problémů. Autoři a autorky textů v této publikaci se snaží přinést hlubší vhled dynamiky zmíněných debat v obou zemích a někdy také svůj pohled na to, co by mělo být jejich výsledkem. Úsudek je však jen na vás, jejich čtenářkách a čtenářích.

Sousedí, nebo přátelé?

Bezproblémový vztah Česka a Německa jako dvou sousedů, kteří spolu dobře vychází a na schodech se slušně pozdraví, ale vlastně toho o sobě navzájem moc nevědí, není automaticky něčím, co je potřeba napravovat. Asymetrie vztahu mezi Českem a Německem je koneckonců faktem, se kterým sotva něco uděláme. Tato publikace a její kapitoly ale ukazují, že si máme o čem povídat a v lecčem se můžeme navzájem obohatit. Je přitom přirozené, že ne vždy nutně dojdeme ke stejným závěrům. Navazování kontaktů a hledání odpovědí na konkrétní společné otázky napříč společnou hranicí je ale cílem samo o sobě, jelikož přispěje

k lepšímu vzájemnému poznání a tím i posílení sousedského svazku. Bilaterální sousedské vztahy přece nejsou výhradně doménou politických představitelů a představitelů – naopak, měly by zahrnovat občanskou společnost, expertky a experty nebo zástupce a zástupkyně odborů. Vzájemné poznání a porozumění v tématech rozebíraných v této publikaci ale usnadní i lepší pochopení pozic zaujímaných k velkým evropským a globálním otázkám dneška. Takové pochopení je nesmírně důležité mimo jiné v aktuálních otázkách mezinárodní bezpečnosti či budoucnosti Evropské unie. Čtenářky a čtenáři, věříme, že tato kniha a její jednotlivé kapitoly přinesou nové perspektivy do vašeho přemýšlení jak o tématech, kterým se věnují, tak o česko-německých vztazích.

Adéla Jurečková, ředitelka pražské kanceláře Heinrich-Böll-Stiftung
Pavína Janebová, ředitelka pro výzkum, Asociace pro mezinárodní otázky (AMO)

Sociální spravedlnost a sociální politika

Stigmatizovaná chudoba a osekáný sociální stát

Lucie Trlifajová

Z mezinárodních srovnání vychází, že má Česko dlouhodobě nejnižší míru ohrožení chudobou a jednu z nejnižších nezaměstnaností v EU. Chudoba se pohybuje na úrovni skandinávských států, často ve srovnání vychází i lépe. Poslední roky je u nás nezaměstnanost dokonce nižší než v Německu. „Máme se o tolik líp než za komunismu! Tak proč si lidé stěžují?“ zaznívá mnohdy mezi liberály v ekonomických centrech.

Dobré umístění Česka v mezinárodních srovnáních souvisí s tím, jak jsou tyto indikátory nastaveny, přičemž ve skutečnosti o kupní síle nebo kvalitě života domácností příliš nevyovídají. Ve výsledku hraje podstatnou roli míra nerovnosti a podíl zaměstnanosti. Tyto výsledky v české debatě zneviditelnují dopady ekonomiky postavené na nízkých mzdách a vysoké zaměstnanosti, které sice nevedou k masivním příjmovým nerovnostem, zato k dlouhodobé ekonomické nejistotě zasahující širokou skupinu obyvatel. Vzhledem k tomu, že hranice chudoby se odvíjí od průměrného příjmu domácnosti v dané zemi, domácnosti, které by byly v jiných zemích EU označeny za chudé, se v Česku dostávají nad hranici chudoby.

Dlouho jsme byli zvyklí uvažovat, že kdo má práci, nemá problém. Chudoba byla úzce propojená s představou lidí na okraji, nepracujících příjemců sociálních dávek, s Romy jako obyvateli sociálně vyloučených lokalit. Teprve v posledních letech se pomalu, pod vlivem viditelnější společenské polarizace a pro mnohé znepokojujících politických preferencí, probouzíme ke zjištění, že se ne všichni v české společnosti mají dobře. A ukazuje se, jak slabými nástroji pro jejich ochranu disponujeme.

Stigmatizovaná chudoba jako etnický problém

Pojmy jako pracující chudoba nebo prekarita byly dlouho v českém veřejném prostoru, a dokonce i sociálních politikách neznámé. Převládající rámování bylo silně ovlivněno neoliberalismem, představou, že ekonomický růst a dostupná práce zajistí

postupně blahobyť všem, zatímco sociální dávky korumpují morálku a pracovní etiku. V rozsáhlých investičních pobídkách (podporovaných historicky i sociálnědemokratickými vládami) nebyl dlouho kladen důraz na kvalitu vznikajících pracovních míst nebo důstojnou výši mezd. Výrazně oslabené byly politiky a instituce, které měly chránit příjmy a kvalitu práce – ať už šlo o regulační nástroje (jako minimální mzda), nebo vyjednávací pozice zaměstnanců a zaměstnankyň (odborníky). Sociální politiky, které měly pomáhat chudým a nízkopříjmovým domácnostem, cílily primárně na ty, kdo stáli mimo pracovní trh, a řešení jejich situace hledaly v tlaku na větší individuální snahu jedince – zatímco strukturální příčiny byly často přehlíženy.

České dávkové systémy byly této logice podřízeny. Změny v posledních desetiletích, které vyvrcholily v takzvané sociální reformě v letech 2011–2012, vedly k jejich omezování, klesání reálné hodnoty podpory, zavádění nových prvků kontroly a represe. Téměř u všech typů dávek došlo k devalvaci hodnoty, což souvisí s tím, že se zrušila automatická valorizace. U řady z nich (příspěvků na živobytí, příspěvků na děti) docházelo k užšímu provázání s prací, některé byly úplně zrušeny (sociální příplatek). Jednou ze základních premis pomoci v hmotné nouzi, které visí na webu Ministerstva práce a sociálních věcí, je, že „osoba, která pracuje, se musí mít lépe než ta, která nepracuje, popřípadě se práci vyhýbá“¹.

Tento proces posiluje stigmatizaci chudých lidí a příjemců dávek coby pasivních, práci se vyhýbajících. Negativní vnímání ještě násobí propojení mezi příjemci sociálních dávek a Romy, které dále zviditelnily i některé veřejné politiky, a to jak na české, tak evropské úrovni. Šlo především o důraz na sociální začleňování, který na úrovni EU v sociální oblasti dominoval oproti širšímu pojetí sociální ochrany.² V polovině dvoutisících let běžela kampaň neziskové organizace Člověk v tísni proti romským „ghettům“,³ která měla ambici upozornit na rostoucí problém prostorové koncentrace Romů v českých městech. Krátce poté proběhlo první mapování takzvaných sociálně vyloučených romských lokalit, které vzniklo částečně pro potřeby zacílení evropských dotací. V roce 2008 byla založena Agentura pro sociální začleňování, původně s příslušností „v romských lokalitách“. V prvních letech byla jedinou veřejnoprávní organizací, která proaktivně vstupovala do debaty ohledně chudoby v Česku s kritikou osekávání sociálních systémů – ovšem z pozice aktéra, který byl vnímán nikoliv jako zástupce hůře postavených skupin, ale Romů a Romek.

Vedlejší (a nechtěným) efektem ve veřejné debatě bylo spojení sociálního vyloučení s chudobou a užší propojení mezi historickými protiromskými stereotypy s představami o nepracujících příjemcích dávek.⁴ Prohlubuje se tím jak delegitimace již velmi omezených sociálních systémů jako nástroje, který podporuje (podporu „nezasluhující si“) Romy a Romky, tak stigmatizace těch, kteří o podporu žádají, jako druhořadých, „problematických“ občanů.

1 „Pomoc v hmotné nouzi“, Ministerstvo práce a sociálních věcí, <https://www.mpsv.cz/pomoc-v-hmotne-nouzi>.

2 Nikos Kourachanis, *Citizenship and social policy: From post-war development to permanent crisis* (Palgrave Macmillan, 2020).

3 „Likviduj!“, Člověk v tísni, <http://ceskaghetta.cz>.

4 Podrobněji viz Lucie Trlifajová, „O ekonomických periferiích a omezování sociálního státu v Česku“, in Filip Outrata a kol., *Demokracie – jak dál? Rizika a výzvy pro Česko a svět* (Praha: Vyšehrad, 2021).

Neviditelní chudí

Chudoba a ekonomická nejistota ovšem zasahuje daleko širší skupinu obyvatel. I v době před současnou inflací a růstem cen energií nebyla pětina českých domácností schopna zaplatit nečekaný výdaj, který odpovídá nákladům na novou pračku nebo ledničku, v roce 2016 více než třetina, v roce 2008 téměř polovina. Podobně velká skupina lidí si v jednotlivých letech nemohla dovolit zaplatit dovolenou.⁵

V roce 2019 zadal Český rozhlas výzkum, který měl za cíl mapovat sociální situaci 30 let od konce komunismu. Do dneška je to jeden z mála rozsáhlejších statistických výzkumů, který nabízí nuancovanější pohled na chudobu. Podle něj se nízké příjmy a ekonomická nejistota dotýkaly v roce 2019 40 % domácností.⁶ Tomu odpovídá ve stejném roce zveřejněný výpočet minimální důstojné mzdy,⁷ který ukazuje, že mzda poloviny zaměstnaných může jen obtížně pokrýt náklady na běžný život. V absolutních i relativních hodnotách je česká minimální mzda dlouhodobě téměř nejnižší v Evropě, ve srovnání s většinou EU je dlouhodobě nízká i kupní síla zaměstnanců a zaměstnankyň s průměrnými nebo mediánovými příjmy. Ve veřejné debatě ovšem dlouho převládala představa, že nízké příjmy jsou odpovědností jedinců, nikoliv společenský problém.

Zvlášť silně toto dopadá na ženy, zejména na ženy s dětmi. V Česku je jeden z nejvyšších rozdílů v odměňování mužů a žen v Evropě. Nízké mzdy v kombinaci s dlouhou rodičovskou dovolenou a nízkým rodičovským příspěvkem a obtížně dostupnou předškolní péčí vedou k tomu, že zvlášť ohroženy jsou jednak samoživitelky s dětmi (pravděpodobnost chudoby je u nich více než třikrát vyšší než u jiných domácností) a jednak seniorky, které tvoří většinu mezi chudými staršími lidmi.⁸ Až do pandemie koronaviru byli tito lidé pro veřejnou debatu téměř neviditelní.

Ekonomická nejistota se tedy dotýká širokého segmentu populace. Ovšem jen minimum těchto obyvatel dosahuje na sociální podporu. Dávky cílené na nízkopříjmové domácnosti čerpají jen jednotky procent obyvatel (v roce 2018 pobírala dávky v hmotné nouzi necelé 2 % domácností, dávky na bydlení lehce přes 4 %⁹), zlomek oproti 30–40 % domácností, které obtížně vycházejí s příjmy. Oproti tomu má téměř desetina dospělých obyvatel zkušenost s předlužením. V loňském roce bylo v exekuci téměř 700 tisíc osob¹⁰ a necelých 115 tisíc procházelo insolvenčí.¹¹

5 „Příjmy a životní podmínky domácností“, Český statistický úřad, <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-r4hlvpcwox>.

6 Daniel Prokop, Paulína Tabery a kol., *Rozdělení svobodou: Česká společnost po 30 letech* (Praha: Český rozhlas, 2019),

<https://www.irozhlas.cz/sites/default/files/documents/4cb643625998e931d8f0a9aa34bbb254.pdf>.

7 Minimální důstojná mzda, <https://www.dustojnamzda.cz>.

8 Jiří Pekárek, „Nejohroženější zůstávají nezaměstnaní a senioři“, *Statistiky a my*, 06/2021, <https://www.statistikaamy.cz/2021/06/17/nejohrozenejsi-zustavaji-nezamestnani-a-seniori>.

9 Lucie Trlifajová, Tomáš Hoření Samec, Filip Pospíšil, *Znamená práce ekonomickou jistotu?* (Praha: Centrum pro společenské otázky SPOT, 2019),

<https://www.pracevobci.cz/upload/studies/11/factsheet-03.pdf>.

10 „Základní statistické údaje“, Exekutorská komora České republiky, <https://statistiky.eckr.info/statistiky>.

11 „Mapa bankrotů“, Institut prevence a řešení předlužení, <http://www.mapabankrotu.cz>.

Obě tyto skupiny mají zásadně omezenou jak ochranu na trhu práce (například pro ně neplatí minimální mzda), tak přístup k sociální ochraně (nárok na dávky se počítá podle příjmu před srážkami ze mzdy).

Podobně jako v jiných zemích s extrémně seškrtanými sociální systémy, pro řadu obyvatel a obyvatelů Česka půjčky nejen kompenzují nízké mzdy, ale často nahrazují nefunkční sociální systém. Obrovský problém s předlužeností v Česku ovšem znásobila dlouhodobě absntující regulace nebankovních půjček a systém soukromého vymáhání dluhů, který umožňoval z malých částek vytvořit nesplacitelné pohledávky.¹² I když tento problém zasahující desetinu obyvatel trvá přes desetiletí, teprve v posledních letech se dostal do celospolečenského povědomí a získává větší politickou pozornost. Největší excesy jsou již právně omezeny, s obrovsky narostlými dluhy a stigmatem se lidé ale potýkají dodnes.

Sociální systém jako nástroj kontroly Romů

Česká ekonomika je postavená na nízkých mzdách. Velká část místního průmyslu stojí na nižších stupních globálních produkčních řetězců, což se negativně promítá právě do výše mezd, kvality dostupné práce a pracovních podmínek. Neblahé dopady jsou viditelnější v bývalých industriálních centrech, z nichž řada (zejména uhelné oblasti na severu Čech a Moravy) zažívala ještě v 80. letech minulého století rozkvět. Mezi obyvateli je vyšší podíl lidí, kteří se navzdory zaměstnání nacházejí v ekonomicky nestabilní situaci, častěji se zde za prací dojíždí¹³ a pracuje se na směny. Například v Ústeckém kraji pracuje ve směnném provozu podle posledních veřejných dat téměř 40 % zaměstnanců a zaměstnankyň.¹⁴

Paradoxně i přesto, že nejistota ohledně práce a nízké mzdy zasahuje velkou skupinu lidí, vychází z těchto regionů nejvyšší tlak na omezování sociální ochrany. Souvisí to s pocitem nespravedlnosti, představou (údajně nepracujících) Romů a Romek jako neoprávněných příjemců podpory a pozornosti ze strany centrálních institucí. Stát podle zkušenosti těchto lidí nepodporuje ty, kteří by si podporu zasloužili, zejména pracující chudé.

Tento „paradox“ má ale i jinou rovinu. Ve zmíněných regionech od 90. let stoupá počet Romů a Romek, jejichž přítomnost je ještě viditelnější v kontrastu s odlivem vzdělanějších, bohatších obyvatel. V řadě těchto měst Romové žili už před rokem 1989, nárůst nicméně přišel s privatizací bytového fondu a zvyšujícími se náklady na bydlení v ekonomických centrech.¹⁵ Lze říci, že česká města, která

12 Radek Hábl, Lucie Trlifajová a kol., *Proč je u nás 5 milionů exekucí? 20 let historie dluhových pastí* (Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT, 2021), <https://www.pracevobci.cz/upload/studies/24/Jak-rostly-dluhy-FINAL.pdf>.

13 Jakub Novák, Martin Ouředníček, „Dojíždka do zaměstnání“, in Martin Ouředníček, Jana Temelová, Jana Pospíšilová (eds.), *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky* (Praha: Karolinum, 2011), 55–65.

14 Marta Petráňová, „Na směny se nejvíce pracuje v Ústeckém kraji“, *Statistiky a my*, <https://www.statistikaamy.cz/2017/12/12/na-smeny-se-nejvice-pracuje-v-usteckem-kraji/>.

15 Marek Mikulec, Štěpán Ripka, Jan Snopek, „Bezdomovectví a vyloučení z bydlení v České republice“, in Eliška Lindovská (ed.), *Způsoby řešení bezdomovectví a vyloučení z bydlení: analýza a komparace situací ve Francii, Velké Británii a v České republice* (Ostrava: Ostravská univerzita, 2016).

šla po změně politického režimu ekonomicky nahoru, vytlačila část svých chudých obyvatel do chudších regionů, zejména postindustriálních měst, kde s úbytkem pracovních míst došlo k rozsáhlému uvolnění bytových kapacit.

Rapidní zhoršování sociální situace Romů, kvality bydlení i sousedských vztahů často souvisí s lokálními segregačními politikami, nedostatkem sociálních služeb a mnohdy institucionálním rasismem. Z privátního ubytování chudých Romů v substandardních bytech se stal velmi výhodný byznys, který je ovšem na lokální úrovni velmi citlivě vnímán. Viditelná přítomnost Romů se stává symbolem celkově pocítovaného úpadku a zhoršení sociálního statusu nově vznikajících postindustriálních periferií. Volání po kontrole jejich přítomnosti je zároveň hledáním odpovědí na problémy, které jsou výsledkem strukturálních faktorů, obtížně ovlivnitelných místními aktéry.

Propojení obrazu Romů jako nezasloužilých příjemců dávek s poptávkou po kontrole Romů, kteří se stávají symbolem proměny postindustriálních periferií, mělo v posledním desetiletí zásadní vliv na podobu českých dávkových systémů. Do pozadí ustupuje tlak na zapojení do trhu práce, naopak vznikají nová opatření omezující výši dávek na bydlení (s cílem snížit zisk z ubytování příjemců dávek), umožňující vyšší kontrolu obcí nad jejich výplatou (omezení pobytu romských příjemců dávek na území obce), větší kontrolu chování jejich příjemců (možnost zajistit obcím „smír“ v okolí vyloučených lokalit). Všechny tyto změny však dále redukuje ochrannou funkci sociálního systému – což se začíná výrazně projevovat v posledních letech. Prvním momentem bylo vypuknutí pandemie koronaviru.

Paralelní systémy v době pandemie

Pandemie koronaviru zasáhla Česko v době bezprecedentního ekonomického růstu. Nejenže nezaměstnanost klesla na historické minimum, ale rostla i reálná hodnota mezd. Protipandemická opatření měla v Česku stejně jako v jiných zemích disproporční dopady – zatímco pro část obyvatel se ekonomická situace zlepšovala a jejich úspory rostly, pracujícím ve více zasažených sektorech a na prekérních pozicích (v Česku jde především o lidi pracující jako OSVČ či přes různé formy dohod) se finanční situace velmi rychle zhoršila.

Z pohledu ochrany příjmu cílila státní podpora zpočátku především na lidi v zaměstnaneckém poměru. Pro pracovníky v prekérních pozicích vznikaly postupně, někdy i s mnohaměsíčním zpožděním, *ad hoc* systémy podpory. Všechny byly dočasného charakteru a jejich pravidla se opakovaně měnila. Často z nich vypadávali ti, kteří byli nejohroženější: lidé v exekuci nebo insolventi, lidé kombinující více zdrojů příjmů, samoživitelky a samoživitelé nebo senioři a seniorky, kteří si přivydělávali k nízkým důchodům nebo rodičovské.¹⁶ Tyto skupiny mohly žádat o pomoc v systému hmotné nouze, v němž vznikla speciální varianta jednorázové dávky. Na rozdíl od ostatních forem podpory se při její výplatě kontrolovala situace celé domácnosti a testovány byly nejen příjmy, ale i celková majetková situace. V praxi lidé v nouzové situaci upřednostňovali podporu prostřednictvím soukromých nadací a potravinových

16 Andrea Svobodová, Lucie Trlifajová, *Balancování na hraně a nejisté vyhlídky. Příběhy precarizovaných pracovníků a pracovníků během prvního roku pandemie covid-19* (Praha: Centrum pro společenské otázky – SPOT, 2021), <https://www.pracevobci.cz/upload/studies/26/dopady-covid-pribehy.pdf>.

bank, jimž během pandemie prudce narostl počet příjemců podpory. K pokrytí nouzových výdajů sloužily, stejně jako v minulosti, půjčky a v roce 2021 také stoupl počet nově zahájených exekucí.

I přes viditelný dopad pandemie na sociální situaci široké skupiny obyvatelstva počet příjemců sociálních dávek nestoupal, u některých typů dokonce došlo k poklesu. Data z let 2020 a 2021 ukazují, že dávky na bydlení využívá méně než třetina lidí, kteří by na ně měli nárok, seniorů jen desetina.¹⁷ (Toto platí i pro obyvatele sociálně vyloučených lokalit.¹⁸)

Během prvních 2 let pandemie se ukázalo nejen to, jak daleko je český sociální systém tomu, aby nabízel ochranu lidem s nízkými příjmy, ale že to od něj ani nikdo neočekává. Debatě o dávkových systémech nadále dominovaly populistické narativy o kontrole Romů a Romek. Pandemie byla v tomto ohledu promarněnou příležitostí pro posun k ochranné funkci sociálních systémů. Ze strany vlády k ní bylo přistoupeno jako k výjimečné, dočasné situaci – výhyлке, která se nebude opakovat. Systémy podpory, které vznikly, v naprosté většině opět zmizely.

V platnosti naopak zůstala opatření v oblasti daně, z nichž nejvíce profitovaly vysokopříjmové skupiny. Do příštích let půjde o pokles příjmů na úrovni stovek miliard korun, odhad pro rok 2022 se blíží až 130 miliardám.¹⁹ Zrušení daně z nabytí nemovitosti pravděpodobně přispělo k tomu, že v Česku v roce 2022 rostly ceny nemovitostí nejrychleji v celé EU.²⁰ Daně z majetku přitom i tak patří dlouhodobě k nejnižším v rámci zemí OECD. Zatímco příjmová nerovnost není v zemi vysoká, dostupná data ukazují výraznou koncentraci majetku u velmi malé skupiny nejbohatších lidí.²¹ Prudce rostoucí ceny bydlení ovšem také zviditelňují polarizaci mezi vlastníky bytů a nájemníky.

Sociální ochrana v turbulentní době

Poslední roky přinášejí sérii výkyvů, které mají zásadní dopady na sociální situaci velké části společnosti. Rápidní růst cen energií, znásobený válkou na Ukrajině, rekordní inflace, která v létě roku 2022 u potravin meziročně dosahovala téměř 20 %.²² Všechny tyto procesy zviditelňují efekt nízkých mezd a zranitelnost lidí, kteří sami sebe považují za střední třídu. Zároveň pokračuje prudký růst cen bydlení.

17 Jan Klusáček, „Kdo (ne)čerpá příspěvky na bydlení“, Statistika a my, vydáno v červnu 2021, <https://www.statistikaamy.cz/2021/06/21/kdo-necerpa-prispevky-na-bydleni>.

18 Miroslava Federičová a kol., *Chudoba a sociální dávky v sociálně vyloučených lokalitách* (Praha: Národohospodářský ústav AV ČR v. v. i., 2022), <https://idea.cerge-ei.cz/studies/chudoba-a-socialni-davky-v-socialne-vyloucenyh-lokalitach>.

19 Klára Kalíšková, Lucie Zapletalová, *Kompenzace ztráty příjmů v pandemii covid-19: vítězové a poražení*, (Praha: Národohospodářský ústav AV ČR v. v. i., 2022), https://idea.cerge-ei.cz/files/Kompenzace_ztraty_prijmu_v_pandemii.pdf.

20 Karolína Zábajňáková, „Růst cen bydlení zrychluje v celé EU“, Statistika a my, vydáno v březnu 2022, <https://www.statistikaamy.cz/2022/03/17/rust-cen-bydleni-zrychluje-v-cele-eu>.

21 Jakub Komárek, *Majetkové nerovnosti* (Praha: PAQ Research, 2021), <https://www.paqresearch.cz/post/majetkova-nerovnost>.

22 „Indexy spotřebitelských cen – inflace – červenec 2022“, Český statistický úřad, vydáno 10. 8. 2022, <https://www.czso.cz/csu/czso/cr/indexy-spotrebitelskych-cen-inflace-cervenec-2022>.

Ty jsou v Česku v poměru k výši mezd téměř nejvyšší v EU. Vlastnické bydlení je přitom dominantní a ze strany státu dlouhodobě podporováno.²³ V nájmu bydlí jen necelá pětina obyvatel (v Praze okolo jedné třetiny),²⁴ ochrana nájemníků je velmi slabá, obecní bytové fondy velmi malé a stále neexistuje legislativa k sociálnímu bydlení. Otázka dostupného bydlení nicméně přestává být problémem nejchudších skupin obyvatel. Nerovnost v přístupu k bydlení roste (a je silně pociťována) zejména mezi mladými lidmi.²⁵

Ve vládních politikách se v posledních měsících začíná projevovat opatrná ochota k rozšiřování ochranné funkce sociálních systémů. Nicméně opatření, která mají zlepšit dostupnost a ochrannou funkci sociálních dávek, jsou bohužel osekáná a částečná. Valorizace zaostávají za růstem cen, špatné pracovní podmínky a nízké mzdy na úřadech práce a s tím spojená podpora potenciálních i stávajících žadatelů zůstávají tristní. I když roste povědomí o důležitosti sociální ochrany, její rozsah je stále podřízen logice úspor a kontroly příjemců. Hlavní energie a objem financí (v době zpracování tohoto textu) šla opět do tvorby paralelních, dočasných systémů – jednorázový příspěvek na děti do 18 let či dočasné snížení (dotování) cen energií.

Výzkumy²⁶ i zkušenost poskytovatelů služeb mluví o růstu počtu lidí, kteří nemají úspory a jsou ohroženi dluhovými pastmi. Data o počtu domácností, které čerpají dávky, vypovídají o tom, že systémy, které by měly sloužit k jejich ochraně, zůstávají nadále téměř nevyužívány. Celkový obraz v létě 2022, kdy vznikl tento text, nelze bohužel číst jinak, než že stát v podpoře nejohroženějších skupin selhává, a ty zůstávají odkázané na soukromé zdroje, se všemi potenciálně negativními dopady, mezi něž patří dluhy, vysoká zranitelnost na trhu práce nebo v partnerských vztazích, zhoršení psychického i fyzického zdraví nebo školních výsledků dětí.

Obtížné predikovatelné výkyvy můžeme očekávat i do budoucna. Skepse části společnosti vůči dopadům zelené transformace, která je vyšší u lidí s nižšími příjmy a pracujících na méně kvalifikovaných pozicích, nedůvěra, že z tohoto procesu mohou profitovat, odráží dlouhodobou zkušenost části společnosti, že její problémy jsou opomíjené a delegitimizované. Stojíme před výzvou, jak u široké skupiny obyvatel zajistit pocit, že i v nejisté době stát zohlední jejich potřeby. Sociálními transfery v současné seškrtané podobě dávno nenabízejí dostatečnou ochranu ani těm nejchudším. Větší investice by měly jít do systematické podpory, díky níž budeme jako společnost odolnější vůči ekonomickým výkyvům. Je třeba otevírat otázky danění, redistribuce a regulace nebo kolektivního zastoupení. (Tato témata jsou nicméně v české veřejné debatě stále do značné míry tabuizována a ostrakizována.)

Především je ale třeba hledat cesty, jak k debatě o nastavení sociálních systémů přizvat ty, kteří mají zkušenost s nízkými mzdami a chudobou, jak vytvořit prostor, ve kterém se budou cítit oprávněni formulovat své požadavky – namísto

23 Petr Kubala, Tomáš Hoření Samec, „The pace of ‚the good life‘: Connecting past, present, and future in the context of a housing affordability crisis“, *Time & Society*, 30. února 2021.

24 Karolína Zábojníková, „Nájemní bydlení je rozšířeno mezi chudšími domácnostmi“, Statistiky a my, vydáno v dubnu 2019, <https://www.statistikaamy.cz/2019/04/25/najemni-bydleni-je-rozsireno-mezichudsimi-domacnostmi/>.

25 Petr Gibas a kol., *Bydlení mladých v době krize*, (Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2022), <https://www.soc.cas.cz/publikace/bydleni-mladych-v-dobe-krize>.

26 „Česko 2022: Život k nezaplacení“, Český rozhlas / PAQ Research, <https://data.irozhlas.cz/zivot/projekt/>.

potřeby distancovat se od stigmatu chudoby jako individuálního selhání. V tom se zkušenost Česka neliší od řady „západních“ evropských zemích, které systémy sociální ochrany podřídily neoliberální logice. Pro udržení společenské koheze nepotřebujeme jen „efektivnější“ sociální ochranu, stejně důležité je nabízet i chudým lidem důstojnost a hlas ve veřejné debatě.

Sociální spravedlnost v Německu: Dimenze – poznatky – diskurzy

Wolfgang Schroeder a Lukas Heller

Hodnotově orientovaný cíl sociální spravedlnosti je ústřední regulativní myšlenkou sociální soudržnosti. Ve Spolkové republice Německo je tato orientace zakotvena v ústavě. Zatímco tato myšlenka je nesporným vodítkem pro politické kroky, politický spor začíná otázkou, co to konkrétně znamená a jaká opatření a nástroje jsou k dosažení tohoto cíle vhodné.

Výrazná většina německé populace (62 %, stav: červenec 2022) je toho názoru, že v německém sociálním státě dochází k nespravedlnosti.¹ Tento postoj může být ovlivněn několikanásobnou krizovou konstelací – spočívající v následcích pandemie koronaviru a dopadech ruské války proti Ukrajině –, přesto je důvodem k obavám a jeho příčiny nevyplynou pouze ze současného dění. Kromě toho ohledně otázky sociální spravedlnosti v Německu již dlouho panuje zřetelný rozdíl mezi starými a novými spolkovými zeměmi. V roce 2018 si 37,6 % obyvatel západu myslelo, že Německo je sociálně nespravedlivé, zatímco na východě to byla již více než polovina (53,6 %) obyvatel.² Co však znamená být sociálně (ne)spravedlivý a jak se sociální (ne)spravedlnost v Německu projevuje? Těmito otázkami se budeme zabývat v následujícím textu.

Základem dnešního pojetí německého sociálního státu je dvojí zakotvení „sociální“ v Ústavě Spolkové republiky Německo (Ú): Zatímco čl. 20 odst. 1 Ú definuje

1 „Politbarometer Juli 2022“, ZDF, aktualizováno 18. července 2022, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/214482/umfrage/meinung-zur-gerechtigkeit-in-der-deutschen-gesellschaft/>.

2 Everhard Holtmann, „Soziale Gerechtigkeit – mehr als eine Frage der Moral“, Bundeszentrale für politische Bildung, aktualizováno 2. listopadu 2022, <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/langue-wege-der-deutschen-einheit/47581/soziale-gerechtigkeit-mehr-als-eine-frage-der-moral/#node-content-title-3>.

Spolkovou republiku jako „sociální spolkový stát“ a takzvanou klauzulí věčnosti v čl. 79 odst. 3 Ú garantuje nezměnitelnost, čl. 28 odst. 1 Ú stanoví nejen demokratické a republikánské, ale i sociální principy německého právního státu. Konkrétní formulaci sociálního principu však ústava neposkytuje. V Německu se tak děje především prostřednictvím daňové, sociální a pracovní legislativy, která tak podléhá politické soutěži.³

Jelikož vlády toto zadání od roku 1949 zohledňovaly, projevuje se i ve velkém a v některých fázích rostoucím finančním vybavením sociálního státu. Například poměr sociálních dávek v roce 2020 – tedy součet všech sociálních dávek vůči hrubému domácímu produktu – činil 33,6 %.⁴ Ačkoli pandemie koronaviru vedla k výraznému nárůstu, tento poměr v letech před pandemií rovněž konstantně činil necelých 30 %.

Poměr sociálních dávek vůči HDP však nic nevypovídá o konkrétní podobě sociálního státu a o konkrétním stavu spravedlnosti v něm. V Německu dominují v oblasti sociálního zabezpečení již více než 100 let systémy sociálního pojištění založené na výdělečné činnosti sestávající z odvodů. Ve srovnávacím výzkumu sociálních států bylo proto Německo dlouhodobě klasifikováno jako konzervativní sociální režim.⁵ Zaměření tohoto systému na výdělečnou práci znamená, že sociální práva a nároky se odvozují převážně z účasti na výdělečné činnosti, při níž je povinné odvádět příspěvky do sociálního pojištění. S tím souvisí zásada ekvivalence, která má v případech sociálních rizik – jako stárí, nehoda nebo nezaměstnanost – zajistit základní životní potřeby.

Kromě výdělečné činnosti má příslušnost ke konzervativnímu typu systému kořeny v tradici principu subsidiarity. Podle tohoto principu stát zpočátku přenáší odpovědnost za sociální ochranu na menší sociální jednotky.⁶ Nárok na státem zaručené právo na individuální sociální ochranu tedy vzniká teprve tehdy, když ani jednotlivec svou výdělečnou činností, ani rodina, která je předstupněm státu, nemohou poskytnout takovou úroveň sociálního zabezpečení, která by člověku zajistila důstojné živobytí.

V souvislosti s různými megatrendy – jako kupříkladu globalizace, eroze tradičních genderových a rodinných vzorců, demografická proměna nebo současná digitální a ekologická transformace práce – se „klasická“ sociální rizika ovšem výrazně proměňují. Již déle se hovoří o „nových“ sociálních rizicích. Patří mezi ně nízká úroveň vzdělání nebo pečovatelské a ošetrovatelské povinnosti v rámci rodiny, které mohou přistup na trh práce ztěžovat nebo znemožňovat.⁷

3 Florian Grotz, Wolfgang Schroeder, *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung* (Wiesbaden: Springer VS, 2021).

4 „Sozialleistungsquote 1960–2020“, IAQ, aktualizováno 18. července 2022, <https://www.sozialpolitik-aktuell.de/files/sozialpolitik-aktuell/Politikfelder/Finanzierung/Datensammlung/PDF-Dateien/abbl11a.pdf>.

5 Gösta Esping-Andersen, „Die drei Welten des Wohlfahrtskapitalismus. Zur Politischen Ökonomie des Wohlfahrtsstaates“, in Stephan Lessenich a Ilona Ostner (eds.), *Welten des Wohlfahrtskapitalismus. Der Sozialstaat in vergleichender Perspektive* (Frankfurt a.M./ New York: Campus, 1998), 19–58.

6 Manfred G. Schmidt, *Der deutsche Sozialstaat. Geschichte und Gegenwart* (München: C.H. Beck, 2012).

7 Kilian Lüders, Wolfgang Schroeder, „Legitimität des Sozialstaats“, in Sascha Kneip, Wolfgang Merkel, Bernhard Weßels (eds.), *Legitimitätsprobleme. Zur Lage der Demokratie in Deutschland* (Wiesbaden: Springer VS, 2020), 354.

S cílem zohlednit je bylo rozšířeno spektrum dávek financovaných z daní mimo systém sociálního zabezpečení – například v rodinné a vzdělávací politice – a byla přijata preventivnější sociální politika.⁸ Investiční sociální dávky mají za cíl na jedné straně co nejlépe preventivně čelit sociálním rizikům (např. nízké úrovni vzdělání) tím, že aktivizují a podporují individuální schopnosti a dovednosti. Na druhé straně má budování sociální infrastruktury a služeb (například péče o děti v raném věku) vytvořit rámcové podmínky pro odstranění překážek účasti na trhu práce.

Celkově vzato se dnes německý sociální stát prezentuje jako hybridní sociální režim. Na jedné straně jej i nadále silně utváří funkční logika sociálního pojištění, která je dodnes společností ve velké míře akceptována a významně přispívá k legitimitě sociálního státu.⁹ Na druhé straně byly adaptovány různé prvky z liberálních (osobní odpovědnost) a sociálnědemokratických (orientace na služby) režimů sociálního státu.¹⁰

Dimenze sociální spravedlnosti

Vzhledem k tomu, že pojem sociální spravedlnosti je abstraktní konstrukt, je třeba nejprve získat vhléd do mnohohrstevnatosti, která s ním souvisí. Vycházíme v tomto ohledu z různých dimenzí definovaných Becker a Hauserem.¹¹ Společným východiskem těchto dimenzí je představa, že sociální spravedlnost spočívá v přerozdělování nebo vyrovnávání materiálních zdrojů, které je třeba definovat.

Musíme přitom rozlišovat mezi spravedlností příležitostí, výkonnosti, potřeb a generací. Zatímco poslední jmenovaná cílí na rovnováhu mezi společenskými věkovými kohortami s nejasným časovým horizontem a v následujícím textu se jí samostatně nebudeme zabývat, ostatní tři dimenze spravedlnosti se zaměřují na úroveň jednotlivce ve vztahu k současnosti. Spravedlivá rovnováha mezi muži a ženami prochází všemi dimenzemi spravedlnosti a je ji tedy třeba chápat jako průřezový úkol.

8 Antonio Brettschneider a Ute Klammer, „Vorbeugende Sozialpolitik: Grundlinien eines sozialpolitischen Forschungsprogramms“, in Antonio Brettschneider a Ute Klammer (eds.), *Vorbeugende Sozialpolitik: Ergebnisse und Impulse* (Frankfurt a.M.: Wochenschau, 2021), 12–97.

9 Kilian Lüders, Wolfgang Schroeder, „Legitimität des Sozialstaats“, in Sascha Kneip, Wolfgang Merkel, Bernhard Weßels (eds.), *Legitimitätsprobleme. Zur Lage der Demokratie in Deutschland* (Wiesbaden: Springer VS, 2020), 345.

10 Wolfgang Schroeder, „Vom notwendigen Wandel deutscher Sozialstaatlichkeit. Warum ein vorsorgender Sozialstaat mit starker Infrastruktur wichtig ist“, in Klaus Hurrelmann, Heribert Karch, Heribert, Christian Traxler (Hrsg.), *Jugend, Vorsorge, Finanzen. Wird das Vertrauen einer Generation verspielt?* (Weinheim: Beltz Juventa, 2019), 93–99.

Wolfgang Schroeder, Sascha Kristin Futh, Bastian Jantz, *Change through Convergence? Reform Measures of European Welfare States in Comparison*, (Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015).

11 Irene Becker a Richard Hauser, *Soziale Gerechtigkeit – ein magisches Viereck. Zeitdimensionen, Politikanalysen und empirische Befunde* (Berlin: Edition sigma, 2009).

Spravedlnost šancí

U *spravedlnosti šancí* stojí v popředí otázka, do jaké míry jsou příležitosti k tomu žít podle vlastních představ mezi jednotlivce rozděleny (ne)rovnoměrně.¹² Ústředním faktorem pro co nejlepší realizaci individuálních životních perspektiv je co nejvyšší úspěšnost ve vzdělání, protože ta skýtá přístup k systému odborného vzdělávání a přípravy na výkon povolání. Úspěšnost ve vzdělání však v Německu velmi silně souvisí se sociálním zázemím, tedy socioekonomickým statusem rodičů. Ukazuje se, že děti rodičů s maturitou nebo vysokoškolským vzděláním mají výrazně vyšší pravděpodobnost získání některého z těchto typů vzdělání než děti rodičů s nižším vzděláním.¹³ V roce 2019 studovalo na vysoké škole 79 % dětí z rodin vysokoškolsky vzdělaných, ale pouze 27 % dětí z dělnických rodin.¹⁴ Zvláštní výzva je to pro děti s migrační zkušeností, protože kromě strukturální diskriminace na základě jejich etnického původu vyrůstají také neúměrně často v socioekonomicky slabých domácnostech. Pravděpodobnost, že se budou účastnit vyššího vzdělávání (například zakončeného maturitou), je u nich tedy mnohem nižší než u dětí bez migrační zkušenosti.¹⁵

Tato závažná nerovnováha v rozdělení startovních šancí vedla k tomu, že sociální mobilita je v Německu v mezinárodním srovnání velmi nízká. Studie OECD uvádí, že v Německu trvá v průměru 6 generací, než člověk povýší z nižší do střední příjmové třídy. Naproti tomu ve skandinávských zemích k tomu dochází v průměru během 2 až 3 generací.¹⁶ Z hlediska genderu jsou šance svobodně a individuálně utvářet svůj život stále nerovné. To je zřejmě zejména při pohledu na trh práce. Zaměstnanost žen v posledních desetiletích masivně vzrostla a v roce 2021 činila 75,9 %, ¹⁷ ženy však velmi často pracují na částečný úvazek, zatímco muži převážně na plný. To, že tyto rozdíly mají negativní dopad na kariérní příležitosti žen, se ukazuje při pohledu na míru zastoupení žen ve vedoucích pozicích. V roce 2019 zastávaly ženy v Německu pouze 29,4 % vedoucích pozic. Německo je tak výrazně pod evropským průměrem, který činí 34,4 %.¹⁸

12 Ibid., 27–31.

13 „Soziale Situation in Deutschland. Schulbesuch nach Schulabschluss der Eltern“, Bundeszentrale für politische Bildung, aktualizováno 18. července 2022, <https://www.bpb.de/kurz-knapp/zahlen-und-fakten/situation-situation-in-deutschland/183038/schulbesuch-nach-schulabschluss-der-eltern/>.

14 Barbara Gillmann, „Akademikerkinder haben dreimal so große Chancen auf einen Bachelorabschluss“, Handelsblatt, aktualizováno 18. července 2022, <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/bildungschancen-akademikerkinder-haben-dreimal-so-grosse-chance-auf-einen-bachelorabschluss/27715184.html>.

15 Jörg Dollmann a Cornelia Kristen, „Ethnische Bildungsungleichheiten“, Bundeszentrale für politische Bildung, aktualizováno 2. listopadu 2022, <https://www.bpb.de/themen/bildung/dossier-bildung/211879/ethnische-bildungsungleichheiten/>.

16 OECD, *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility* (Paris: OECD, 2018), 27.

17 „Erwerbstätigenquoten nach Geschlecht, Alter und Staatsangehörigkeit“, Eurostat, aktualizováno 2. listopadu 2022, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFSA_ERGAN_custom_107085/bookmark/table?lang=de&bookmarkId=eb11a019-2016-46bc-b9ef-0f958228f70e.

18 „Frauen in Führungspositionen in der EU“, Statistisches Bundesamt, aktualizováno 2. listopadu 2022, https://www.destatis.de/Europa/DE/Thema/Bevoelkerung-Arbeit-Soziales/Arbeitsmarkt/Qualitaet-der-Arbeit/_dimension-1/08_frauen-fuehrungspositionen.html.

Velký význam pro rovné příležitosti má také rozdělení bohatství. Vždyť bez ohledu na aktuální příjem nabízí bohatství materiální zabezpečení, lepší přístup ke vzdělání a možnostem dalšího vzdělávání a i v případě (dočasné) nezaměstnanosti skýtá dlouhodobější zachování statusu. V Německu je však bohatství rozděleno velmi nerovnoměrně. To jasně dokládá hlavní mezinárodní ukazatel nerovnosti, Giniho koeficient. Hodnota tohoto ukazatele rozdělení bohatství a příjmů se může pohybovat v rozmezí od 0 (úplná rovnost) do 1 (úplná nerovnost). V roce 2018 činil ukazatel rozdělení bohatství v Německu 0,783.¹⁹ I zde jsou zřetelné rozdíly mezi východem a západem. Průměrný osobní majetek je v západním Německu více než dvakrát vyšší než na východě.²⁰

Obzvláště od roku 2000 byla přijímána některá opatření – například navýšení kapacity předškolních zařízení nebo zavedení rodičovského příspěvku –, aby bylo možné individuální schopnosti, dovednosti a potenciál zejména znevýhodněných skupin podporovat v co možná nejranějším věku, nelze ovšem vzhledem k historicky zakořeněným strukturám očekávat, že bude v blízké budoucnosti dosaženo ideálního stavu rovných podmínek pro všechny lidi (rovné příležitosti) s cílem úspěšného utváření života. To, že strategicky a strukturálně zaměřené nastavení s širším dosahem je v boji za rovné příležitosti nutností, ukazuje i hodnocení systému výkonu ze strany obyvatelstva. Méně než polovina považuje kupříkladu opatření v oblasti předškolního vzdělávání (39,8 %) a rovnosti žen a mužů za dostatečná (40,9 %).²¹

Výkonová spravedlnost

Zatímco cílem spravedlnosti šancí je co možná největší vyrovnání (startovacích) šancí, z hlediska *výkonové spravedlnosti* jsou nerovnosti v zásadě vnímány jako sociálně spravedlivé, jsou-li projevem odlišných výkonů.²² Z této perspektivy spravedlnosti vychází i systém sociálního pojištění založený na výdělečné výkonnosti. Debata o výkonové spravedlnosti v Německu se proto točí především kolem otázky primárního, respektive příjmového přerozdělení, které – s mírnými výkyvy – od sjednocení Německa, co se nerovnosti týká, stouplo. To ukazuje Giniho koeficient rozdělení příjmů. Zatímco bezprostředně po sjednocení v roce 1991 činil ještě 0,259, před pandemií koronaviru v roce 2018 už 0,291.²³ Dodnes existuje také zřetelný rozdíl v průměrné hrubé mzdě na hlavu mezi starými a novými spolkovými zeměmi. Přestože v posledních letech neustále klesá, v roce 2020 stále ještě

19 Aline Zucco, Anil Özerdoğan, „Vermögenskonzentration – und wie die Parteien ihr entgegengetreten wollen“, WSI, vydáno 10. září 2022, <https://www.wsi.de/de/blog-17857-vermoegenskonzentration-und-wie-die-parteien-ihr-entgegengetreten-wollen-35328.htm>.

20 Markus Grabka, Christoph Halbmeier, „Vermögensungleichheit in Deutschland bleibt trotz deutlich steigender Nettovermögen anhaltend hoch“, *DIW Wochenbericht* 86, 40: 735-746.

21 Kilian Lüders, Wolfgang Schroeder, „Legitimität des Sozialstaats“, in Sascha Kneip, Wolfgang Merkel, Bernhard Weßels (eds.), *Legitimitätsprobleme. Zur Lage der Demokratie in Deutschland* (Wiesbaden: Springer VS, 2020), 341-363.

22 Irene Becker a Richard Hauser, *Soziale Gerechtigkeit – ein magisches Viereck Zeitdimensionen, Politikanalysen und empirische Befunde* (Berlin: Edition sigma, 2009), 31 a násl.

23 „Verteilungsbericht 2021. Gini-Koeffizient“, WSI, aktualizováno 22. července 2022, <https://www.wsi.de/de/verteilungsbericht-2021-30037-gini-koeffizient-30069.htm>.

činila 14 %.²⁴ To, že odlišné příjmy nejsou pouze projevem rozdílů ve výkonnosti, ale často jsou i důsledkem strukturálně zakořeněné diskriminace určitých sociálních skupin, exemplárně ilustruje hodnota očištěného gender pay gapu (rozdíl v odměňování žen a mužů): ten uvádí, že ženy vydělávaly o 6 % méně než muži, přestože měly srovnatelnou kvalifikaci, povolání a pracovní historii.²⁵

Během pandemie koronaviru se v Německu také roznítla široká debata o zvýšení uznání takzvaných systémově relevantních profesních skupin. Jedná se především o oblast sociálních služeb a zdravotnictví. V diskurzu o výkonové spravedlnosti se však dostaly do centra pozornosti i další profesní skupiny, které se nacházejí v nižším výkonovém spektru, jako například pracující v oblasti logistiky, pečující o seniory, úklidový personál nebo osoby pracující na nižších pozicích v obchodě. V souvislosti s protiepidemickými opatřeními a fázemi lockdownu se tyto profese vzhledem ke svému významu pro fungování celospolečenského systému a současně zvýšenému riziku infekce osob v nich pracujících setkaly s vysokým stupněm společenského uznání a ocenění. Tím se společensky redefinovalo chápání výkonu mnoha těchto profesí.²⁶ Tato debata však zpočátku nevedla k okamžitému zlepšení příjmů jako hlavního ukazatele výkonové spravedlnosti. Mnohým zaměstnaným v těchto odvětvích přineslo znatelné zlepšení až zvýšení minimální mzdy, které iniciovala spolková vláda v říjnu 2022 na 12 eur za hodinu.

Hlavním důvodem celkově stoupající příjmové nerovnosti a rozdílné výše příjmů v různých hospodářských odvětvích a profesních skupinách je léta klesající kolektivní vyjednávání, které je již mnoho let odrazem nízké členské základny v odborech, rezignace zaměstnavatelů na sjednávání tarifů a s tím související klesající schopnost sociálních partnerů vyjednávat a zavázat se.²⁷ Jen za posledních 20 let klesl podíl zaměstnanců v podnicích s kolektivní smlouvou dané profesní skupiny z 62 % na 43 %.²⁸ Obzvláště nízké je kolektivní vyjednávání o tarifech v nových spolkových zemích, kde tento podíl v roce 2021 činil pouze 34 %.²⁹

V souvislosti s vysokou inflací v roce 2022 získává otázka spravedlivého odměňování opět na významu. Zejména pro zaměstnance z odvětví s nízkými příjmy bude obtížné udržet si životní úroveň v důsledku prudce rostoucích cen zboží denní

24 Marek Frei, Silke Kriwoluzky, Monika Putzing, „Betriebspanel Ostdeutschland. Ergebnisse der 25. Befragungswelle 2020“, vydáno v červnu 2022, 86, <https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Publikationen/Neue-Laender/iab-arbeitgeberbefragung-2020-lang.html>.

25 „Bereinigter Gender Pay Gap: Verdienstabstand zwischen Frauen und Männern in Deutschland von 2006 bis 2018“, Statistisches Bundesamt, aktualizováno 18. července 2022, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1220561/umfrage/bereinigter-gender-pay-gap-in-deutschland/>.

26 Malte Lübker, Aline Zucco, „Was ist wichtig? Die Corona-Pandemie als Impuls zur Neubewertung systemrelevanter Sektoren“, *WSI-Mitteilungen* 73, 6 (2022), 482.

27 Anke Hassel, Wolfgang Schroeder, „Gewerkschaftliche Mitgliederpolitik: Schlüssel für eine starke Sozialpartnerschaft“, *WSI-Mitteilungen* 71, 6 (2018), 485.
Wolfgang Schroeder, Silvia J. Stephen, „Gewerkschaften und Arbeitgeberverbände“, in Wolfgang Schroeder (ed.), *Handbuch Gewerkschaften in Deutschland* (Wiesbaden: Springer VS), 337.

28 Susanne Kohaut, „Entwicklung der Tarifbindung“, IAB Stellungnahme, vydáno v březnu 2021, 6.

29 Peter Ellguth a Susanne Kohaut, „Tarifbindung und betriebliche Interessenvertretung: Ergebnisse aus dem IAB-Betriebspanel 2021“, *WSI-Mitteilungen* 75, 4 (2022), 329.

potřeby, především nákladů na energie.³⁰ Vzhledem k tomu, že pro čím dál více pracujících je stále obtížnější udržet si svoji obvyklou životní úroveň, vyvstává také otázka, zda není třeba výkonost v práci, co se spravedlnosti týká, přehodnotit. Jak definovat výkon, když výdělek ve formě příjmu již mnohdy nestačí k financování každodenního života a stát musí vydávající podporovat miliardovými vládními programy pomoci?

Spravedlnost potřeb

Zatímco soukromé statky slouží všeobecnému způsobu života a jsou také financovány ze soukromých zdrojů, veřejné statky jsou kolektivně placené pojištění nebo státem financovaná podpora. V souladu s principem potřebnosti je tato státní sociální podpora obvykle vyhrazena osobám, které nemají zajištěné sociálně-kulturní existenční minimum. V jejich případě jde o to, uspokojit základní potřeby. Spravedlnost potřeb tím stanoví hranice výkonové spravedlnosti.

O tom, že poskytování sociální podpory má v Německu v době růstu cen v důsledku pandemie a dopadů ruské války proti Ukrajině zásadní význam, svědčí data o míře chudoby. Podle svazu Paritätischer Wohlfahrtsverband bylo v roce 2021 rekordních 16,6 % obyvatel postižených chudobou. Celkem 13,8 milionu lidí tak má k dispozici méně než 60 % mediánového příjmu. Chudobou jsou postiženi zejména samoživitelé a samoživitelky (41,6 %), rodiny se třemi a více dětmi (31,6 %), lidé s migračním pozadím (28,1 %), bez německého občanství (35,3 %) a děti a mládež jako celek (20,8 %).³¹

Diskuze, které se v této souvislosti vedou, se zaměřují především na otázky, zda výše základní podpory dostačuje k tomu, aby zajistila sociálně-kulturní existenční minimum. Koaliční smlouva současné spolkové vlády na tento vývoj navazuje a hodlá lépe zmírňovat sociální nouzi zavedením občanského příjmu, například zvýšením standardních sazeb základní podpory a navýšením hodnoty současného majetku. Také v oblasti dětské chudoby hodlá spolková vláda zavedením základního přídatku na dítě zlepšit materiální situaci dětí a mládeže a uspokojit jejich materiální situaci a potřeby. Rozšíření státní podpory pro děti se setkává s velkým přijetím německého obyvatelstva. Více než tři čtvrtiny (76,6 %) obyvatel podporují vyšší příspěvky pro tuto cílovou skupinu.³²

Bez ohledu na pandemii a inflaci naopak již několik let nabývá na významu debata o dostatku bydlení, která se rovněž týká spravedlnosti potřeb. Na jedné straně je toto téma vedeno s ohledem na veřejně dotované bydlení, jehož fond v Německu kontinuálně klesá, z více než 7 milionů na necelý milion v roce 2020. Podíl sociálně podporovaného bydlení tak klesl pod 5 %. Pro srovnání: v Nizozemsku tento podíl přesahuje 30 %, v Dánsku a Rakousku výrazně přesahuje 20 %.³³ Na druhou stranu

30 Stefan Bach a Jakob Knautz, „Hohe Energiepreise: Ärmere Haushalte werden trotz Entlastungspaketen stärker belastet als reichere Haushalte“, DIW Wochenbericht 89, č. 17 (2022), 245.

31 Der Paritätische Gesamtverband, *Zwischen Pandemie und Inflation. Paritätischer Armutsbericht 2022* (Berlin: Der Paritätische Gesamtverband, 2022).

32 Kilian Lüders, Wolfgang Schroeder, „Legitimität des Sozialstaats“, in Sascha Kneip, Wolfgang Merkel, Bernhard Weßels (eds.), *Legitimitätsprobleme. Zur Lage der Demokratie in Deutschland* (Wiesbaden: Springer VS, 2020), 355.

33 Walter Seiber, „Die Wohnungsfrage“, *WSI-Mitteilungen* 75, 3 (2022), 183.

je v Německu celkově příliš málo bytů, zejména v městských aglomeracích. Podle studie Pestelova institutu potřeba nového bydlení v Německu činí přibližně 400 tisíc bytů ročně.³⁴ Současná spolková vláda usiluje o roční výstavbu nových bytů přesně v tomto rozsahu. Tento ambiciózní cíl se však zdá být stěží realizovatelný kvůli různým obtížím, jako jsou rostoucí ceny, nedostatek kvalifikovaných řemeslníků atd. Z hlediska sociální spravedlnosti (potřeb) je to problém, protože aktuální zastropování nájemného je účinné jen částečně a základní potřeba bydlení se nadále prodražuje, což může vést k efektu vytěsnění převážně materiálně slabších skupin, jako jsou osoby s nízkými příjmy nebo rodiny. Znovu vyvstává otázka výkonové spravedlnosti: jaké je základní chápání výkonnosti, když část pracovní síly má navzdory výdělečné činnosti příjmy pod hranicí chudoby a své základní potřeby si může dovolit jen s velkým úsilím, nebo dokonce vůbec?

Sociálně spravedlivé Německo si vyžádá ještě hodně práce

Na základě zmíněných zjištění a diskurzů napříč různými dimenzemi je zřejmé, že německý sociální stát stojí ohledně sociální spravedlnosti před velkými výzvami. Zprv, sociální rizika se proměnila. Vyžadují nyní jiné sociálněpolitické reakce než ta, která dosud stát v oblasti sociálního pojištění poskytoval v souvislosti s klasickými sociálními riziky. V některých oblastech – například v péči o děti – se v posledních letech povedlo reagovat. V jiných problematických otázkách – například v oblasti mezd, základního příjmu a politiky chudoby – byly učiněny první kroky. Řešení některých obtíží – především v oblasti (sociálního) bydlení – je v souvislosti se snahou o zajištění větší spravedlnosti teprve v počátcích. Zadruhé, strukturálně podmíněné nerovnosti mezi různými skupinami obyvatelstva přetrvávají. Zejména ženy, rodiny a lidé s migračním pozadím jsou i dnes často znevýhodněni. Politika čelí výzvě zavést lepší mechanismy k odstranění systémové diskriminace a k zajištění rovných (startovních) příležitostí i skutečné výkonové spravedlnosti. Zatřetí, sociální stát prochází digitální a ekologickou transformací, která by měla proběhnout sociálně vyváženým způsobem, aby nedošlo k polarizaci mezi vítězi a poraženými modernizace či k nárůstu sociálních nerovností a strukturálně podmíněnému znevýhodnění určitých skupin.

34 Matthias Günther, *Bezahlbarer Wohnraum 2022. Neubau – Umbau – Klimaschutz* (Hannover: Verbändebündnis Soziales Wohnen, 2022): 25.

Genderová rovnost a genderová spravedlnost

Sausage party po česku

Johanna Nejedlová

V květnu roku 2022, půl roku před parlamentními volbami, zahájila liberální koalice Pirátů a Starostů a nezávislých volební kampaň, vystupující pod zkratkou PirSTAN. V tu dobu jí předvolební průzkumy předpovídaly volební vítězství a více než 65 křesel v dvousethlavé Poslanecké sněmovně. Při zahájení kampaně se na pódium u Vltavy postavilo 14 krajských volebních lídrů, mezi nimiž se krčila jedna jediná lídryně, poslankyně Olga Richterová. Ještě před 10 lety by taková událost nikoho nezajímala, okomentovalo by ji jen pár českých feministek. Na sociálních sítích to ale tentokrát koalice schytala. Konzervativnější voliči a voličky by ještě možná all man zahájení přijali, ti liberálnější už ale od nejprogresivnějšího volebního uskupení s reálnou šancí na úspěch očekávali, že na existenci žen nezapomenou. Brzy se ukázalo, že problém není jen na prvních místech kandidátek, ale že ženy se v mnohých krajích vyskytují teprve až v druhé pětce, tedy na nevolitelných místech.

„Naše kandidátky jsou otevřené všem. Finální obsazení pak probíhá demokratickou volbou, které se mohou účastnit rovněž všechny členky a členové strany. Poměr zastoupení ale bohužel není ve finále vyrovnaný, což je dáno i výrazně menším počtem uchazeček o přední čela kandidátek. Na tom dlouhodobě pracujeme,“ uvedl lídr koalice Ivan Bartoš,¹ když se snažil situaci vysvětlit. Popsal tým v podstatě stav panující ve všech současných parlamentních stranách.

Na první pohled se může zdát, že ženám ve vstupu do politiky nikdo a nic nebrání. Najdeme je zejména na nižších politických pozicích, mezi starosty a starostkami menších obcí je až 28 % žen. Výrazně méně jich však vede města s více než 100 tisíci obyvatel, jen 8 %. Ve vrcholné politice, například v Senátu, jich najdeme pouhých 14 %.² Jednoduše, čím víc se s funkcí pojí mocenské postavení a peníze, tím spíš v ní uvidíme převážně muže. V žebříčku zvaném Global Gender Gap Index³ pro rok 2021 se Česko v hodnocení stavu politické participace nachází až na 71. místě. Pro porovnání – Německo se umístilo na 11. místě. Stav rovnosti žen a mužů u nás odpovídá především tomu, jak vypadá politické zastoupení žen. Agenda rovnosti nemá v Česku už více než 30 let téměř žádnou prioritu.

Jako aktivistka v oblasti ženských práv jsem nemohla zůstat nečinná, když jsem narazila na občanskou výzvu, která volala po tom, abychom se pokusili tragicky nízké zastoupení žen v české vrcholné politice změnit alespoň jako voliči a voličky. Náš volební systém do Poslanecké sněmovny totiž umožňuje udělit až 4 preferenční hlasy. Díky nim pak mohou kandidáti a kandidátky přeskakat pořadí určené na kandidátní listině politickou stranou a dostat se do sněmovny. A tak jsem spoluzaložila spolek Zakroužkuj ženu. Spustili jsme kampaň, která měla za cíl voličky a voliče motivovat, aby skrze preferenční hlasy poslali ženy do vrcholných pozic naší politiky.

Ze zahraničních zkušeností víme, že nejúčinnějším způsobem, jak dostat ženy do politiky, jsou kvóty. Z 16 států Evropy,⁴ které měly v roce 2015 alespoň 30 % zastoupení žen v parlamentu, všechny uplatňují nějakou formu kvót. 6 z těchto států ji má dokonce legislativně ukotvenou. Prosazování těchto cest je u nás zatím neprůchozí. Většina lidí považuje podobné nástroje za sociální inženýrství nebo neférové zvýhodňování, které jim připomíná praktiky minulého režimu. Proto jsme se rozhodli vybízet voliče a voličky k udělení preferenčních hlasů těm ženám na kandidátních listinách, které jsou jim v rámci preferované politické strany názorově blízké. I tak jsme slyšeli argumenty jako: „Chci volit podle schopností, ne podle toho, co má kdo mezi nohama!“ Jako by voliči a voličky neměli dostatek důvěry v to, že jimi favorizovaná politická uskupení jsou schopna dát dohromady v každém kraji 30 schopných lidí a že všichni pod páté místo na kandidátce nejsou jen do počtu.

Když jsme ale s veřejností o zapojení žen v politice diskutovali, potvrzovalo se, že většina Čechů a Češek ženy v politice skutečně většinově chce, jen to zatím ignoruje politická reprezentace. Ta reprezentace, která je složena primárně z mužů.

1 „Předseda Pirátů Ivan Bartoš se vyjádřil ke...“, Deník N, navštíveno 3. září 2022, <https://denikn.cz/minuta/629316?ref=inc>.

2 „Zastoupení žen v Senátu ČR“, Senát PČR, navštíveno 3. září 2022, <https://padesatprocent.cz/cz/statistiky/zastoupeni-zen-a-muzu-v-politice/senat-cr>.

3 „Global Gender Gap Report 2021“, World Economic Forum, navštíveno 3. září 2022, <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>.

4 Veronika Šprincová a Markéta Mottlová, *Kvóty a další opatření pro vyšší zastoupení žen v politice* (Praha: Forum 50 % o.p.s, 2015).

Potvrzují to i data. Celkem 65 % dotázaných žen při průzkumu v roce 2017⁵ tvrdilo, že vyrovnané politické reprezentace žen u nás zatím nebylo dosaženo. Troufnu si tvrdit, že dnes by jich bylo více. Ženy, se kterými jsme v rámci kampaně mluvili, vnímaly problémy spojené s nedostatkem žen ve vysoké politice zejména v oblasti spojené s péčí a možnostmi sladění práce a rodinného života. „Chlapi rozhodnou o tom, že nemůžu dát dítě do školky, dokud mu nejsou 3 roky, protože podle nich dítě má být s matkou. Ať si to zkusí sami,” stěžovaly si ženy nejčastěji v odkazu na bouřlivou debatu, která se vedla v roce 2018, když se v Česku projednávalo uzákonění povinnosti školek přijímat i dvouleté děti.

Školky nejsou

Tato povinnost v parlamentu neprošla a dodnes je v některých regionech problém sehnat místo ve školce i pro tříleté dítě. V celém státě je dnes pouhých 46 veřejných jeslí, do kterých lze umístit batolata a děti do 3 let. Rodiče v Česku mají možnost čerpat rodičovskou dovolenou až 4 roky. Mohlo by se to zdát jako krásný benefit, který jiné státy nenabízí, jenže ve skutečnosti je to spíš problém. Rodičovský příspěvek, který ženy čerpají, je poměrně nízký. Celkově činí 300 tisíc korun, které si rodič může vyčerpat různě rychle. Oproti předchozí fixní částce v řádu jednotek tisíc korun měsíčně po dobu 3 let je to pokrok. Částka je ale pořád tak malá, že na rodičovské v drtivé většině případů zůstává žena, protože v Česku ženy v průměru vydělávají o 16,4 % méně než muži.⁶

Logickým ekonomickým rozhodnutím rodiny je, že doma zůstane s dítětem ten, kdo vydělává méně. Pokud ale nejsou dostupné instituce, do kterých by ženy mohly děti svěřit, když se vrací zpátky do práce, musí zůstat na rodičovské minimálně tři roky, než seženou místo ve školce. Tříletá, ale často i delší kariérní pauza je pak připoutává na kariérně nižší a hůře placené pozice než muže, kteří svou pracovní dráhu na takhle dlouhou dobu nepřerušují.

V debatě o zrušení jeslí a nastavení dlouhé rodičovské dovolené je důležité podívat se do minulosti. Od roku 1948 se stát všemožně snažil o zapojení žen do pracovního procesu. Důvody to mělo ideologické, emancipace všech byla imperativem komunistické doktríny, ale i ekonomické, neboť pro fungování státu a režimu bylo potřeba, aby všichni pracovali. Ženy do práce ve všech možných odvětvích povolávala kromě státem nařízené pracovní povinnosti také propaganda, dávající za vzor traktoristky, dělnice, ale i vědkyně. V roce 1968 trvala mateřská dovolená 26 týdnů. Aby ženy mohly pracovat, bylo nutné vystavět školky a jesle. V roce 1970 fungovalo v Česku 1 601 jeslí. Nebyla to absolutní idylka, zaměstnané ženy čekala doma druhá směna, a to péče o rodinu, do níž se muži obvykle nezapojovali. Oproti Západu však měly ženy poměrně velkou míru nezávislosti spojenou s finanční samostatností. Po sametové revoluci v roce 1989 začali politici prosazovat myšlenku prodloužení mateřské dovolené a návrat žen k domácímu krbu. Zahraniční expertky na rovnost je upozorňovaly na to, že jde o špatný nápad, který bude mít

5 [Data.europa.eu](https://data.europa.eu/data/datasets/s2154_87_4_465_eng?locale=en), navštíveno 3. září 2022,
https://data.europa.eu/data/datasets/s2154_87_4_465_eng?locale=en.

6 „Gender pay gap v neupravené formě“, Eurostat Data Browser, navštíveno 19. prosince 2022,
https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_05_20/.

dlouhodobý dopad na ženy a rovnoprávnost. Odpovědí jim bylo, že mít ženy doma je nezbytný krok k boji s chudobou a nedostatkem pracovních míst po ekonomické transformaci. A tak byla prodloužena mateřská a jesle zavřeny. S dopady tohoto rozhodnutí se české ženy potýkají dodnes.

Být v izolaci s kýmkoli je těžké, co teprve s násilníkem

Ne každá žena má potřebu, chuť a možnost rozvíjet svou kariéru. Nízký finanční příspěvek během rodičovské však činí ženy zranitelné a ekonomicky závislé na partnerech. A to je v případě, kdy se žena ocitne v násilném vztahu, obzvláště těžké. V debatách o nutnosti zapojení žen do politiky tak některé ženy zmiňovaly právě nedostatečné řešení násilí na ženách. „V covidu se v novinách psalo hodně o domácím násilí a o tom, jaká opatření zavádí jiné státy. Překvapovalo mne, že naši toho moc nedělali,“ uváděla jedna volička důvod, proč bude ve volbách kroužkovat ženy, u kterých věřila, že jim toto téma bude bližší. V době covidu měla vláda plně ruce práce se zpackanými opatřeními kolem pandemie a tématu násilí nevěnovala pozornost, na rozdíl od světových politiků, kteří připomínali, že přestože mají lidé zůstat doma při lockdownu, jak jen to jde, obětem domácího násilí musí být umožněno od agresora utéct. V Česku jsme ale jen dokola počítali ekonomické ztráty a volná místa v nemocnicích. O oběti násilí se staraly neziskové organizace, které ale bez pomoci státu fungovaly na hraně svých kapacit.

V ČR zažívá podle organizace Rosa domácí násilí 30 % žen a 12 % mužů,⁷ každoročně je v ČR evidováno 7 500 vykazání agresora ze společného obydlí,⁸ desítky žen na důsledky domácího násilí zemřou. Domácí násilí dopadá na velký počet osob – lékařskou pomoc každý rok vyhledá kvůli němu až 150 tisíc žen⁹ a každoročně je registrováno až 2 500 případů domácího násilí v rodinách, kde žijí děti.¹⁰ Navzdory tomu se toho však v oblasti legislativy a podpory služeb pro oběti děje zoufale málo. V Česku chybí specializované policejní jednotky, které by uměly citlivě řešit případy domácího a sexuálního násilí. Soudci a soudkyně, kteří soudí případy domácího a sexuálního násilí, nemají povinnost se v této oblasti vzdělávat. Přirozeně tak podléhají různým mýtům, třeba o tom, jak se chová oběť násilí. Když jsme vyprávěli britským expertům a expertkám na genderově podmíněné násilí, že u nás tyto kauzy mohou soudit soudci a soudkyně bez další průpravy v tématu, zhrozili se. To by u nich prý bylo zcela nepřijatelné.

7 „Výzkum: Každý pátý člověk se stal obětí domácího násilí“, Právní prostor, navštíveno 3. září 2022, <https://www.pravniprostor.cz/aktuality/vyzkum-kazdy-paty-clovek-se-stal-obeti-domaciho-nasili>.

8 „Domácí násilí a institut vykazání“, Policie České republiky, navštíveno 5. září 2022, <https://www.policie.cz/clanek/domaci-nasili-a-institut-vykazani.aspx>.

9 „Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí – mýty a fakta“, Odbor rovnosti žen a mužů, Úřad vlády ČR, vydáno v září 2018.

10 „TZ: Zuvřec v českých věznicích. Domácí násilí může zastavit i práce s těmi, kteří se ho dopouští“, Úřad vlády ČR České republiky, navštíveno 5. září 2022, <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/aktuality/tz-zuvrec-v-ceskych-veznicich--domaci-nasili-muze-zastavit-i-prace-s-temi--kteri-se-ho-dopousti--190732/>.

Máme kritický nedostatek azylových domů pro oběti domácího násilí. Podle standardů Rady Evropy by v ČR mělo být k dispozici 1 000 lůžek. Je jich ale pouze 90 na celou republiku, a to jen ve dvou městech. Jako oběť domácího násilí máte tedy velmi ztížené možnosti, kam od partnera odejít. Nejčastěji jsou oběťmi právě ženy na mateřské dovolené nebo ženy s dětmi ve školním věku – tedy ty, pro které je možnost partnera opustit komplikovaná. K nějakým pokrokům v této oblasti však přece jen došlo. Průměrná doba, kterou žena stráví v násilném vztahu, se zkrátila z 10 let na 2,5 roku.¹¹ Přispěla k tomu usilovná práce neziskových organizací. Vládní nebo třeba policejní kampaně o domácím násilí, jaké jsou běžné v jiných státech, u nás zatím neproběhly.

Sexuální násilí bylo také dlouho stranou politických debat a obzvláště politických akcí. V roce 2021 se podařilo rozšířit definici znásilnění i na mužské oběti. Od té doby se ale nic moc neudálo. Podle Rady Evropy by v každém kraji mělo být centrum pro oběti znásilnění, zatím ale nemáme ani jedno. První u nás vzniká díky nevládní organizaci proFem. Polovina pachatelů znásilnění odchází v Česku od soudu s podmínkou. O sexuální násilí se politická reprezentace začala zajímat až ve chvíli, kdy se před volbami v průzkumech ukázalo, že jde o druhé nejdůležitější volební téma pro mladé voliče a voličky. Náprava definice znásilnění se tak propsala do volebního programu koalice PirSTAN. Po volbách vznikl v Poslanecké sněmovně podvýbor, který se má problematikou domácího a sexuálního násilí zabývat.

Nástroj, který řeší problematiku domácího, sexuálního a genderově podmíněného násilí komplexně, představila v roce 2010 Rada Evropy. Jedná se o takzvanou Istanbulskou úmluvu, jež byla prezentována k podpisu v Istanbulu v roce 2011, tedy v době, kdy se Turecko ještě snažilo přistoupit k Evropské unii, a stalo se tak prvním signatářem tohoto dokumentu (v roce 2021 v rámci svého konzervativního obratu podpis stáhlo). Dodnes úmluvu podepsalo 45 států Evropy a ratifikovalo ji 35. Česká republika připojila svůj podpis v roce 2016, od té doby se však politická reprezentace stále neodhodlala k její ratifikaci. Společně s několika dalšími zeměmi bývalého východního bloku podléhá Česká republika dezinformační kampani zacílené právě na Istanbulskou úmluvu. V ložském volebním období jsme společně s neziskovými organizacemi nenašli před volbami jedinou političku či politika, kteří by byli ochotní se za ratifikaci úmluvy veřejně postavit. Hlasité většině odpůrců se totiž povedlo vychýlit veřejnou debatu výrazně proti Istanbulské úmluvě.

„Vaše rodiny budou roztrženy a rozeznány. Bude k tomu stačit, že dětem řeknete, že muž a žena nejsou totéž. Vezmou vám děti a zatají vám, kam je zašantročili, kam je prodali, kde je vězní,” kázal ve svatovítské katedrále na státní svátek monsignore Petr Piňha, jeden z nejvýznamnějších představitelů katolické církve, a narážel právě na to, co by se mohlo stát po ratifikaci Istanbulské úmluvy. Jeho projev obsahoval i četné homofobní výpady a v podstatě shrnoval zásadní argumenty protistrany, i když v značně vyhrcovanějším tónu.

Odpůrcům úmluvy se totiž za pomoci dezinformačních webů (často ruských) dařilo děsit veřejnost informacemi o takzvané genderové ideologii, kterou by ratifikace úmluvy nastolila. Situaci navíc nepomáhá nízká informovanost veřejnosti o tom, co je to vůbec gender, a celkový odpor, především generace nad 40 let, k feminismu. „Genderová ideologie“ vpašovaná do úmluvy měla podle dezinformací

11 Společně bez násilí konference na téma potírání násilí na ženách a domácího násilí, akce pořádána 25. listopadu 2019 Českou ženskou lobby, výrok: Ludmila Čírtková, forenzní psycholožka a soudní znalkyně, BKB.

přinést genderovou indoktrinaci, rozvracet rodiny, zvýhodňovat homosexuály a útočit na české tradice, například českou velikonoční pomlázku. Stranou ponechme, že velikonoční tradice, během níž často opilí muži řežou ženy pomlázkou pletenou z vrbového proutí, v extrémních případech také z bužírek, a dvě pětiny žen podle průzkumu během pomlázky zažily bolest, jednu desetinu dohnala situace k slzám, možná není zvykem, který je potřeba nijak zvlášť ochraňovat.

Úmluva samozřejmě nemá ambice pomlázku zakazovat. Mezi další argumenty, které se proti Istanbulské úmluvě vynořily během vyhočené uprchlické krize, patřilo tvrzení transfobních osob, že úmluva Česko donutí poskytovat azyl uprchlíkům. A to jak nepřebornému množství žen, které prohlásí, že zažívaly násilí;¹² tak všem mužům, kteří se „považují za ženy a jejichž stát nebude podporovat transsexuály“.¹³ Odpůrci úmluvy měli zastání u politiků napříč všemi parlamentními stranami. Racionální argumenty, které by akcentovaly problematiku násilí na ženách, přinášeli převážně jen ženskoprávní nevládní organizace, experti a expertky na genderově podmíněné násilí a Odbor rovnosti žen a mužů, který má na vládě na starost související agendu.

Za více žen v politice

Ženy, se kterými jsme před volbami mluvili, zajímala také další témata, která podle nich převážně mužské rozhodování poněkud opomíjelo. Byla to především porodní péče, která je v Česku ještě stále nemoderní a často nerespektuje přání rodičky. Není překvapivé, že ženy rozuměly tomu, proč mají političky ztížený přístup do vysokých pater politiky. Péče o děti, domácnost i starší příbuzné tradičně leží spíš na bedrech žen a limituje tak jejich možnosti politické (i jiné) participace. Denně se o děti stará v Česku 85 % žen v produktivním věku oproti 55 % mužů. V péči o domácnost muži zaostávají ještě víc, věnuje se jí jen 16 % z nich.¹⁴ Skloubit časově náročnou práci poslankyně s výchovou dětí a další neplacenou prací, která na ženy dopadá a očekává se od nich, není jednoduché, obzvlášť když nežijete v hlavním městě. Muži měli naopak často pocit, že ženám ve vstupu do politiky nebrání nic a jednoduše „když v ní nejsou, tak v ní asi být nechtějí“, jak zmínil jeden muž, který měl pocit, že se máme raději věnovat něčemu takzvaně pořádnému. Kampaň Zakroužkuj ženu se zaměřovala na promítnutí zkušeností žen do nejvyšších pater politiky. Pochopitelně všechny ženy v politice vůbec nemusí mít tendence řešit sociální nebo ženskoprávní témata. Najdou se i takové, které proti těmto právům aktivně vystupují. Jejich specifická zkušenost ale v každém případě nemá v politice chybět.

12 Např. poslanec Marek Benda, vyjádření dostupné ze Zázpisu z 13. schůze petičního výboru, která se konala dne 6. listopadu 2018, navštíveno 5. září 2022, <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=150982&pdf=1>.

13 Zdeněk Koudelka, „Istanbulská úmluva a naše právo“, Česká justice, navštíveno 5. září 2022, <https://www.ceska-justice.cz/blog/istanbulska-umluva-nase-pravo/>.

14 „Péče o děti a domácí práce. Život žen a mužů v Evropě“, Český statistický úřad, navštíveno 5. září 2022, https://www.czso.cz/staticke/cz/app_estat/zeny_muzi/CZ_CS_womenmen_core_v1.0/bloc-3d.html?lang=cs.

Nakonec jsme ale mohli slavit úspěch. Povedlo se nám zdvojnásobit počet kroužků, které dostaly ženy v porovnání s minulými volbami – bylo jich milion dvě stě tisíc. Ve sněmovně tak usedlo 50 žen, z toho 13 by bez preferenčních hlasů nebylo vůbec zvoleno. I díky tomu se postupně v Poslanecké Sněmovně daří otevírat alespoň témata spojená s násilím. Větší změny dosáhneme vyšším počtem žen v politice a také hlasitějším voláním veřejnosti po tom, aby politici a političky rovnost žen a mužů brali jako prioritu. K tomu potřebujeme silný nevládní sektor, který má dostatek finančních zdrojů, aby mohl veřejnost v tomto ohledu informovat a motivovat. V současné době se však české ženskoprávní organizace potýkají spíše s podfinancováním a jejich kapacity jsou tak omezené.

Německo v genderové rovnoprávnosti leccos dohnalo, ale má před sebou ještě hodně práce

Simone Schmollack

24. červen 2022 je památný den. Krátce před jedenáctou hodinou Německý spolkový sněm rozhodl o vyškrtnutí paragrafu 219a, zákazu reklamy pro přerušení těhotenství, z trestního zákoníku. V plenárním sále vypukne jásot. Je u toho i Kristina Hänel. Této lékařce z Gießenu patří velký vděk za to, že semaforová koalice tvořená stranami SPD, Zelení a FDP změnila to, co gynekologové a gynekoložky, ženské, rodinné a zdravotnické organizace léta požadovaly a na čem se vládní strany dohodly ve své koaliční smlouvě: lékaři a lékařky mají mít možnost na svých webových stránkách informovat o přerušení těhotenství, aniž by za to riskovali udání, pokuty či věznění – jako tomu bylo doposud. Ministryně pro rodinu za Zelené Lisa Paus hovoří o „triumfu“: „Dnes je dobrý den pro lékařky a lékaře v Německu – a co teprve pro ženy v naší zemi.“

Několik dní předtím, 19. června, přitáhli muži pozornost k jinému emancipačnímu tématu. Mužské a otcovské organizace bojující za rovnoprávnost zveřejnily otevřený dopis Lise Paus. Žádali v něm ministryni pro rodinu o to, aby placená pracovní pauza pro muže začala bezprostředně po porodu dítěte. I ta je součástí koaliční smlouvy. A požaduje ji i směrnice 2010/18/EU Evropského parlamentu, kterou Německo musí přijmout. Je již zavedena v mnoha zemích světa: ve Francii, Belgii, Estonsku nebo Bulharsku. Využívají ji také muži v Izraeli a Maďarsku. Často je součástí balíčku rodičovské dovolené a rodičovského příspěvku.

Obě tyto – tematicky vzájemně nesouvisející – „genderové otázky“ ukazují, jak to v Německu s rovnoprávností žen a mužů je: v posledních letech se toho hodně událo, ale zbývá ještě hodně práce. Kdyby rovnoprávnost chodila do školy, dostala by za své výkony trojku.

Pohled na ženy a muže v boji o genderovou rovnoprávnost

„Otcové potřebují získat čas, aby svoje otcovství mohli aktivně prožít,“ píše se v otevřeném dopisu ministryni za Zelené. „Jsme přesvědčeni o tom, že partnerské rodičovství se daří nejlépe, pokud otcové mohou budovat vztahy se svými dětmi a převzít odpovědnost za péči o ně hned od narození – tak jak si to hodně otců dnes přeje.“ To, že se muži aktivně zapojují do péče o rodinu, děti a do péče obecně a chtějí žít rovnoprávněji, je v Německu relativně nové. Ještě před několika málo lety se péče o domácnost a děti připisovala v první řadě ženám, zatímco muži měli na starost „tvrdý život“ a jeho praktické a finanční zajištění.

To se již několik let mění. Nyní platí, že muži se o rodinu umí postarat stejně dobře – prakticky, emočně, starostlivě – a ženy mohou dělat kariéru a vést koncerny nebo strany. Počítat s oběma pohlavími je novou kvalitou v boji za genderovou rovnoprávnost. Nárok na rovnost žen a mužů je přitom jak cílem, tak základním principem: skutečná rovnoprávnost zahrnuje i muže, ti se však musí také aktivně zapojovat. Požadavek mužských organizací po takzvané otcovské je toho explicitním příkladem.

Až do počátku nultých let 21. století byly středobodem spolkové německé politiky rovnoprávnosti ženy a dívky. Šlo o témata jako profesní přijetí, stejné finanční ohodnocení za tutéž práci, finanční nezávislost žen a důstojné důchody. Více žen ve vedoucích a rozhodujících pozicích a více žen v politice. Tělesné sebeurčení, sexuální a domácí násilí a sexuální zneužívání dětí. Témata, která jsou dodnes ožehavá. S tím rozdílem, že pozornost už se neupírá jen na ženy, ale v téže míře zahrnuje muže a chlapce. Zásadní impuls k tomu dala křesťansko-demokratická politička von der Leyen. V roce 2007 zavedla tehdejší ministryně pro rodinu měsíce otcovské rodičovské a 14měsíční rodičovský příspěvek vycházející z předchozího příjmu rodiče. Otcové sice o své (malé) děti mohli pečovat již předtím, ovšem bez explicitní politické a společenské opory. Dříve byli často muži, kteří žádali o rodičovský příspěvek, zesměšňováni jakožto změkčilí. Politik za stranu CSU Peter Ramsauer otcovské měsíce pohrdavě označil za „přebalovací stáž“.

Ne zcela neprávem. Brzy poté, co byly zavedeny otcovské měsíce, žádal ministerstvo pro rodinu o rodičovský příspěvek téměř každý pátý muž – ale jen na dobu 2 měsíců. Tedy přesně na ty 2 (otcovské) měsíce, o které byla doposud roční rodičovská, zpravidla využívaná matkami, prodloužena. To se však v posledních

letech změnilo. Dnes jde na rodičovskou dovolenou každý čtvrtý otec, byť trvá stále ještě pouze průměrně 4 měsíce. 82 % Němců a Němek podporuje aktivní otcovství. Existují ale také muži, kteří by rádi šli na rodičovskou, ale neučinili tak, protože se obávají dopadů, co se peněz a také kariéry týká. Přesto je proměna role mužů – vzdalující se tradičnímu nastavení, ve kterém muž vydělává peníze a říká, jak co bude, směrem k partnerovi, který ženu vnímá jako rovnoprávnou osobu – jeden z největších úspěchů německé genderové politiky v posledních letech. Nenechme se však zmást, nadále jsou to ženy, kdo nese největší podíl pečovatelské práce a kvůli rodině a domácnosti svoji kariéru odkládá stranou. Podle Spolkového statistického úřadu pracovaly v roce 2020 dvě třetiny všech matek na částečný úvazek. U mužů to bylo jen něco málo přes 7 %.¹

Mezi nárokem a realitou zeje propast

Zřetelně se tedy ukazuje, že mezi nárokem a realitou zeje enormní propast: vůli žen a mužů po rovnosti podlamuje běžný chod jejich domácnosti. Ten intenzivněji než kdy předtím určují vnější okolnosti jako třeba štěstí na místo² v kýžené mateřské škole³, její otevírací doba, pružná pracovní doba, vzdálenost mezi pracovištěm a bydlištěm. S počtem dětí se zvyšuje i riziko a „vábění“ sklouznutí do tradičních genderových rolí.

To lze pozorovat obzvláště u mladých párů, které vyrůstaly s feministicky emancipačním nárokem. Dokud jsou bezdětní, žijí do velké míry rovnoprávně. Oba mají podobné preference ohledně kariéry a work-life balance (rovnováhy mezi pracovním a soukromým životem), dělí si rovnoměrně domácí práce a organizování volného času. Tyto mladé páry samy sebe označují za moderní a rovnocenné, nepochybují o tom, že to tak zůstane i do budoucna. Jakmile se ale narodí první dítě upadají ve svých rolích postupně do starých vzorců: opatrování dětí, domácnost, nákupy, péče o starší rodinné příslušníky zůstávají nadále v první řadě na ženách. Podle statistického portálu Statista pobíraly matky v roce 2021 rodičovský příspěvek v průměru 14,6 měsíce, přičemž u mužů to nebyly ani 4 měsíce.⁴ Nejčastěji zmiňovaným odůvodněním je u žen neslučitelnost rodiny a povolání, u mužů pak obava ze ztráty významnosti a statusu.

1 „66 % der erwerbstätigen Mütter arbeiten Teilzeit, aber nur 7 % der Väter“, Statistisches Bundesamt, vydáno 7. března 2022,

https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/03/PD22_N012_12.html.

2 Navštěvovat jesle nebo mateřskou školu mohou děti od 0 do 6 let. Od 1. roku života má každé dítě právní nárok na místo ve školce.

3 „Mehr Plätze im Westen, mehr Qualität im Osten: Bessere Kita-Bedingungen sind möglich“, Bertelsmann Stiftung, vydáno 24. srpna 2021, <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/themen/aktuelle-meldungen/2021/august/mehr-plaetze-im-westen-mehr-qualitaet-im-osten-bessere-kita-bedingungen-sind-moeglich>.

4 „Durchschnittliche (voraussichtliche) Bezugsdauer von Elterngeld im Jahr 2021 in Deutschland nach Geschlecht“, Statista, vydáno 6. dubna 2022, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/310248/umfrage/elterngeld-bezugsdauer-nach-geschlecht-der-eltern-und-erwerbsstatus-vor-der-geburt/>.

Během pandemie koronaviru s lockdowny, prací z domu a domácí výukou byla diskrepance mezi pohlavími zřetelně viditelná. Mnoho vědeckých analýz⁵ té doby ukazuje, co se v Německu nadále nedaří: ženy perou prádlo častěji než muži, intenzivněji se starají o děti, častěji nakupují, více vaří a častěji myjí záchod. Vyjádřeno čísly studie nadace Hans-Böckler-Stiftung:⁶ ženy vykonávají denně 3 hodiny domácí a pečovatelské práce, zatímco muži 2.

V pandemii většina lidí trpěla a trpí intenzivnější denní zátěží než dříve, a to v prvé řadě rodiče. Stěžují si častěji a hlasitěji než jindy na únavu a přepracování, někteří jsou na pokraji pokraji totálního vyčerpání. Přesto existují rodiny, které se díky pandemii o pečovatelskou práci dělí spravedlivěji. Podle již jmenované studie se během koronakrizy zdvojnásobil počet mužů, kteří nesou hlavní břímě rodinné péče, a to z 6 na 12 %. Socioložka Anja Steinbach z Univerzity v Duisburgu-Essenu dochází po vyhodnocení dat rodinného panelu Pairfam k poznatku, že pandemie „nepřinesla žádný extrémní posun směrem k tradicionalizaci“.

V sociálních službách nadále pracují především ženy

Na první pohled to může vypadat jako další příčka na žebříčku k genderové spravedlnosti. Druhý pohled však odhaluje hlubokou nespravedlnost. Neboť důvodem toho, proč muži více pečují, jsou takzvaná ženská povolání. Ta – obzvláště ve zdravotnictví a službách – byla během koronakrizy zničehonic systémově důležitá, byla potřeba více než kdy předtím. Byly a jsou to převážně ženy, kdo zabezpečuje veřejný život a zdravotnickou péči. Zatímco muži podle studie Institutu pro výzkum práce a povolání (Institut für Arbeits- und Berufsforschung) o svoje povolání zejména v logistice a dopravním sektoru přišli. Když ženy dřely na covidových jednotkách v nemocnicích, v pečovatelských domech, na pokladně v supermarketu, ve školkách během nouzového hlídání,⁷ museli muži doma vařit, uklízet, učit se s dětmi.

Pečujícím zdravotnicím (a těm několika málo zdravotníkům), tedy zdravotnickému personálu, se na počátku pandemie hlasitě tleskalo z balkonů, na ulicích, v médiích za jejich obětování se. Veřejnost je označovala za hrdinky (a hrdiny) pandemie, neboť udržovali život v zemi v chodu. A přece trvalo až do září 2022, než se jim dostalo lepšího finančního ohodnocení. Semaforové koalici nezbývalo než

5 „Eltern in der Corona-Krise“, BMSFJ (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend), vydáno 17. května 2021, <https://www.bmfsfj.de/bmfsfj/eltern-in-der-corona-krise-179422>. Dále Bujard, Martin a kol., *Eltern während der Corona-Krise: Zu Improvisation gezwungen* (Wiesbaden: Bundesministerium für Bevölkerungsvorschung, 2020), <https://www.bib.bund.de/Publikation/2020/Eltern-waehrend-der-Corona-Krise.html?nn=1219558> nebo „Erwerbstätige Mütter tragen Hauptlast zusätzlicher Sorgearbeit in Corona-Zeiten – Forscherinnen warnen vor langfristigen Nachteilen“, Hans Böckler Stiftung, vydáno 14. května 2020, <https://www.boeckler.de/de/context.htm?page=wsj/pressemitteilungen-2675-23628.htm>.

6 „Corona und Gleichstellung: Neue Studie beleuchtet Wirkung auf Gender pay gap, Arbeitszeiten und Aufteilung von Sorgearbeit“, Hans Böckler Stiftung, vydáno 1. března 2021, <https://www.boeckler.de/de/pressemitteilungen-2675-corona-und-gleichstellung-31078.htm>. Dále „Rückschritt durch Corona“, Hans Böckler Stiftung, vydáno 8/2020, <https://www.boeckler.de/de/boeckler-impuls-ruckschritt-durch-corona-23586.htm>.

7 Nouzové poskytování péče dětem rodičů, kteří během koronavirové pandemie vykonávali určitě profese v oblasti kritické infrastruktury či jsou samoživitelé a samoživitelky.

požadavky po lepším platovém ohodnocení za náročnou pečovatelskou práci brzy splnit – především strany SPD a Zelení léta požadovaly více peněz za dřinu v tomto oboru. Ale je dostatečné, že pečovatelské profese nyní vydělávají více než dříve? Ute Klammer, socioložka z Univerzity Duisburg, říká: „Férové finanční ohodnocení za pečovatelskou práci s dokončeným vzděláním by mělo být zhruba takové, jaké dnes u nás dostává inženýr.“ Tomu je sektor péče na hony vzdálený – možná proto, že se nadále jedná o ženskou doménu.

Takzvaná ženská povolání jako kadeřnice, učitelka v mateřské škole, učitelka na prvním stupni, kosmetička, obchodní asistentka nebo prodavačka jsou v zásadě hůř placená než mechanik, informatik, elektronik, tedy údajně mužská povolání.⁸ Dokonce v mnoha oborech, které jsou pro ženy a muže zajímavé ve stejné míře, zeje v Německu propast v platech a mzdách kolem 18 %.⁹ Při takzvaném očištěném gender pay gapu, při kterém se bere v potaz věk, profesní skupina, kvalifikace a pracovní zkušenosti a vypočítává se z již zmíněného rozdílu ve finančním ohodnocení žen a mužů, činí rozdíl mezi ženami a muži stále ještě přibližně 6 %. Tento „poslední zbytek“ vysvětlují expertky a experti na gender a finance pohlavím – tedy diskriminací žen.

Nižší ženská kupní síla, nižší výdělek, nižší důchod

Následkem toho je nejen nižší ženská kupní síla během pracovního života, ale také podstatný rozdíl ve výši důchodů žen a mužů.¹⁰ Jak velký tento rozdíl v Německu je, není zcela jasné. Ekonomka Alexandra Niessen-Ruenzi, profesorka na Univerzitě v Mannheimu, tvrdí, že důchody žen, jdou-li do penze v 67 letech, jsou o 26 % nižší než důchody mužů.¹¹ Statistický portál Statista uvádí rozdíl 39 %, Eurostat¹², Statistický úřad EU, vypočetl rozdíl ve výši 31,5 %. Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj zaznamenala dokonce rozdíl 46 % – tak velký není v žádné jiné zemi OECD. Jednoznačně však hovoří konkrétní čísla německého důchodového pojištění. Podle těch mají muži důchod v průměru 1 148 eur, ženy pouhých 711 eur.

O rozdílu v důchodech se ví již desítky let. Aby se zmenšil, radí se ženám, aby kromě zákonného důchodového pojištění investovaly ještě do soukromého důchodového připojištění. Ovšem to hodně žen vůbec nemůže, protože jim to jejich nižší plat nedovoluje. Přesto většina z nich podle Důchodového atlasu pro rok 2020¹³

8 „Warum Frauenarbeit schlechter bezahlt ist“, Hans Böckler Stiftung, vydáno v červenci 2015, <https://www.boeckler.de/de/boeckler-impuls-warum-frauenarbeit-schlechter-bezahlt-ist-7773.htm>.

9 „Gender Pay Gap 2020: Frauen verdienen 18 % weniger als Männer“, Statistisches Bundesamt, vydáno 9. března 2021, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2021/03/PD21_106_621.html.

10 Christina Klenner, Peter Sopp, Alexandra Wagner, *Große Rentenlücke zwischen Männern und Frauen (Düsseldorf: WSI, 2016)*, https://www.wsi.de/de/faust-detail.htm?sync_id=HBS-006304.

11 „Frauen erhalten bis zu einem Viertel weniger Rente als Männer“, Zeit Online, vydáno 17. září 2019, https://www.zeit.de/wirtschaft/2019-09/alterssicherung-frauen-weniger-rente-maenner?sort=desc&page=9&utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F.

12 Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/de/>.

13 Deutsche Rentenversicherung, *Rentenatlas 2020 (Berlin: Deutsche Rentenversicherung, 2020)*, https://www.deutsche-rentenversicherung.de/SharedDocs/Downloads/DE/Statistiken-und-Berichte/Rentenatlas/2020/rentenatlas_2020_download.html.

do důchodu odchází v průměru ve věku 64,5 let. Následkem toho mnohé důchodkyně upadnou do chudoby – a to přesto, že byly důchody v červenci 2022 po desítkách let výrazně navýšeny. Každopádně toto navýšení – na západě o 5,35 % a na východě o 6,12 % – vysokou inflaci způsobenou pandemií koronaviru nevyrovná.

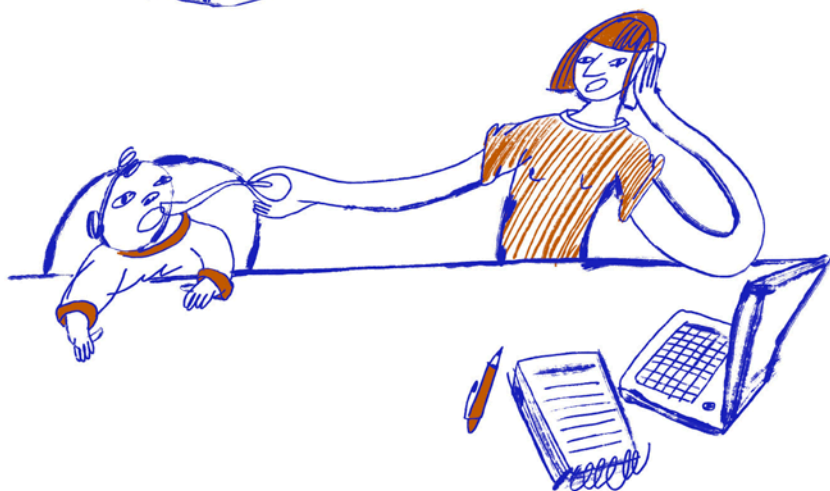
Ženy pociťující chudobu hledají v nouzi pomocné práce nebo brigády v sociálních projektech, v sociálních službách, v sektoru služeb. Mnohdy žádají své bývalé zaměstnavatele o menší zakázky – i proto, aby si udržely společenský kontakt. Neboť chudoba ve stáří může vést k osamělosti. Jakmile chybí peníze na kino, restauraci, výlety a žena musí pořád dokola odmítat setkávání mimo domov, najednou se dřívější přátelství vytrácí.

Otázka ženské ekonomické moci a samostatnosti je indikátorem pro global gender gap neboli celosvětový gender gap, který každoročně znovu vypočítává Světové ekonomické fórum. V roce 2021 skončilo Německo na 11. místě ze 156 zemí.¹⁴ Je to pozice v horním sektoru – mimo jiné díky emancipačním výdobytkům jako většímu zastoupení žen ve vedoucích pozicích a také v politice a ekonomice. Nadále ale platí, že v politice působí méně žen než mužů. A existuje „intenzivní potřeba jednat ohledně ‚hospodářské účasti‘ žen“, jak ve své Zprávě o zrovnoprávnění pro rok 2022 formuluje Institut für Wirtschaftsforschung (ifo, Institut pro ekonomický výzkum).¹⁵ Nebo jinak řečeno: protože jsou ženy v Německu finančně znevýhodněny, chybí rozhodující krok kupředu.

Vyjádřeno opět logikou vysvědčení: genderová spravedlnost v Německu se snaží, ale musí ještě více přidat. Co by mohla udělat jako další krok? Zmiňme alespoň několik návrhů: vytvořit více míst ve školách a podporovat rodiny s dětmi, aby více žen mohlo pracovat na plný úvazek. Vyrovnat rozdíl v platech žen a mužů a lépe platit pečovatelská povolání. Politicky zhodnotit vůli otců po větším zapojení.

14 World Economic Forum, *Global Gender Pay Gap Report 2021* (Geneva: World Economic Forum, 2021), <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>, Dále World Economic Forum, *Global Gender Pay Gap Report 2022* (Geneva: World Economic Forum, 2022), <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2022/>.

15 „Gleichstellung von Frauen in der deutschen Wirtschaft tritt auf der Stelle“, ifo institut, vydáno 7. března 2022, <https://www.ifo.de/pressemitteilung/2022-03-07/gleichstellung-von-frauen-der-deutschen-wirtschaft-tritt-auf-der-stelle>.

Práce

Pracovní trh: Ještě žijeme v „montovně Česko“?

Šárka Homfray

Český pracovní trh odpovídá své pozici na mapě – je závislý na exportu do jiných států a v příhraničních oblastech probíhá kromě investic i značný pohyb pracovních sil. Česká republika je součástí postsocialistického prostoru – v pracovněprávní úpravě a v úsilí o co nejvyšší možnou zaměstnanost lze také nalézt určité pozůstatky dřívější politiky.

Německo jako klíčový protějšek

Geografická blízkost Německa – jedné z největších evropských ekonomik – je pro český trh v mnoha ohledech určující. Zásadní jsou ekonomické vztahy odběratelů a dodavatelů či subdodavatelů, kdy německá poptávka určuje značnou část české produkce, a tedy i potřebnou pracovní sílu. Platí to zejména v oblasti automobilového průmyslu. V Česku směřuje 80 % výroby v automobilovém průmyslu na export, z čehož jedna třetina putuje do Německa. Automobilový průmysl tvoří zhruba desetinu českého HDP, a tedy jakýkoli výpadek nebo krize má potenciál českou ekonomiku citelně zasáhnout, jako tomu bylo například při útlumu vyvolaném pandemií covidu-19 během roku 2020.¹

V příhraničních oblastech pak můžeme jako symbol vzájemných vztahů na pracovním trhu vnímat pendlery, kteří žijí na českém území a pravidelně dojíždějí do sousedního státu. Především v Sasku a Bavorsku pracují desítky tisíc českých zaměstnanců a zaměstnankyň. Důležitost bilaterálních vztahů se projevila v době

¹ Adam Jareš, „Automobilový průmysl v Německu padá. Dotkne se to i českých dodavatelů“, Businessinfo.cz, vydáno 29. října 2020, <https://www.businessinfo.cz/clanky/automobilovy-prumysl-v-nemecku-pada-dotkne-se-to-i-ceskych-dodavatelu/>.

pandemie, například zavedením výjimek, které umožnily pendlerům i nadále za prací dojíždět. Některé segmenty jako zdravotnictví se totiž bez jejich práce už dávno neobejdou.²

Bez vlivu na podmínky zaměstnávání či mzdovou hladinu nejsou ani německé mateřské společnosti, které v České republice působí prostřednictvím svých četných dceřiných firem a poboček. V neposlední řadě lze v debatách například o délce pracovní doby, úrovni výdělků nebo budoucnosti práce a průmyslu 4.0 vnímat silný diskurzivní vliv německého přístupu k těmto otázkám.

Jedním z klíčových faktorů posledních let je velmi nízká úroveň nezaměstnanosti v České republice. Ta od roku 2013 klesá a v roce 2019 dosáhla svého minima ve výši 2 %, od té doby se setrvale pohybuje pod 3 % a do větší míry tuto skutečnost nepoznamenala ani pandemie onemocnění covid-19, ani válka na Ukrajině. Český pracovní trh tedy vykazuje relativně vysokou míru zaměstnanosti a ekonomické aktivity a tvoří ho zhruba 5 300 000 ekonomicky aktivních osob.³

Pokud se budeme na český pracovní trh dívat optikou zaměstnavatelů, pak můžeme ve shodě s Česko-německou obchodní a průmyslovou komorou konstatovat, že čeští i němečtí podnikatelé vnímají obdobné limity a nedostatky. Pracovní síla v Česku je podle nich málo časově, geograficky a kvalifikačně flexibilní, nedostává se pracovníků ze třetích zemí a absolventů a absolventek řemeslných i kvalifikovaných technických oborů. S tím souvisí požadavek na reformu odborného vzdělávání a zavedení duálního vzdělávání podle německého vzoru.⁴ Nedostatečná je digitalizace a elektronizace veřejné správy nebo dopravní infrastruktura.⁵ Nejedná se přitom o jevy specificky české – s podobnými problémy se potýká i německý pracovní trh. Optikou českých zaměstnanců a zaměstnankyň se však český a německý trh do značné míry odlišují a zaměstnanci u toho českého vnímají jiné rezervy a problémy než zaměstnavatelé. Jaké to jsou?

Různé segmenty, různé problémy

Problémy českých zaměstnanců a zaměstnankyň napříč pracovním trhem lze shrnout do několika hlavních témat. V první řadě jde o nízkou výdělkovou úroveň. Česká republika má i nadále jednu z nejnižších výdělků v rámci EU, včetně

2 ČTK, „Do Německa mohou dojíždět jen zdravotníci, do Sasko i zemědělci a do Bavorska nezbytné profese“, E15.cz, vydáno 13. února 2021, <https://www.e15.cz/zahranicni/do-nemecka-mohou-dojizdet-jen-zdravotnici-do-saska-i-zemedelci-a-do-bavorska-nezbytné-profese-1377923>.

3 Český statistický úřad, „Základní charakteristiky ekonomického postavení obyvatelstva ve věku 15 a více let“, vdb.czso.cz, vydáno 3. července 2022, https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jspx?_af=vy-stup-objekt&pvo=ZAMO1-B&skupid=426&katalog=30853&pvo=ZAMO1-B&str=v467&u=v413_VUZEMI_97_19.

4 ČNOPK, „Bleskový průzkum ČNOPK: Hlavní úkoly nastupující vlády: Místo dotací podniky požadují strukturální reformy, nejvyšší prioritu má odborné vzdělávání“, Tisková zpráva, vydáno 10. listopadu 2021, https://tschechien.ahk.de/filehub/deliverFile/f84f3f67-af4e-4f90-88eb-6de8c6e51642/1340180/TZ_Pruzum-vladni_ukoly_CZ_GE_1340180.pdf.

5 ČNOPK, „Konjunkturální průzkum 2021. Trend potvrzen: Digitální Estonsko je pro investory ve střední a východní Evropě atraktivnější než průmyslové Česko“, Tisková zpráva, vydáno 5. května 2021, https://tschechien.ahk.de/filehub/deliverFile/c1f265e1-1253-4f04-ae09-085c8cb01c9a/1188318/05_05_%C4%8CNOPK_TZ_KU-2021_CZ_1188318.pdf.

celkových nákladů práce – mzdová složka průměrné ceny práce se v ČR pohybuje okolo 12 eur/hod. (pro srovnání: v Německu je to okolo 29 eur/hod.).⁶ Nízká je i česká minimální mzda (okolo 655 eur oproti 1 744 eur v Německu).⁷ Argumentem, proč nemůžeme mít západní mzdy, bývá tvrzení, že Česká republika má nízkou produktivitu. Tu je nutné přičíst na vrub velkému podílu těžkopádného zpracovatelského a výrobního průmyslu bez přidané hodnoty, často subdodavatelského charakteru bez výrazného vlivu na marži a bez dobré možnosti investic. Čeští zaměstnanci a zaměstnankyně však v Evropě patří k pracovitějším. Délka odpracované doby je v České republice v unijním srovnání vysoká, konkrétně Německo bývá českými odbory často uváděno jako příklad země s nižší odpracovanou dobou.⁸ S výjimkou mateřské a rodičovské dovolené není u nás navíc zvykem čerpat plánované přestávky v ekonomické aktivitě jako sabatikly, pečovatelská volna atd.

Nad tyto jednotlicí ukazatele je ale složité český pracovní trh dále obecně charakterizovat, neboť se jedná o soubor často velmi odlišných oborů. Obzvláště v období pandemie onemocnění covid-19 se projevilo, jak různé segmenty pracovního trhu trápí odlišné problémy i jaká by byla nezbytná řešení.

O České republice se často hovoří jako o „montovně Evropy“, což je pejorativní označení subdodavatelského charakteru české ekonomiky. Vysoký podíl pracovních míst představují nekvalifikované nebo nízkokvalifikované pracovní pozice odměňované minimální mzdou nebo lehce nad ní. S ohledem na exportní a subdodavatelský charakter produkce je náročné příslušné provozy modernizovat a inovovat – výroba téměř výhradně závisí na potřebách aktuálních odběratelů. Konkurenceschopnost v evropském kontextu tak značně závisí na politice levné práce.

Tyto prvky máme společně například se Slovenskem nebo Maďarskem – i tam je výrazný podíl automobilového průmyslu, včetně Německa jako významného odběratele. Tento segment i některé obory s náročnými pracovními podmínkami – zejména stavebnictví – jsou závislé na dovozu pracovní síly ze zahraničí, hlavně ze zemí mimo EU. Ihned po začátku války na Ukrajině došlo v důsledku mobilizace mužů mezi 18 a 60 lety k velkému odlivu zaměstnanců, což může některé obory ochromit.

V jiném výrazném sektoru českého pracovního trhu, tedy v sektoru služeb, je situace odlišná. Během pandemie onemocnění covid-19 se tento sektor stal jedním z nejzasáženějších v důsledku vládních opatření směřujících k minimalizaci šíření viru ve veřejném prostoru. Především v odvětví gastronomie se ani po opadnutí pandemie nedaří najít dostatek pracovní síly, řada z těch, kdo začali během pandemie pracovat v jiném odvětví, se již nevrátila. Určitým důvodem je skutečnost, že gastronomie měla i dříve špatnou pověst ohledně pracovních podmínek a odměňování. Řada lidí nejspíše dala přednost důstojnějšímu zaměstnání.⁹

6 Eurostat, „Estimated hourly labour costs, 2021 (EUR)“, ec.europa.eu, vydáno 28. března 2022, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Estimated_hourly_labour_costs_2021_\(EUR\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Estimated_hourly_labour_costs_2021_(EUR).png).

7 Eurostat, „Monthly minimum wages – bi-annual data“, ec.europa.eu, vydáno 28. ledna 2022, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/earn_mw_cur/default/bar?lang=en.

8 Eurostat „Hours of work – annual statistics“, ec.europa.eu, vydáno v květnu 2022, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Hours_of_work_-_annual_statistics#Patterns_in_average_working_week_full-time_and_part-time_workers.

9 Vladimír Dlouhý, „Nejsme novodobí otrokáři. Ale mzdy teď plošně růst nesmí“, rozhovor s Markétou Bidmanovou, Seznam Zprávy, vydáno 24. září 2021, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/dlouhy-nejsme-novodobi-otrokari-ale-mzdy-ted-plosne-rust-nesmi-175312>.

Ve vysoce kvalifikovaných a odměňovaných profesích došlo ve větších městech během pandemie k narušení kultury takzvaného prezenteismu díky širokému využití práce z domova. Ta byla dlouhá léta zejména toužebným přáním řady zaměstnanců a zaměstnankyň, ke kterému zaměstnavatelé přistupovali rezervovaně. Během pandemie narostl objem práce vykonávané z domova několikanásobně a otevřela se možnost plastičtější debaty o tom, že nejde jen o benefit pro zaměstnance. Problematické aspekty home office, jako je otázka bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, rozvrhování pracovní doby a složitého výpočtu náhrad za práci v domácím prostředí, se zatím nedočkaly adekvátní legislativní reflexe.

Dalším problematickým rysem českého pracovního trhu je jeho konzervativní legislativní rámec. České pracovní právo neumí vždy adekvátně a rychle reagovat na nové trendy světa práce. To se týká například home office nebo krátkodobého volna ze zdravotních důvodů (sick days) – personalistická praxe v těchto oblastech hledá cestu spíše mimo právní ustanovení, případně dokonce přímo v rozporu s nimi. Takzvané sick days, tedy určitý počet dní v kalendářním roce, kdy si zaměstnanec může vybrat volno ze zdravotních důvodů, aniž by musel předkládat lékařské potvrzení, tak představují právní úpravou neznámý důvod pracovního volna, protože na krátkou zdravotní nepohodu není důvodné absolvovat formální proces uznání dočasné pracovní neschopnosti. U home office se často s vědomím obou stran přechází povinnost kompenzovat zaměstnanci spojené náklady, přestože se jich podle práva nemůže vzdát.

V těchto případech jde o drobnosti nezpůsobující zaměstnancům výraznou újmu. Složitější je to v problematice zastřenému zaměstnávání osob samostatně výdělečně činných (švarcsystém) a nástupu platformové ekonomiky. Nové formy spolupráce ne vždy odpovídají české dichotomii závislé práce a podnikání a „třetí cestu“, jakou známe například z britské legislativy, u nás nemáme. Digitální platformy i „klasičtí“ zaměstnavatelé se tak často uchylují k zastřenému zaměstnávání, které je pro pracovníky nevýhodné a překerní, navíc dochází k nižším odvodům do veřejných rozpočtů.

Specifické problémy má oblast veřejné správy a služeb. Ta zahrnuje kromě státní správy a územní samosprávy i ozbrojené a bezpečnostní sbory, většinu školství a velkou část zdravotnictví, sociální služby, technické služby apod. Pandemie vynesla na světlo některé dlouhodobě tušené problémy – především personální nedostatky ve zdravotnictví, nedostatečnou digitalizaci veřejné správy nebo až propastné rozdíly v možnostech vzdělávání.

Z hlediska dalšího vývoje je bohužel nutné konstatovat, že zejména vláda premiéra Fialy zaujala jakýsi návrat k politice austerit z doby po světové finanční krizi, od které se většina evropských států dnes již odvrací. Platy hrazené z veřejných rozpočtů jsou ale politickou reprezentací i částí veřejnosti vnímány jako pouhé zbytečné náklady na výdajové stránce státního rozpočtu, které je nutné v maximální možné míře přiškrtnout.¹⁰

10 Markéta Pekarová Adamová, „Nemůžeme už žít nad poměry a nezdravě zvyšovat platy“, rozhovor s Oldřichem Dandou, Novinky.cz, vydáno 13. dubna 2022. <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/pekarova-nemuzeme-uz-zit-nad-pomery-a-nezdrave-zvysovat-platy-40393766>.

Český pracovní trh a gender – více než jen pay gap

Český pracovní trh pak dále vykazuje vysokou míru genderové segregace, a to jak horizontální (dělení na „mužské“ a „ženské“ obory a profese), tak vertikální (nízké zastoupení žen ve vyšších pozicích). Ohledně zastoupení žen v mocenských a rozhodovacích pozicích (a to nejen v byznysu) se podle evropského indexu genderové rovnosti EIGE pohybujeme na nejnižších příčkách Evropské unie.¹¹ Mezi důvody patří například genderově segregované vzdělávání (zdravotnické či technické školy se vyznačují vysokým podílem dívek nebo naopak chlapců) nebo extrémně dlouhá mateřská a rodičovská dovolená. Ta ženy zpravidla vyřadí na několik let z pracovního trhu.

Formálně existují možnosti kratšího čerpání rodičovské, ale s ohledem na nízkou výdělkovou úroveň a malou finanční a/nebo místní dostupnost zařízení péče o nejmenší děti je často nemožné vrátit se do práce dříve než poté, co nejmladší dítě dosáhne 3 let věku. Tato skutečnost prokazatelně znevýhodňuje ženy ještě předtím, než děti mají, a toto znevýhodnění zejména v rozdílu v odměňování mezi ženami a muži (tzv. gender pay gap) pak nevyrovnej až do konce ekonomické aktivity.

V předdůchodovém věku se pak v rámci takzvané sendvičové generace přidává péče o stárnoucí blízké. Ta je s ohledem na absenci podpůrné právní úpravy a nedostatek sociálních služeb rovněž precarizující, často vede k nezaměstnanosti a předčasnému odchodu do penze. Na gender pay gap tak navazuje i gender pension gap a není divu, že české seniorky patří mezi skupiny nejohroženější chudobou.

Genderovou segregaci českého pracovního trhu a s tím spojené negativní důsledky dále prohlubují i společenské stereotypy ohledně vhodného výdělečného uplatnění žen, esencialisticky pojímaných ženských a mužských kompetencí i životních priorit. Tyto stereotypy a přetrvávající horizontální genderová segregace pracovního trhu mohou být vykládány i jako prostředek vymezení se vůči „státnímu feminismu“ a shora řízené emancipaci minulého politického režimu. Stereotyp budovatelky – jeřábnice nebo traktoristky – slouží v Česku jako delegitimizační argument snad v každé debatě ohledně genderově nestereotypního zaměstnávání.

S tím se pojí i bagatelizace překážek, kterým ženy a další marginalizované skupiny na trhu práce čelí, jako je například přímá a nepřímá diskriminace. Ačkoli průzkumy veřejného mínění naznačují postupnou změnu ve společenském chápání tohoto tématu,¹² politický přístup je nadále velmi konzervativní, což ztěžuje možnost přijmout efektivní opatření. Řada zaměstnavatelů (i pod vlivem zahraničních mateřských společností) vynakládá nemalé úsilí na podporu diverzity na pracovišti. Problémem však ale je, že se jedná jen o část trhu práce, obdobnou jako u výše popsaného tématu práce z domova. Případné zlepšení a vyrovnání genderových znevýhodnění se tak dotkne jen malého okruhu žen, typicky vysoce kvalifikovaných a ohodnocených, a nemá potenciál výrazně ovlivnit zbytek pracovního trhu.

11 EIGE, „Gender Equality Index 2021 edition“, [eige.europa.eu](https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/CZ), vydáno 28. října 2022, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/CZ>.

12 ppm factum research, „Rovné odměňování žen a mužů ve zkušenostech a názorech české veřejnosti. Výzkum veřejného mínění“, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2019, <http://rovnaodmena.cz/wp-content/uploads/2021/02/Rovne-domenovani-zen-a-muzu-ve-zkusenostech-a-nazorech-ceske-ve-rejnosti.pdf>.

Sociální dialog v České republice a jeho limity

Česká republika je zemí s dlouhou tradicí dělnického a odborového hnutí a tuto tradici od samého počátku úzce sdílela s hnutím německým. Vlivem historického vývoje a zejména období komunistického režimu se ale role i společenské vnímání odborů značně proměnily a devalvovaly. Přesto u nás sociální dialog i nadále probíhá, byť v podobě značně odlišné od Německa.

Počet odborově organizovaných zaměstnanců a zaměstnankyň v České republice se odhaduje zhruba na 500 tisíc (tedy zhruba 10 % zaměstnanecké populace), z toho cca 360 tisíc je sdruženo v odborových svazech největší odborové centrály, Českomoravské odborové konfederace (ČMKOS), dalších cca 70 tisíc v Asociaci samostatných odborů (ASO). Tyto dvě centrály pak tvoří jednu ze stran tripartity (Rady hospodářské a sociální dohody ČR) na nejvyšší úrovni, spolu s vládou a zástupci zaměstnavatelů (Svaz průmyslu a dopravy ČR a Konfederace zaměstnavatelských a podnikatelských svazů ČR).

Tripartitní jednání se konají pravidelně a zaměřují se na nejzásadnější otázky české ekonomiky a pracovního trhu, jako je například výše minimální mzdy, legislativní změny či parametry přístupu zahraničních pracovníků a pracovníc na český trh. Řada z těchto témat je v Německu i v některých jiných státech obsahem spíše sektorového sociálního dialogu, tedy vyjednávání v rámci celých odvětví, například strojírenství nebo finančnictví. Na této úrovni u nás sociální dialog v současné době významných výsledků nedosahuje. Pro rok 2022 jsou v účinnosti pouze čtyři sektorové kolektivní smlouvy – ty zavazují zaměstnavatele v oboru dopravy, zemědělství, sklářského a keramického průmyslu a textilního, oděvního a kožedělného průmyslu. Značný vliv na tyto limitované výsledky má malá vůle zástupců zaměstnavatelů k účasti v kolektivním vyjednávání na této úrovni.

Na úrovni odborových organizací u jednotlivých zaměstnavatelů je pak velký rozdíl v tom, zda se jedná o organizace v soukromém nebo veřejném sektoru. V soukromém sektoru jsou jedním ze základních témat kolektivního vyjednávání na podnikové úrovni mzdy a jejich růst. Ve veřejné sféře, kde se neodměňuje mzdou, ale platem (tedy podrobně regulovaným odměňovacím systémem, kde výši výdělků ovlivňuje státní rozpočet), je výše tarifních platů určována nařízením vlády. Jednotlivé odborové organizace v platové sféře tedy o platech nevyjednávají a soustředí se na jiná témata sociálního dialogu, obzvlášť pracovní podmínky, bezpečnost a ochranu zdraví při práci a řešení individuálních problémů.

Přes doposud rezervovaný přístup veřejnosti na odbory coby „přežitek komunismu“ i relativně nízkou odborovou organizovanost se jim především na nejvyšší úrovni do značné míry daří určovat společenskou i ekonomickou diskuzi o budoucnosti trhu práce. Konec levné mzdy, Práce 4.0, montovna Evropy, dlouhá pracovní doba, to vše jsou témata vycházející primárně z odborů, která následně přejímala média i politická reprezentace. Mimo jiné i v tomto ohledu se hlavně u ČMKOS projevuje aktivní a úzké zapojení do evropského a mezinárodního odborového hnutí.

Závěrem

Na trh práce v České republice pochopitelně dopadají i všechny světové megatrendy. Za zmínku stojí demografický vývoj spojený se stárnutím populace nebo nutnost nových přístupů k obnově pracovní síly – na pracovní trh nastupuje čím dál méně mladých lidí. Důležitá je rovněž skutečnost, že aktuální systém v oblasti péče je dlouhodobě neudržitelný. Významným trendem jsou pak proměny práce spojené s takzvanou čtvrtou průmyslovou revolucí, zejména digitalizace a automatizace, ale i významná flexibilizace a prekarizace práce a pracovních podmínek. S ohledem na poněkud těžkopádnou strukturu české ekonomiky i pracovního trhu a dlouhodobě spíše konzervativní než invenční politiku se dle (nejen) mého názoru českému pracovnímu trhu ani odpovídající legislativě nedaří na tyto výzvy adekvátně reagovat. To mimo jiné zvyšuje riziko, že kvůli nedostatku inovací budeme i nadále schopni hrát roli na globálním trhu práce jen díky levné pracovní síle a tím i v budoucnu udržovat pozici montovny Evropy. Komplexní restrukturalizace českého pracovního trhu není jednoduchý úkol, to ale neznamená, že by nebylo možné alespoň uvažovat o některých dílčích zlepšeních. Efektivní sociální dialog, úsilí o inovace nebo reforma celoživotního vzdělávání jsou oblasti, ve kterých lze nejen v Německu najít řadu inspiračních zdrojů, a totéž je možné říci o tématu rovných příležitostí pro ženy a muže na pracovním trhu i mimo něj.

„Model Německo“ v transformaci – pracovní trh se čím dál více štěpí

Irene Dingeldey

V poválečné době se v souvislosti s úpravou pracovních a hospodářských podmínek ve Spolkové republice Německo (SRN) často hovořilo o „modelu Německo“. Myslela se tím mezinárodně konkurenceschopná výroba kvalitního zboží a zároveň vysoký stupeň ochrany zaměstnanců a zaměstnankyň. K tomu byly důležité různé klíčové aspekty: vzdělávací systém dvojí přípravy byl založený na kombinaci certifikovaného školního vzdělání a také na profesní praxi v oboru.

Sociální partnerství (tj. součinnost svazů zaměstnavatelů a odborových organizací) se zasazovalo o kooperativní pracovní vztahy. Členové početné průmyslové odbory se zaměstnavateli a zaměstnavatelkami projednávaly rostoucí mzdy a normy ochrany. Zákon garantoval vysokou míru individuálního práva, jako například ochranu před výpovědí, ale rovněž právo odborů a podnikových rad spolurozhodovat v podniku.

Takzvaný normální pracovní poměr (na plný úvazek a na dobu neurčitou, s plnou sociální ochranou, stanovený kolektivní smlouvou) především zohledňoval převážně mužské průmyslové odborné pracující a utvářel – ve spojení s „normou“ manželství s ženou v domácnosti – něco na způsob ideální představy dělby práce při výstavbě sociálního státu. Základem tohoto modelu byly v neposlední řadě neustálý hospodářský růst a čím dál větší rozvoj produktivity, jež byly veřejností vnímané jako samozřejmé.

Od počátků první velké hospodářské krize v 70. letech se však pracovní trhy ocitají v transformaci. Megatrendy, které je možné pozorovat celosvětově, lze

zaznamenat i v Německu: digitalizace proměňuje nejen organizaci práce, ale také urychluje internacionalizaci výroby, sektoru obchodu a finančnictví. Dělbá práce v mezinárodních komoditních řetězcích vede ke snížení průmyslového zaměstnávání. V rámci globalizace ovšem mezinárodní hospodářská soutěž o pracovní síly – a tím i migrace za prací do Německa – zesílila.

Sjednocením Německa se etablovaný model výroby zavedl i v nových spolkových zemích – ovšem redukcí tamní průmyslové výroby docházelo k velkým strukturálním problémům, které dodnes provází nerovné rozdělení sociálních rizik. To vše oslabilo odborové organizace a vede k poklesu kolektivního dodržování vyjednaných mezd.

Zaměstnanci a zaměstnankyně: čím dál více ve službách, čím dál flexibilnější, čím dál prekérnější práce

Počet výdělečně činných od 70. let v Německu neustále roste – v současné době jde o více než 45 milionů lidí. V roce 2020 byl podíl žen na celkovém počtu výdělečně činných (dvaceti- až šedesátitýřletých) zhruba 77 %, tedy stále výrazně nižší než podíl mužů (83 %).¹ Navzdory pandemii covidu je nezaměstnanost nadále poměrně nízká a činí aktuálně 4,9 % (květen 2022). Ve východoněmeckých spolkových zemích je se 6,3 % výrazně vyšší než v západoněmeckých (4,6 %).² Pozitivní vývoj zaměstnanosti ovšem provázely masivní změny na pracovním trhu: už jen každý čtvrtý pracuje v průmyslu, téměř 75 % všech výdělečně činných působí ve službách. Kromě velké poptávky po vysoce kvalifikovaných pracovnících a pracovnících v IT sektoru expandují především sociální a osobní služby.³

Neoliberálně orientovaná politika pracovního trhu a hospodářství od 80. let zároveň zapříčinila flexibilizaci pracovního trhu. Zásadní byly v tomto smyslu také takzvané Hartzovy reformy na počátku nultých let tohoto století. Ve snaze zajistit mezinárodní konkurenceschopnost firmám sídlícím v Německu bylo – mimo jiné na popud zaměstnavatelů – prosazeno snížení nákladů na pracovní sílu umožněním atypických forem práce a bylo zrušeno pokrytí kolektivními smlouvami. Rovněž přestavba sociálního státu cílila na snížení nákladů.

V roce 2019 bylo přibližně 20 % všech výdělečně činných v takzvaných „atypických“ pracovněprávních vztazích: téměř 5 milionů lidí bylo zaměstnaných na maximálně 20 hodin týdně na částečný úvazek (podle jiných šetření je to celkem 12 milionů). Více než 2 miliony lidí bylo zaměstnaných výhradně na velmi malý úvazek (v takovém případě se příjem do 450 eur, aktuálně až do 520 eur, danil paušálně bez nároku na získání příspěvků do sociálního pojištění). Nepoměrně více jsou v této skupině zastoupeny ženy, protože slučitelnost rodiny a povolání řeší

1 „Erwerbstätigenquote nach Geschlecht“, Statista, navštíveno 14. července 2022, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/198921/umfrage/erwerbstaetigenquote-in-deutschland-und-eu-nach-geschlecht/>.

2 *Blickpunkt Arbeitsmarkt. Monatsbericht zum Arbeits- und Ausbildungsmarkt* (Nürnberg: Bundesagentur für Arbeit, 2022).

3 *Datenreport 2021 – Sozialbericht für Deutschland, Gesamtausgabe* (Wiesbaden: Datenreport, 2021), 150.

zejména matky ještě stále zkrácenými úvazky. Navíc přes 2,3 milionu lidí – převážně mladší generace – má smlouvy na dobu určitou a téměř milion lidí je zaměstnaný u personálních agentur a firmy si je „půjčují“, a to buď projektově, nebo při „špičkách“, aby se stíhaly zakázky.⁴

Sociální rizika atypických pracovněprávních vztahů spočívají v nestálosti těchto prací a ve sníženém příjmu, jako například u zaměstnání na omezenou dobu nebo na zkrácený úvazek. Především práce na zkrácený (velmi malý) úvazek, ale také dočasná práce zprostředkovaná agenturou bývají spojené s nízkým finančním ohodnocením (viz níže). Pokud jsou takoví jedinci na živobytí sami, nebo jakožto samoživitelé a samoživitelky dokonce živí děti, jsou často ohroženi chudobou. Kromě toho nízkopříjmové osoby, byť zaměstnané na plný úvazek, pouhými odvody mnohdy nedosáhnou na důchody, které by je uchránily od chudoby, nebo na podporu v nezaměstnanosti.

Za účelem zrovnoprávnění žen a mužů na pracovním trhu se v posledních letech proměnila různá opatření: zmínit lze zákon o rovnoprávném zastoupení žen a mužů ve vedoucích pozicích v soukromém sektoru a ve veřejné správě (2021), zákon o podpoře transparentnosti odměňování žen a mužů (2017) nebo zavedení zákonné minimální mzdy (2015), která se v říjnu 2022 zvedla na 12 eur.

Následkem toho se mimo jiné gender pay gap (rozdíl mezi platovým ohodnocením pracujících žen a mužů) od poloviny nultých let snížil. Zásadní aspekt genderově specifické nerovnosti ovšem nadále přetrvává v podobě převážně ženské práce na částečný úvazek. I ve vedoucích pozicích roste podíl žen jen pomalu.

Vliv sociálních partnerů a cenové politiky klesá

Německý model bývá označován jako duální systém pracovních vztahů, neboť – opřený o zákonodárství – jasně odděluje cenovou politiku a zastupování zájmů. V kolektivních smlouvách se dojednávají navyšování finančního ohodnocení a rozsah práce mezi odbory a svazy zaměstnavatelů (tradičně pro danou branži). Odbory mohou své kolektivní požadavky artikulovat skrze pracovní spory, tedy stávkou. V kovoprůmyslu a elektrotechnickém průmyslu existují již několik let různé kolektivní způsoby odměňování, které stanovují individuální možnosti výběru mezi finančním ohodnocením a zkrácením pracovní doby.

V krizích mohou podniky dané možnosti kolektivně využít k ochraně pracovních míst. Inovativní je nedávno vyjednaná kolektivní smlouva „Zdravotnickí pracovníci nemocnice Charité“, která pevně definuje minimální výměr personálu pro všechna lůžková oddělení i jednotlivé oblasti působení za účelem odlehčit zaměstnancům a zaměstnankyním.

Na úrovni podniků zastupují členové a členky podnikové rady (ve veřejném sektoru personální rady) zájmy zaměstnaných vůči managementu. Těch se v podnicích volí nejméně 5 ze všech zaměstnaných. Podniky pak jejich práci musejí podporovat.

V neposlední řadě se na základě proměněných zaměstnaneckých struktur v Německu momentálně v odbory sdružuje už jen necelých 12 % závisle činných.⁵ Ženy jsou v nich nedostatečně zastoupené jak v průmyslovém sektoru, tak v soukromém sektoru služeb.

4 Ibid., 169.

5 Ibid., 384.

Také migranti a migrantky či atypicky zaměstnaní vstupují do odborů poměrně zřídka. Důvodem je často malá či středně velká struktura „typicky ženských branží“ v sektoru služeb. Kromě toho bývají překážkou pro vstup do odborů pracovní socializace, perspektiva setrvání v zaměstnání nebo předpokládané „využití“. Přetrvávající organizovaná moc odborů je v jednotlivých oborech zastoupená nerovnoměrně. Ve veřejné správě a „starých“ průmyslových oborech jako kovoprůmyslu nebo chemickém průmyslu je nadále poměrně silná míra organizovanosti v odborech, což ovšem neplatí pro odvětví obchodu, pohostinství a hotelnictví nebo třeba IT sektor.

Hodně zaměstnavatelů vystoupilo ze zaměstnavatelských svazů, v nichž členství doprovázela povinnost platit vyjednané finanční ohodnocení. Nově vzniklé podniky často do takových svazů vůbec nevystupují. Bývá to odůvodňováno chybějící flexibilitou kolektivních smluv, například co se úpravy pracovní doby nebo přizpůsobení specifické situaci jednotlivých podniků týká.

V boji s klesajícím počtem členů hodně zaměstnavatelských svazů zavedlo členství bez tarifního závazku, a tak jejich členové nabídky služeb využívají výměnou za příspěvky, aniž by měli povinnost platit vyjednané finanční ohodnocení. To vedlo k erozi tohoto závazku, a tak je k němu momentálně zavázána pouze čtvrtina podniků. Ty však stále ještě reprezentují necelou polovinu zaměstnaných.⁶

Tento vývoj má masivní dopady na strukturu finančního ohodnocení. V roce 2018 byla průměrná hrubá hodinová sazba zaměstnanců a zaměstnankyň v podnicích s kolektivním závazkem 22,40 eur, zatímco zaměstnavatelé a zaměstnavatelky bez závazku platili pouze 16,66 eur.⁷ Podíl nízkopříjmových zaměstnanců činil v roce 2021 21 %. To znamená, že v 7,8 milionu zaměstnání se platilo méně než 12,27 eur (hrubého) na hodinu (což odpovídá méně než dvěma třetinám středního výdělku – mediánu – v Německu).⁸

Panují přitom masivní rozdíly podle regionu, pohlaví a branže: v roce 2020 byl podíl nízkopříjmových na plný úvazek ve východním Německu téměř dvakrát vyšší (29,1 %) než v západním Německu (16,1 %); podíl žen (25,4 %) je v celém Německu výrazně vyšší než podíl mužů (15,4 %). Branže s více než 50% podílem nízkopříjmových jsou zemědělství, práce přes personální agenturu a pohostinství.⁹ Nadprůměrně často jsou nízkopříjmovostí postiženi také mladí zaměstnanci na plný úvazek se zahraniční státní příslušností a osoby bez ukončeného profesního vzdělání.

Vzdělání a kvalifikace zůstávají nadále zásadní

Už od konce 60. let bylo v SRN zavedeno masivní rozšíření účasti na vzdělání, mimo jiné kvůli nedostatku odborných pracovních sil. Z toho profitovaly jak dívky, tak takzvané „dělnické děti“. V roce 2018 asi třetina všech absolventů a absolventek škol dokončila maturitu. Počet studujících na vysokých školách neustále stoupá

6 „Tarifbindung in Deutschland bleibt stabil“, IAB, vydáno 17. května 2022, <https://idw-online.de/de/news793878>.

7 Gerhard Bosch, „Arbeitsmarktpolitik in der Transformation. Soziale Härten vermeiden“, IAO Forschung, vydáno v únoru 2022.

8 „7,8 Millionen Niedriglohnjobs im April 2021“, Destatis, vydáno 20. prosince 2021, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2021/12/PD21_586_62.html.

9 Eric Seils a Helge Emmeler, *Der untere Entgeltbereich* (Düsseldorf: WSI, 2022).

(v roce 2018 téměř půl milionu) a momentálně je mírně vyšší než počet učňů a učnic v duálním systému – v evropském srovnání však zůstává nízký. Duální vzdělávací systém jakožto specifický koncept německého produkčního modelu si zachovává vysokou relevanci. Se stoupajícím významem sektoru služeb ovšem přibývá ryze školních vyučení, ta totiž v tomto odvětví tradičně dominují.

V neposlední řadě v důsledku stoupající účasti žen na vzdělání a pracovním trhu vůbec – což je podmíněno individualizací a emancipačním hnutím – pokračovala nejpозději v 70. letech proměna klasické představy o rodině. K explicitní politice, jež se soustředila na aktivaci matek a jejich integraci do pracovního trhu, se v západním Německu přistoupilo teprve v souvislosti s německým sjednocením, kdy probíhala masivní výstavba sociálních služeb, a obzvláště díky možnosti celodenního hlídání dětí pro tehdy již všechny věkové stupně. Stávající potřeba ovšem ještě stále není zcela pokrytá, čili nepanuje 100% kvóta opatrování dětí.

Migrace jakožto zásadní prvek výdělečně činné společnosti

Aktuálně má 27 % obyvatelstva v Německu migrační pozadí (vlastní migrační zkušenost nebo alespoň jednoho rodiče migranta; nezávisle na státní příslušnosti). Více než polovina je výdělečně činná, něco přes pětinu z nich už je v důchodu. Asi třetina z nich je mladší 20 let. Ovšem studující nebo pečující (opatrování dětí) nejsou registrovaní jakožto výdělečně činní. Mezi ně patří také celkem 11,4 milionu lidí, kteří nemají německé státní občanství. Z této skupiny jen přibližně 43 % přišlo z jiné země než z některého z 26 členských států Evropské unie.¹⁰ Nejpоčetnější je skupina tureckých občanů, následovaná občany polskými. Češi a Češky tvoří s necelými 62 tisíci pouze 0,5 % obyvatel bez německé státní příslušnosti. Přitom lze hovořit o vysokém podílu lidí ve výdělečně činném věku (průměrně 38 let), přičemž jejich pobyt je spíše dlouhodobý (průměrná doba pobytu činí necelých 12 let).¹¹

Nezohledňují se přitom však zaměstnanci pracující na jednotlivých zakázkách, kteří jsou do Německa vysláni zaměstnavateli z členských států EU v rámci svobody služeb. Mimo různé minimální standardy pro ně většinou platí pracovní podmínky zemí, jichž jsou státními příslušníky. V tomto ohledu často dochází ke zneužívání – především ve spojení s ubytováním. Tato problematika byla opět medializována na příkladu masného průmyslu v souvislosti s koronakrizí. Zákonem o kontrole bezpečnosti a ochrany zdraví na pracovišti z roku 2021 se přímo zamezilo praxi zneužívání smluv o dílo. Zaměstnanci a zaměstnankyně nyní musí být zaměstnáni přímo u producenta. K potírání případů velkého vykořisťování byly založeny nápomocné organizace, které částečně financují odbory.

10 „Ausländische Bevölkerung nach Staatsangehörigkeit“, Statistisches Bundesamt, navštíveno 14. července 2022, <https://www.bpb.de/kurz-knapp/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/61631/auslaendische-bevoelkerung-nach-staatsangehoerigkeit/>.

11 *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Bevölkerung mit Migrationshintergrund* (Wiesbaden: Statistisches Bundesamt, 2022), 65.

Hledají se spravedlivá řešení pro proměňující se pracovní svět

Celkově vzato je „model Německo“ vystavován dalekosáhlým proměním. Jak snaha o sociálně-ekologickou transformaci, tak mezinárodní vývoj jako válka na Ukrajině nebo koronakrizí zviditelněné závislosti dodavatelských řetězců mohou vést k další přestavbě produkčních struktur. Zároveň se mění sektor služeb. Dále se rozšiřují činnosti související s podnikáním, jako jsou služby v oblasti IT, i osobní služby, například v oblasti péče. Do jaké míry se přitom nadále vyostřují stávající rozdíly ve finančním ohodnocení a sociální rizika plynoucí z nejistých zaměstnání, závisí ve velké míře na politické úpravě cenové politiky, ale také na regulaci práce a vytvoření sociálních ochranných systémů.

Dosavadní iniciativy vedly jen velmi omezeně k zabránění různých štěpení na německém pracovním trhu a ochraně dříve rozsáhlého kolektivního a sociálního systému jakožto zásadního nástroje „modelu Německo“, respektive k přizpůsobení se novým výzvám v důsledku ekologické, hospodářské a sociální transformace.

K tomu je potřeba opětovně posílení cenové politiky a úprava minimálních ochranných systémů, aby se všem občanům a občankám zajistil život bez chudoby. Případně je k tomu potřeba zavést nové modely financování, například kapitálové daně a daně ze zisku. Přizpůsobení pracovní doby rodičů a omezení atypických pracovněprávních vztahů by přispělo k dalšímu zlepšení zrovnoprávnění žen, respektive matek. Kromě toho by umožnilo i dětem z rodin bez vztahu ke vzdělanosti a migrantům a migrantkám kvalifikovaně se díky komplexnímu vzdělávání účastnit pracovního trhu. Tyto změny by Německu pomohly nejen získat nové kvalifikované pracovníky a pracovnice, ale také v budoucnu realizovat cíl sociální spravedlnosti.

Klima a energetika

Česko jako fosilie: Sebenaplňující se proroctví o nemožnosti jinak

Romana Jungwirth Březovská

Dějiště komických historek Kocourkov, popletený recept Josefa Čapka na katastrofální dort v podání pejska a kočičky nebo bizarní frustrace z bezvýchodnosti příběhu Franze Kafky. Repertoár metafor symbolizujících českou klimatickou politiku zdá se být – podle předloh českých literátů – nevyčerpatelný. Všechny však mají společný nelogický a čím dál komplikovanější sled kroků, které souhrnně vytvářejí z Česka, ze státu uprostřed Evropy, ostrov nepochopení, respektive ostrov nepochopených.

Změna klimatu je někde kolem nás

Výzkumy veřejného mínění vítězoslavně odhalovaly, že už i v Česku si v roce 2021 přes 93 % obyvatel myslelo, že změna klimatu se skutečně děje, a navíc, že 85 % obyvatelstva soudí, že změna je způsobena lidskou činností. Česká společnost tedy podle optimistických interpretací „není rozdělena klimatem“ a značná většina populace nerozporuje fakt, který vědecká komunita předkládá po dobu minimálně 30 let od vzniku Mezivládního panelu OSN pro změnu klimatu.

Výsledky dalších sond do společnosti jsou spíše rozpačité. V zájmu nalezení odpovědi na to, proč jsou české klimatické politiky dlouhodobě, a tedy cíleně neambiciózní a nedostatečné, je na místě uvést zajímavý rozpor. I když si totiž například 86 % dotázaných myslí, že dopady měnicího se klimatu budou mít velký až zásadní dopad na svět, skutečnost, že se změní i jejich vlastní život, si přiznává

ani ne 40 % dotázaných. Změna klimatu se dle veřejného mínění dotkne především „světa“, následně „evropských zemí“ a potom až „České republiky“, „regionu či obce, kde jedinec bydlí“.¹

Toto vnímání vlastní nedotknutelnosti a neschopnost vidět spojitost mezi globálním jevem a tolik skloňovaným suchem na vlastní zahrádce by se mohlo začít pomalu vytrácet ve stínu další krize – energetické. Logicky by se dalo argumentovat, že energetická krize má mnohem představitelnější dopad na každodenní život, přičemž témata jako rostoucí ceny energií, energetická chudoba a blížící konflikt na Ukrajině si na rozdíl od problematiky změny klimatu vydobývají každodenní prostor na televizních obrazovkách a v novinách.

Pokud tak problematika změny klimatu měla kdy náběh na to, být celospolečenským tématem, dnes se zkoncentrovala do otázky „pálivější“ energetické bezpečnosti. Věcné propojení změny klimatu a energetiky je v realitě české kotliny mizivé, souvislosti mezi jevy snad až moc komplikované a zdánlivě příliš technické, jindy naopak příliš politické. Navíc se projevuje celospolečenská únava z po sobě jdoucích či paralelních krizí – pandemické, energetické, bezpečnostní, potravinové a inflační. Ve vzduchu je touha po návratu do bájného normálu a klidného statu quo, ve kterém je jednoduché rozpoznat zavedené a prověřené staré pořádky.

Je otázkou, zda změna rámování problematiky bude v konečném důsledku pro řešení změny klimatu ke škodě, či k dobru. Skutečnost zůstává, že zaměření se na jasný cíl „stát se energeticky suverénním státem“ či „pomoci lidem a firmám, aby zvládli cenový šok“,² je pro politické představitele a představitelky alespoň zdánlivě více uchopitelné než řádné přehodnocení koncepčních dokumentů a politik, které si transformace na klimaticky neutrální hospodářství žádá.

Krize jako příležitost, ale spíše pro ostatní

Narativ o krizích jako o příležitostech se navíc v české společnosti jeví jako poněkud odtržený od reality a jako šum zaseknuté gramofonové desky. Krize totiž přeje připraveným a v oblasti ochrany klimatu Česko spí už skoro třicetiletým spánkem. Zajímavým faktem však je to, že způsob, jakým lidé vnímali pandemii covidu-19, je přenositelný i na vnímání krize klimatické. Z průzkumu STEM k vnímání pandemie veřejností například vychází, že „krize je spíše snaha neztratit hodně než nějaká velká příležitost, kterou každý trochu schopný člověk dokáže využít“.³

Co se týče klimatické krize, na základě strukturálních zásahů klesly emise skleníkových plynů především po odklonu od těžkého socialistického průmyslu, od té

1 „Jsme rozdělení klimatem? Na problému se shodujeme, ale pořád je to pro nás abstraktní, říká spoluautor výzkumu Buchtík“, Český rozhlas, navštíveno 31. května, 2022, <https://plus.rozhlas.cz/jsme-roz-deleni-klimatem-na-problému-se-shodujeme-ale-porad-je-pro-nas-abstraktni-8488884>.

2 „Nenecháme vás padnout, slíbil Fiala v projevu“, Česká televize, navštíveno 22. června 2022, <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3510400-premier-fiala-pronese-vecer-projev-k-narodu-mluvit-bude-o-politice-a-ekonomice>.

3 „Sociolog Martin Buchtík: Vize pro občany. Proč je krize pro občany spíše než příležitost snaha hodně neztratit?“, Český rozhlas Plus, navštíveno 25. června 2022, https://plus.rozhlas.cz/sociolog-martin-buchtik-vize-pro-obcany-proc-je-krize-spis-nez-prilezitost-snaha-8425658?fbclid=IwAR3VC-5BD-s_WUFI_H8WUj_CrNjFz7q8DTJvIw5MZ7_qf90OczUMUHGP_kO.

doby se ale nelze efektivními opatřeními či politikami příliš chlubit. Podle hodnocení OECD si například Česko vede ve srovnání s dalšími státy OECD podprůměrně v procesu pocovidové obnovy v kontextu „zeleného“ pilíře a pilíře „odolnosti“, které značí připravenost čelit výzvám budoucím.⁴ Aktuální debata o balíčku Fit for 55 je naopak komunikovaná většinou politických stran spíše jako příležitost uchránit (naše staré dobré) spalovací motory i po roce 2035 či jako možnost nechat české teplárny produkovat emise levněji nebo výhodněji ve srovnání s jinými státy EU než jako šance zodpovědně si hledat vlastní cestu ke klimatické neutralitě.⁵

Současná diskuze reflektuje dvě skutečnosti. Zaprvé, s postupem času je čím dál patrnější, že problematika změny klimatu je pro české politiky a političky i veřejnost příliš komplikovaná a příliš hrozivá i těkává, a to především na pozadí zdánlivě akutnějších a hmatatelnějších nepředvídatelných šoků – pandemie, války, inflace či deglobalizačních úzkostí. Ty pro stát se statusem „mírného inovátora“⁶ a ekonomiky stále z velké části stojící na „montovnách“ přicházejí formou narušených dodavatelských řetězců či obecné deziluze z nesplněných slibů o lineárním celosvětovém hospodářském rozvoji a vedlejších důsledků v podobě kvalitního životního prostředí. Téma klimatu – plížící se změny bez jasných viníků a obětí, v zamotané spleti příčin a dopadů, řídící se podle nevyčíslených zákonů, kterým není rozumět – stojí stranou. Není dost lídrů a lídryň, kteří by uzel souvislostí uměli chytře rozplést, nebo se o to alespoň pokusili, nabídli řešení a podpořili snahy dobře žít v planetárních mezích.

A zadruhé, v čase, kdy by bylo potřeba stavět na dobře odvedené práci z doby míru, umět vést dialog a rozhodovat se koncepčně, jedná Česko rozpačitě. Navzdory rozsáhlé podpoře pro Ukrajinu žádá výjimku z odebrání ruských fosilních paliv, přičemž hledá další zdroje fosilního plynu a ropy. Jako předsednický stát Rady EU volá po razantních krocích a jednotném unijním vystupování na globálním energetickém trhu včetně spravedlivého přerozdělování zkapalněného zemního plynu v EU. Vlastní příspěvek Česka ke klimatické odolnosti a udržitelné energetice je však dlouhodobě mizivý, ať už v oblasti obnovitelných zdrojů energie, energetické účinnosti, nebo potřebné legislativy či podpory relevantní vědy a výzkumu.

Nevhodné období i prostředí pro krize

Probíhající klimatická krize se děje v české kultuře privatismu. Sociolog Pavel Pospěch v knize *Neznámá společnost*⁷ popisuje privatismus jako „stažení [se] do soukromé sféry“. Konkrétně uvádí, že se „privatisty stáváme, když se naše úsilí a naše hodnoty upínají k rozvoji a naplnění cílů v oblasti soukromého vlastnictví“.

4 Vypovídající jsou například velmi nízké hodnoty u sledovaných indikátorů „důvěra ve vládu“ a „rozvoj obnovitelných zdrojů energie“, viz „OECD Covid-19 Recovery Dashboard“, OECD, navštíveno 3. července 2022, <https://www.oecd.org/coronavirus/en/recovery-dashboard?country=CZE>.

5 Pavel Bělobrádek (@PavelBelobradek), „Dobrých zpráv není nikdy fost.“, tweet on Twitter, 2. července 2022, <https://twitter.com/search?q=belobradek>.

6 Na žebříčku hodnocení inovační výkonnosti EU se Česko umístilo za rok 2021 na 17. příčce. Viz „Evropský srovnávací přehled inovací“, Evropská komise, navštíveno 31. května, 2022, https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_cs.

7 Pavel Pospěch, „Privatismus“, in *Neznámá společnost* (Brno: Host, 2021), 12–25.

Znakem privatismu je stahování se do „prostoru uzavřeného stěnami nebo živými ploty našich obydlí“ a v kontextu změny klimatu alarmující „stažení se z veřejné sféry a nezám o veřejné problémy“. Příkladem privatismu je, dle Pospěcha, všude v českém prostředí dost – od dlouhodobé nízké volební účasti přes fakt, že politika je alespoň částečně „důležitou součástí života“ pro jenom 26 % obyvatel⁸ (v roce 2017), po „posedlost“ vlastními bazény nebo chalupami. Ačkoliv je fenomén privatismu rozšířený i v západních společnostech, dle antropoložky Soniy Hirt je privatismus v postkomunistické Evropě jako „západní privatismus na steroidech“.⁹

Pro řešení klimatické a energetické krize i dalších, které nevyhnutelně musí být politické, je zásadní překážkou dědictví komunismu. Tehdy jsme totiž měli dojem, „že všechno veřejné je podezřelé“.¹⁰ Neschopnost Česka vytvořit ambiciózní dekarbonizační politiky a strategie a zároveň důsledně dohlédnout i na jejich implementaci je znatelná právě dnes, kdy jiné státy EU vyhlásují cíle klimatické neutrality i negativity¹¹ a obnovitelné zdroje energie se čím dál více podílejí na celkové produkci elektřiny i ve státech jako Polsko, které je, podobně jako ČR, velmi závislé na uhlí(ku). I výzvy k energeticky úspornějšímu chování jsou zanedbatelné a jejich relevance často pochybná. Chybí podněty ke krokům s reálnými dopady. Příkladem může být podpora využívání železniční dopravy jako v Německu, a to pobídkou v podobě jednoduchých levnějších jízdenek. Nutnou podmínkou je však zkvalitnění české železniční infrastruktury, a s tím i příslib konce častých zpoždění, kvůli kterým je veřejná doprava vnímaná jako nespolehlivá. Dále je také důležité promyšlené sdílení zkušeností z Německa například v aktuálních oblastech spravedlivé transformace nebo rozvoje agrivoltaiky.

Nekoncepční podoba české klimatické politiky v této věci hovoří sama za sebe. Ačkoliv máme stanovený termín odklonu od uhlí (rok 2033), není stanoven cíl klimatické neutrality, neexistuje klimatický zákon, není vytyčena dekarbonizační trajektorie nebo například není zřízen apolitický vědecký orgán, který by dohlížel na plnění klimatických ambicí. Klíčové dokumenty jako strategická Politika ochrany klimatu v ČR nebo Státní energetická koncepce čekají na aktualizaci. Dle glosy europoslance Ludka Niedermayera je hodnota současné koncepce pro období 2015–2040 shodná s cenou papíru, na kterém je text uveden.¹²

Diskuze s mírným dopadem na systém?

Celospolečenská diskuze o klimatické krizi je, naštěstí, barvitější než kroky české politiky. Tematických debat se účastní, byť v omezeném počtu, zástupci

8 „European Values Study, 2017. Zdroj: <https://europeanvaluesstudy.eu/>“, in Pavel Pospěch, „Privatismus“, Neznámá společnost (Brno: Host, 2021), 23.

9 Pavel Pospěch, „Privatismus“, Neznámá společnost (Brno: Host, 2021), 16.

10 Ibid.

11 „Finland sets world's most ambitious climate target in law“, Climate Home News, navštíveno 31. května, 2022, https://www.climatechangenews.com/2022/05/31/finland-sets-worlds-most-ambitious-climate-target-in-law/?utm_campaign=Daily%20Briefing&utm_content=20220601&utm_medium=email&utm_source=Revue%20newsletter.

12 Luděk Niedermayer, „Debaty na téma: Budoucnost české a evropské energetiky“, facebooková stránka Ludka Niedermayera, příspěvek z 30. května 2022, <https://www.facebook.com/Niedermayer.Ludek/videos/695451685073629>.

a zástupkyně neziskové sféry, soukromého sektoru, akademické obce nebo měst. Ačkoli jsou jako stakeholderi důležití, nejasné politické zadání znemožňuje najít takové průsečíky, které by nebyly především reaktivního charakteru.

Za zmínku stojí vznik Centra pro klimatické právo a udržitelnost při Akademii věd ČR, které zasazuje klimatické politiky do národního, unijního i mezinárodního rámce, a tím pro zájemce a zájemkyně přibližuje spleť práv a povinností relevantní pro Česko. Užitečný je také projekt Fakta o klimatu tlumočící odborná data do srozumitelných grafik.

Ještě přímočařejší jde k věci spolek stojící za Klimatickou žalobou. Spolek zažaloval stát pro nečinnost v oblasti ochrany klimatu a Městský soud v Praze mu dal v přelomovém rozsudku do značné míry za pravdu. Nejvyšší správní soud však následně v reakci na kasační stížnost vlády seznal, že zásah soudní moci by byl předčasný. Městský soud podle něj své konstatování o porušení práv žalobců souvisejících s ochranou klimatu dostatečně neodůvodnil a musí proto věc znovu projednat.

Soudní řízení ještě není u konce, a tak je otázkou, zda soud pomocí mírného pokroku v mezích zákona¹³ donutí odpovědný systém alespoň částečně reagovat a přinášet úlevu, že spolupracující a organizovaní lidé vůči líné institucionální setrvačnosti ne vždy tahají za kratší konec. Zapojení soudů v oblasti nedostatečného řešení existenční hrozby, kterou změna klimatu představuje, není však ničím novým. Například v Německu bylo klimatických žalob podáno už přes 50.¹⁴

Svou roli hrají i lokální spolky. Například Sousedský spolek Uhelná podal ústavní stížnost proti dohodě mezi Českem a Polskem ve věci rozšíření dolu Turów a související mezivládní dohody.¹⁵ Iniciativy jako Fridays for Future, Rodiče za klima nebo Extinction Rebellion též poukazují na nedostatečné kroky české vlády v ochraně klimatu, avšak efektivnější systémové změny jsou v nedohlednu.¹⁶ I přes snahy menších iniciativ chybí pochopení pro genderový rozměr problematiky, které se matně rýsuje v souvislosti s dopady energetické krize na obyvatelstvo. Takzvané manely nejsou výjimkou, přičemž obecně jsou indikátory genderové rovnosti pod unijním průměrem.¹⁷»

13 Odkaz na spisovatele, novináře a publicistu Jaroslava Haška, který v roce 1911 založil satirickou a recesistickou politickou stranu „Strana mírného pokroku v mezích zákona“ a je také autorem druhé nejprekládanější knihy české literatury *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*.

14 „Litigation Cases“, Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment, navštíveno 24. června, 2022, https://climate-laws.org/litigation_cases?from_geography_page=Germany&-geography%5B%5D=66.

15 „Úvod“, Sousedský spolek Uhelná, navštíveno 31. května 2022, <https://sousedsky-spolek-uhelna.webnode.cz>. Dále také viz „SD EU vyhověl české žalobě: Polsko musí ihned zastavit těžbu uhlí v dole Turów“, navštíveno 31. května 2022, <https://advokatnidenik.cz/2021/05/21/polsko-musi-bezodkladne-pozastavit-tezbu-hnedeho-uhli-v-dole-turow/>.

16 Posun by byl žádoucí například v oblasti systémového vzdělávání o změně klimatu v rámci výuky na základních a středních školách. Prvním pomyslným výkopem je v této oblasti publikace Pracovní skupiny pro klimatické vzdělávání Rady vlády pro udržitelný rozvoj ČR s názvem „Klima se mění – a co my?“ z roku 2021. Viz Petr Daniš, *Klima se mění – a co my? Proč a jak se učit o změně klimatu* (Praha: MŽP, 2022), <https://ucimoklimatu.cz/wp-content/uploads/2021/11/KLIMA-SE-MENI-A-CO-MY.pdf>.

17 Romana Březovská a Adéla Syslová, *Genderová (ne)rovnost v českých klimatických politikách: propojování opatření v době zelené a společenské transformace* (Praha: AMO, 2022), https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2022/06/AMO_Genderova_nerovnost_v_ceskych_klimatickych_politikach-1.pdf.

Čistá energetika čeká

Co se týče pozitivních kroků, je na místě uvést, že Česko jako jeden z prvních států EU zahájilo čerpání financí z Modernizačního fondu.¹⁸ Pro české žadatele zde má být dostupných až 500 miliard korun / 21 mld. eur do roku 2030. Další prostředky, například na spravedlivou transformaci uhelných regionů nebo na „zelené“ povzbuzení soukromého sektoru, plynou z Fondu spravedlivé transformace nebo prostřednictvím Národního plánu obnovy.

V této souvislosti je nutné zmínit, že část soukromého sektoru se snaží komunikovat dekarbonizaci jako příležitost. Pojmy jako „dosažení klimatické neutrality“ nebo „uhlíková stopa“ se ale v podání českého komerčního prostředí vyprazdňují a nabývají podobných nejasných kontur jako termín „udržitelnost“. Zároveň je zřejmé, že i v oblasti reportování o emisích skleníkových plynů pod tlakem unijního trendu jsou soukromé subjekty velice často na pomyslném začátku. Paradoxně je ve veřejných debatách jedním z nejhlasitějších kritiků pomalé modernizace oblasti energetiky největší výrobce elektřiny v České republice skupina ČEZ, k elektromobilitě se pozitivně vyjadřuje Škoda Auto.¹⁹

Je otázkou, zda se ve světle rostoucích cen energií podaří díky pilotním projektům nadšených iniciativ, a navzdory systémové neflexibilitě a legislativní zaostalosti, rozvíjet další formy alternativních zdrojů energie nebo typy čisté energetiky, jakými jsou například agrivoltaika a komunitní energetika. Stále techničtější forma debaty nahrává diskuzím i o zajištění energetické bezpečnosti pomocí rozvoje jaderné energetiky. Právě jádro je politiky často používáno jako symbol tolik žádané stability.

Vzhledem k nákladům spojeným s výstavbou jaderných bloků a s předpokládanou délkou dostavby je však na místě otázka, zda by prostředky nebyly i s ohledem na aktuální nedostatek energií účelněji investovány například do rozvoje levnějších a na importu paliv ne tolik závislých solárních a větrných zdrojů energie. Dle nejnovějších odhadů by se jen instalací solárních elektráren na všech technicky vhodných střechách a fasádách v Česku pokrylo až 27% spotřeby elektřiny (v roce 2019),²⁰ potenciál větrných elektráren se rovněž pohybuje okolo 28% spotřeby elektřiny.²¹

18 „Modernizační fond“, SFŽP, navštíveno 31. května, 2022, <https://www.sfzp.cz/dotace-a-pujcky/modernizacni-fond/>.

19 Niedermayer, „Debata na téma: Budoucnost české a evropské energetiky.“ Dále viz „Buďte blíž k zelené budoucnosti“, Škoda Auto, navštíveno 20. června 2022, <https://www.skoda-auto.cz/novinky/novinky-detail/2021-11-11-skoda-auto-posunuje-z-pozice-lidra-tuzemskeho-trhu-elektromobilitu-v-cr-o-velky-krok-kupredu>.

20 „Potenciál solární energie v ČR: Střechy a fasády“, Fakta o klimatu, navštíveno 31. května, 2022, <https://faktaoklimatu.cz/infografiky/potencial-solarni-energie-cr-strechy>.

21 „Potenciál větrné energie v ČR“, Fakta o klimatu, navštíveno 31. května, 2022, <https://faktaoklimatu.cz/infografiky/potencial-vetrne-energie-cr>.

Doplňme jen, že OZE se na konečné spotřebě energie podílely v roce 2020 17,3 %, ²² průměrný podíl EU za rok 2019 tvořil 34 %. ²³

Klimatická diplomacie v zájmu (ne)bezpečí

Změna klimatu je vnímaná jako dílčí problematika a česká správa se jen pomalu učí dohlédnout na možné kaskádové dopady klimatické krize i nastupující globální dekarbonizace a jak má k těmto jevům sama přistupovat. Česká klimatická diplomacie (pakliže uznáme, že existuje) je v tomto ohledu roztržštěná. Zatímco na některých platformách je Česko konstruktivní, v oblasti obecnější systémové rozvojové spolupráce je role státu nevýrazná. Svými nedostatečnými finančními příspěvky je dokonce přímo součástí nesplněné slibu, v jehož rámci se rozvinuté státy zavázaly do roku 2020 mobilizovat prostřednictvím Zeleného klimatického fondu (ZKF) 100 miliard dolarů ročně.

Česká vláda zatím přispěla do ZKF jen jednou, a to nepříliš vysokou částkou 110,3 milionu Kč, ²⁴ tedy necelými 5 miliony eur (pro období 2014–2018, v přepočtu půl dolaru na jednoho obyvatele ČR). ²⁵ Česko je však aktivní mimo jiné v oblasti klimatické bezpečnosti, například prostřednictvím OSN v kontextu obecné klimatické bezpečnosti, pomocí OBSE s regionálním zaměřením na východní Evropu, Střední Asii a Jižní Kavkaz. ²⁶

Rozhodnutí jednat správně

Reakce české společnosti byla v minulosti vůči klimatickým politikám spíše rezervovaná, vzdorovitá s náznakem posměšku. Dosažení klimatické neutrality, rozpletení kačkovského začarovaného kruhu nepřehledných administrativních procesů, navíc bez posvěcení od politické reprezentace, nebude tedy lehké. Ať již může za dosavadní normalizaci deziluze o státní správě a veřejném dění jako takovém kdokoliv, v záru každé další desetiny stupně na globálním teploměru se každý krok vedoucí ke kultivaci vhodného klimatu pro transformaci počítá.

22 „Vývoj podílů obnovitelné energie“, Ministerstvo průmyslu a obchodu, navštíveno 31. května, 2022, <https://www.mpo.cz/cz/energetika/statistika/obnovitelne-zdroje-energie/vyvoj-podilu-obnovitelne-energie--264684/>.

23 „The average share of electricity from renewable energy sources in the EU“, Evropská komise, navštíveno 30. května, 2022, https://ec.europa.eu/eurostat/documents/38154/4956088/The+average+share+of+electricity+from+renewable+energy+sources+in+the+EU_2004-2019.pdf/a338445c-2a4c-b303-aea5-5c857eb77833?t=1629797780121.

24 „Resource mobilisation – Initial Resource Mobilisation“, Green Climate Fund, navštíveno 31. května, 2022, <https://www.greenclimate.fund/about/resource-mobilisation/irm>.

25 „Financování ochrany klimatu na dopady klimatických změn v rozvojových zemích“, FORS, navštíveno 31. května, 2022, http://www.fors.cz/wp-content/uploads/2019/11/Brief-klimafinance_final-u.pdf.

26 Michal Bokša a Romana Březovská, „Měnící se klima, otráslující se stabilita: mezinárodní organizace v bezpečnostně-klimatickém ekosystému“ (Praha: AMO, 2021), https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2021/02/AMO_Menici_se_klima_otrasajici_se_stabilita.pdf.

Ochrana klimatu v Německu: Když systém selhává

Nick Reimer

Německo je mistrem světa, co se ochrany klimatu týká. A sice: mistrem světa v prohlašování! Už více než 30 let prohlašuje jedna spolková vláda za druhou: a teď konečně začneme snižovat emise skleníkových plynů, zahajujeme boj proti oteplování planety, ten nejdůležitější z bojů lidstva. Jak ukazuje následující ohlédnutí, po těchto oznámeních bohužel následovalo vždy příliš málo konkrétních opatření.

První klimatický cíl: minus 25 % do roku 2005

Začalo to 7. listopadu 1990. Kabinet tehdejšího spolkového kancléře Helmuta Kohla za stranu CDU se dohodl na prvním německém redukčním cíli. Takzvané staré spolkové země měly skleníkové emise do roku 2005 snížit o 25 % oproti referenčnímu roku 1987.¹ Také nové spolkové země měly – jak je uvedeno ve vládním usnesení – „přispět“, tento příspěvek ale Kohlovo mužstvo nekvantifikovalo, protože mělo za to, že o NDR neexistují žádná spolehlivá data. Tato úvaha byla ovšem mylná, jak se později ukázalo. Interně se tedy pro celé Německo vypočetla 30% redukce.²

Chyběly však politické nástroje k dosažení tohoto cíle: v západním Německu emise jednoduše neklesaly, právě naopak, protože poptávka z východního Německa hospodářství na západě oživila, spotřeba energie tam například v roce 1991

1 Tisková zpráva č. 114/90, Spolkové ministerstvo pro životní prostředí, přírodu a jadernou bezpečnost. Archiv autora textu.

2 Vlastní rešerše autora textu.

vzrostla o téměř 10 %.³ Proto spolkový kancléř v dubnu 1995 určil nový německý klimatický cíl. Na první konferenci OSN o změně klimatu v Berlíně kancléř Kohl prohlásil: „Německo se drží svého cíle do roku 2005 snížit emise oxidu uhličitého o 25 % oproti roku 1990.“⁴ 1990 místo 1987 – zavedením nového referenčního roku muselo západní Německo najednou ušetřit mnohem méně emisí, neboť v roce 1990 byly emise ve starých spolkových zemích o 59 milionů tun nižší než v roce 1987.⁵ A najednou se hovořilo o „minus 25 %“ pro celou zemi, což přitom předtím platilo pouze pro západní Německo.

Nový cíl, starý problém: cílená politika ochrany klimatu na sebe nadále nechávala čekat. Sice se tehdejší spolkové ministryni životního prostředí za CDU Angele Merkel podařilo prosadit zákon, který umožňuje, aby větrné nebo solární elektrárny vyrobenou energii také směly dodávat do sítě, která patří energetickým společnostem. Dále zahájila „okamžitý program pro větší ochranu klimatu“. V západním Německu přesto emise neklesaly.

K tomu došlo až po změně kancléře v roce 1998: červeno-zelená spolková vláda, tedy vláda koalice stran SPD a Svazu 90/Zelených v čele s kancléřem Gerhardem Schröderem (SPD), v tomto ohledu vskutku dávala různé impulsy, třeba zákon o obnovitelných energiích, ekologickou daňovou reformu, zákon o výstavbě kogeneračních jednotek nebo budování ekologického zemědělství. Přesto musel právě spolkový ministr životního prostředí Jürgen Trittin ze strany Zelených přiznat, že redukční cíl byl hrubě nedodržen. V roce 2005 byla spolková republika zodpovědná za 992 milionů tun skleníkových plynů, o 20,5 % méně než v referenčním roce. Lvi podíl na tom měly východní spolkové země: hospodářské zhroutil energeticky náročné ekonomiky vedlo v 90. letech k výrazným společenským otřesům.

Emise ale tehdy klesaly. K tomu se v roce 2005 spolkovou kancléřkou stala Angela Merkel (CDU), přírodovědkyně a východní Němka. Existuje slavná fotografie z roku 2007, na které je kancléřka se svým spolkovým ministrem životního prostředí Sigmarem Gabrielem (SPD) na exkurzi na téma klimatické změny v Arktidě. Stojí oblečení v červených anoráčích před tajícími ledovci a jejich cesta měla ilustrovat, „jaké výzvy na lidstvo čekají“. A tak její kabinet rozhodl o novém německém klimatickém cíli: do roku 2020 snížit emise o 40 % oproti referenčnímu roku 1990.

Energetická lobby vrací úder

V roce 2009 Německo vyprodukovalo o 27,4 % méně emisí než v roce 1990, všechno se zdálo být na správné cestě. Poplatky zavedené zákonem o obnovitelných energiích vedly k tomu, že investoři mohli plánovat ziskovost svého projektu, po dobu 20 let dostávají pevnou sazbu odměny za zelenou energii, kterou dodávají do sítě (která ovšem každoročně o několik procentních bodů klesá). Všude v Německu

3 Tato data jsou dostupná v Archivu AGEB AG Energiebilanzen e.V. Viz „Bilanzen 1990 bis 2020“, ag-energiebilanzen.de, navštíveno 11. listopadu 2022, https://ag-energiebilanzen.de/daten-und-fakten/bilanzen-1990-bis-2020/?wpv-jahresbereich-bilanz=1990-2000&wpv_aux_current_post_id=45&wpv_aux_parent_post_id=45&wpv_view_count=2753-CATTRe4257049c177cf191052746afc46d0a3.

4 Pozn. autora: v roce 1995 pronesl spolkový kancléř Helmut Kohl projev, ve kterém tento nový klimatický cíl náhle oznámil světové veřejnosti.

5 Vlastní rešerše autora textu.

se tedy stavěly větrné elektrárny, zřizovaly solární panely, do sítě se připojovaly také elektrárny na biomasu. Díky obrovské poptávce stoupal počet vyrobených zelených elektráren, vznikl masový trh, který náklady na koupi těchto zařízení dále snižoval. Kromě toho tato technologie zažívala nevídaný boom, fotovoltaické panely dnes stojí jen 10 % toho, co stály v nultých letech. Zdálo se, že energetický obrat opravdu odstartoval.

To přivolalo na scénu lobbying energetických společností, které sledovaly, jak se branže mění, a obávaly se o své zisky: protože zelené elektrárny mají při dodávkách energie přednost, musely společnosti Eon, RWE, Vattenfall a další své uhelné elektrárny čím dál častěji odstavovat ze sítě. Postupně ztrácely svůj podíl na trhu. A také přízeň obyvatelstva: více a více lidí se odvracelo od fosilních společností a volilo dodavatele zelené energie.

Energetické společnosti však překvapivě našly odezvu u vlády v čele s Merkel, především u strany FDP: pod záminkou, že chce snížit náklady spotřebitelů elektřiny, kabinet CDU/CSU a FDP seškrtnal odvozy ze zákona o obnovitelných zdrojích energie tak drasticky, že se výstavba fotovoltaických elektráren přestala vyplácet. V roce 2013 byla poptávka logicky mizivá, a to tak razantně, že dodavatelé solárních elektráren ve velkém krachovali.⁶ Zajímala se o ně hlavně asijská konkurence, ovšem ne proto, aby převzala jejich výrobní závody, neboť ty často zavřely přes noc. Konkurenci šlo o patenty německých firem, díky kterým se obohacovala: zatímco v roce 2008 byl ještě německý podíl na trhu přes 18,5 %, ⁷ dnes už je celosvětově solárních panelů „made in Germany“ méně než 1 %. ⁸ V místech jako Frankfurt nad Odrou nebo Bitterfeld/Thalheim, kde dříve ve výrobě fotovoltaiky pracovalo 5 000 lidí, je v současné době sotva 200 pracovních míst. ⁹

Je absurdní, že strana FDP svoji politiku tehdy zdůvodňovala „větším tržním hospodářstvím“. Zavedla „solární strop“ – v budoucnu měl stát zavést předpis, že ročně nebude nově instalováno více než 2 500 megawattů solární kapacity. Dále šéf FDP a ministr průmyslu a obchodu Philipp Rösler zavedl praxi tendrů a s ní spojenou „tržní premií“: kdo chce stavět například větrnou farmu, ten si musí předem spočítat, za jakou cenu může energii vyrábět a „vydražit“. Zakázku pak získává uchazeč s nejnižší nabídkou.

Metody jako kdysi v NDR

Co následovalo, by lépe nezvládl ani Gerhard Schürer a jeho Státní plánovací komise v dobách NDR: Spolková agentura pro sítě vyvíjí na zakázku vlády plán na výstavbu elektráren vyrábějících obnovitelnou energii a vypisuje podle

6 „Solarmarkt Deutschland bricht 2013 ein“, Internationales Wirtschaftsforum Regenerative Energien, vydáno 10. ledna 2014, <https://www.iwr.de/news/solarmarkt-deutschland-bricht-2013-ein-news25364>.

7 Thiemo Heeg, „Die deutsche Solarproduktion verliert an Boden“, Frankfurter Allgemeine Zeitung, vydáno 7. dubna 2010, <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/unternehmen/branche-im-wandel-die-deutsche-solarproduktion-verliert-an-boden-1613286.html>. Viz také Nick Reimer, „Neue Hoffnung für die deutsche Solarbranche“, heise.de, vydáno 29. dubna 2019, <https://www.heise.de/tp/features/Neue-Hoffnung-fuer-die-deutsche-Solarbranche-6031261.html>.

8 Ibid. (Nick Reimer)

9 Vlastní rešerše autora textu.

tohoto plánu kapacity pro větrné nebo větší solární farmy, které budou připojeny k síti – v únoru 2020 například větrné turbíny o výkonu 900 megawattů, v březnu 300 megawattů, v červnu pak 825.¹⁰ Prakticky nikdy přitom nebylo dost nabídek, v únoru se sešlo pouze 527 megawattů, v březnu 193, v červnu 467 megawattů. Spolková agentura pro síť musela, stejně jako kdysi Státní plánovací komise NDR, doznat, že plánovaných výsledků nelze dosáhnout.

Odvětví obnovitelných zdrojů energie je dnes zkrachovalé, po obchodu se solárními panely je nyní zasaženo i odvětví větrné energie. Jednička na tomto trhu Enercon musela být nedávno zachráněna půl miliardou eur z německého vládního fondu pro hospodářskou stabilizaci, konkurenční Vestas uzavřel svou továrnu na výrobu lopatek stejně jako Nordex. Chybí zakázky, protože není poptávka: „Malé hráče na trhu tendry znevýhodňují,“ vysvětluje profesor Volker Quaschnig, odborník na obnovitelné energie: na pouhé plánování větrné farmy je třeba počítat se šestimístnou cifrou. „Tu si ale jako zálohu nemohou dovolit komunální služby ani občanská energetická družstva,“ analyzuje dále.¹¹ Tendr navíc negarantuje, že plánovaná větrná farma pak skutečně bude postavena, a tudíž refinancována. „Tento systém tedy vylučuje důležité hnací síly energetického obratu,“ dodává Quaschnig.¹²

Tendry kromě toho neprospívají ani tržnímu hospodářství. „Ceny vypsané v posledních tendrech byly tak nízké, že několik subjektů jen vyčkávalo,“ říká Volker Will, vedoucí oddělení zapojení veřejnosti do rozvoje samospráv při Deutsche Kreditbank AG.¹³ To v praxi znamená, že přestože měli hotový projekt, neodevzdali žádnou nabídku, doufají totiž, že v příštích kolech ceny opět porostou. Will rovněž označuje praxi tendrů pro malá občanská energetická družstva nebo komunální služby za „příliš rizikovou: důležití aktéři energetického obratu zůstávají vyloučení“.

Stále nové, stále další klimatické cíle

Důsledky jsou patrné z německého klimatického cíle: v roce 2021 byly německé emise 38,7 % pod úrovní z roku 1990, opět byl jeden klimatický cíl – minus 40 % do roku 2020 – výrazně nesplněn. A politické zastoupení znovu reagovalo a přislíbilo zlepšení – a to hned třemi novými cíli: Zprv, německé emise mají do roku 2030 být pod úrovní z roku 1990, tedy snížit se „o alespoň 65 %“. Zadruhé se Německo v ochraně klimatu do roku 2045 zavazuje k „dosažení uhlíkové neutrality“.

10 „Ausschreibungen für EE- und KWK-Anlagen“, „Ausschreibungen 2022“, Bundesnetzagentur, bundesnetzagentur.de, navštíveno 11. listopadu 2022, https://www.bundesnetzagentur.de/DE/Sachgebiete/ElektrizitaetundGas/Unternehmen_Institutionen/Ausschreibungen/Wind_Onshore/BeendeteAusschreibungen/BeendeteAusschreibungen_node.html.

11 Citát pochází z osobního rozhovoru, který autor tohoto textu vedl s citovaným Volkerem Quaschnigem.

12 Nick Reimer, „Plan soll nicht erfüllt, Grüner Strom Robert Habeck müht sich, die Windkraft auszubauen. Aber ein alter Fehler der FDP bremst die Energiewende“, der Freitag, freitag.de, navštíveno 11. listopadu 2022, <https://www.freitag.de/autoren/nick-reimer/plansoll-nicht-erfuellt>.

13 Citát pochází z osobního rozhovoru, který autor tohoto textu vedl s citovaným Volkerem Willem.

Po roce 2050 se pak má docílit negativních skleníkových emisí. A zatřetí, k roku 2030 má být německá spotřeba energie pokryta až z 80 % z obnovitelných zdrojů energie.¹⁴

Co následuje, lze studovat již více než 30 let: po skvostně ambiciózní oznamovací politice nepřicházejí ani v nejmenším činy, které zemi mohou přiblížit k cíli. Ani stopa po takzvaném agrárním či dopravním obratu (Agrarwende, Verkehrswende), doprava je dnes zodpovědná za více skleníkových plynů než v roce 1990. Nepál, Afghánistán, Somálsko, Burundi nebo Severní Korea – po celém světě existuje 11 států, ve kterých nemají omezení rychlosti. 10 z nich proto, že nemají silnice, které dovolují vysokou rychlost, a pak Německo. Kdyby bylo na německých silnicích zavedeno omezení rychlosti na 100 km/h, Němci by podle propočtů Spolkového ekologického úřadu ročně ušetřili 5,4 milionu tun ekvivalentů oxidu uhličitého.¹⁵ To je více, než co 11,5 milionu lidí žijících v Burundi celkově zapříčiní svým životem. Koalice stran SPD, Svazu 90/Zelených a FDP dokonce nejde ani po „low hanging fruits“: jízda na plný plyn na dálnici a ochrana klimatu, to se prostě vylučuje. Elektroauta od firmy Tesla a podobných nejsou nic jiného než stará mobilita na nový pohon. A dokud se do nich tankuje proud ze zásuvky, jsou stejně klimaticky škodlivá jako normální spalovače.

Vkrádá se tak podezření, že ochrana klimatu v podobě, v jaké se u nás praktikuje už 30 let, vůbec nemůže fungovat. Mazivem našeho krásného života je fosilní energie, a proto Německo sice na jednu stranu propaguje ochranu klimatu, na stranu druhou ale nyní rychle buduje přístaviště pro plovoucí terminál na tekutý zemní plyn (LNG), abychom si navzdory válce na Ukrajině mohli, prosím pěkně, v zimě užívat pokojovou teplotu 22 stupňů. Pohonem kapitalismu jsou uhlí, ropa a zemní plyn, zisky společností RWE, Shell nebo BP se po korunou vynucené pauze světového hospodářství opět vyšplhaly na novou rekordní úroveň. Přitom právě spalování fosilních paliv v první řadě způsobilo problém antropogenního skleníkového efektu. Může ochrana klimatu v kapitalismu vůbec fungovat?

V mezinárodním vyjednávání o klimatu platí Německo stále ještě za průkopníka, velké množství větrných turbín a solárních střech rozesetých po Německu ovšem klame. Pravdou je, že spolková vláda v poslední době musela kvůli nedodržení klimatických cílů zaplatit několik pokut, například ve stavebnictví nebo zemědělství. Na konferenci OSN o změně klimatu s sebou německé ministryně životního prostředí nebo ministr pro hospodářskou spolupráci a rozvoj rádi pro globální Jih vozili klidně 50 nebo 60 milionů dolarů nebo ještě trochu více a nechali se za to oslavovat – tyto sumy jsou ovšem směšně nízké například ve srovnání s rozpočtem berlínských městských úklidových služeb.

Spolková vláda totiž již léta odmítá platit „férový“ podíl obnosu, který má globálnímu Jihu – například prostřednictvím „Green Climate Fund“ – umožnit přizpůsobit se problému, který zapříčinil Sever: stoupající hladina moře, čím dál větší sucho, čím dál extrémnější počasí. Sabine Minninger z organizace Brot für die Welt

14 „Mehr Energie aus erneuerbaren Quellen“, Bundesregierung, navštíveno 11. listopadu 2022, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/klimaschutz/energiewende-beschleunigen-2040310>.

15 „Tempolimit auf Autobahnen mindert CO₂-Emissionen deutlich“, Umweltbundesamt, vydáno 28. února 2020, <https://www.umweltbundesamt.de/presse/pressemitteilungen/tempolimit-auf-autobahnen-mindert-co2-emissionen>.

to komentuje: „Vzhledem k německé klimatické vině a našemu bohatství by bylo adekvátních 8 miliard.“¹⁶ Spolková republika platí nyní pouze polovinu této sumy.¹⁷ Již předchozí spolková kancléřka Angela Merkel (CDU) přislíbila, že se německý příspěvek na mezinárodní klimatické finance do roku 2025 navýší ze 4 na 6 miliard eur. A „semaforová koalice“ to na počátku své vlády rovněž potvrdila. Aktuální rozpočtový zákon pro rok 2023 ale zmiňuje pouze 4,17 miliardy a ve střednědobém plánování rozpočtu se s žádným navýšením nepočítá.

Český miliardář v Německu dělá do uhlí

Jenže nedostatek financí je jen jedna strana mezinárodního selhání. Tou druhou je ukončení těžby uhlí, které má v západoněmeckém uhelném revíru přijít teprve v roce 2030¹⁸ – což současná vláda oslavuje. Původně si totiž předchozí vláda se svojí uhelnou komisí chtěla s dekarbonizací dát na čas až do roku 2038,¹⁹ pro východoněmecké uhelné revíry toto datum stále platí.

I když odhlédneme od toho, jak chce spolková republika svého nového klimatického cíle dosáhnout, když uhelné elektrárny nadále fungují, zůstávají následující otázky: proč by měla těžbu uhlí ukončit Indie, když ji Německo dosud neukončilo? Proč by se Chile mělo vzdát nové uhelné elektrárny, když v Dattelnu v Severním Porýní-Vestfálsku byla v roce 2020 zrovna jedna opět připojena k síti?²⁰ Proč by se maziva kapitalismu měla vzdát Čína, když Německo svůj blahobyt nadále pohání uhlím?

Příčemž Německo je někdy taky „Českem“: nedávno byla kvůli nedostatku zemního plynu znovu zprovozněna uhelná elektrárna Mehrum u Hannoveru, která v roce 2021 ukončila provoz.²¹ Jejím vlastníkem je česká energetická skupina Energetický a průmyslový holding (EPH), síť společností stojících za EPH sídlí na Kypru a v Lucembursku. Jejím majitelem je pražský miliardář Daniel Křetínský, jehož majetek se odhaduje na 8 miliard eur. Křetínský je také vlastníkem fotbalového klubu Sparta Praha, jeho jméno se objevilo v neprůhledné firemní chobotnici v Panama Papers.

16 „Zu wenig“, Tageszeitung, taz.de, vydáno 3. listopadu 2022, <https://taz.de/Weltweite-Klimaschutzbemuehungen/!5889123/>.

17 „Einführung in die Klimafinanzierung“, deutscheklimafinanzierung.de, navštíveno 11. listopadu 2022, Einführung in die Klimafinanzierung, <https://www.deutscheklimafinanzierung.de/einfuehrung-klimafinanzierung-aus-deutschland/>.

18 Susanne Schwarz, „Bundeskabinett zum Kohleausstieg. Der neue Deal mit RWE“, Tageszeitung, taz.de, vydáno 2. listopadu 2022, <https://taz.de/Bundeskabinett-zum-Kohleausstieg/!5888960/>.

19 Malte Kreutzfeld, „Ausstiegsplan nimmt letzte Hürde: Wut über das Kohlevotum“, Tageszeitung, taz.de, vydáno 3. července 2020, <https://taz.de/Ausstiegsplan-nimmt-letzte-Huerde/!5693720/>.

20 Julica Jungehülsing, „Proteste vor kommerziellem Start von Steinkohlekraftwerk“, ZEIT ONLINE, vydáno 30. května 2020, <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2020-05/kohleausstieg-datteln-4-energie-wende-proteste-inbetriebnahme>.

21 Tobias Knaack, „Gaskrise: Steinkohle-Kraftwerk Mehrum kehrt aus der Reserve zurück an den Markt“, heise.de, vydáno 1. srpna 2022, <https://www.heise.de/news/Gaskrise-Kraftwerk-Mehrum-kehrt-aus-der-Reserve-zurueck-an-den-Markt-7194834.html>.

V roce 2016 vstoupil na německý trh s uhlím, EPH je nyní prostřednictvím různých dceřiných společností druhým největším producentem uhlí v Německu. Aby oslabil stávku v českém hnědouhelném revíru, nechal Křetínský převézt 2 miliony tun hnědého uhlí ze středoněmeckého revíru u Lipska do severních Čech.²²

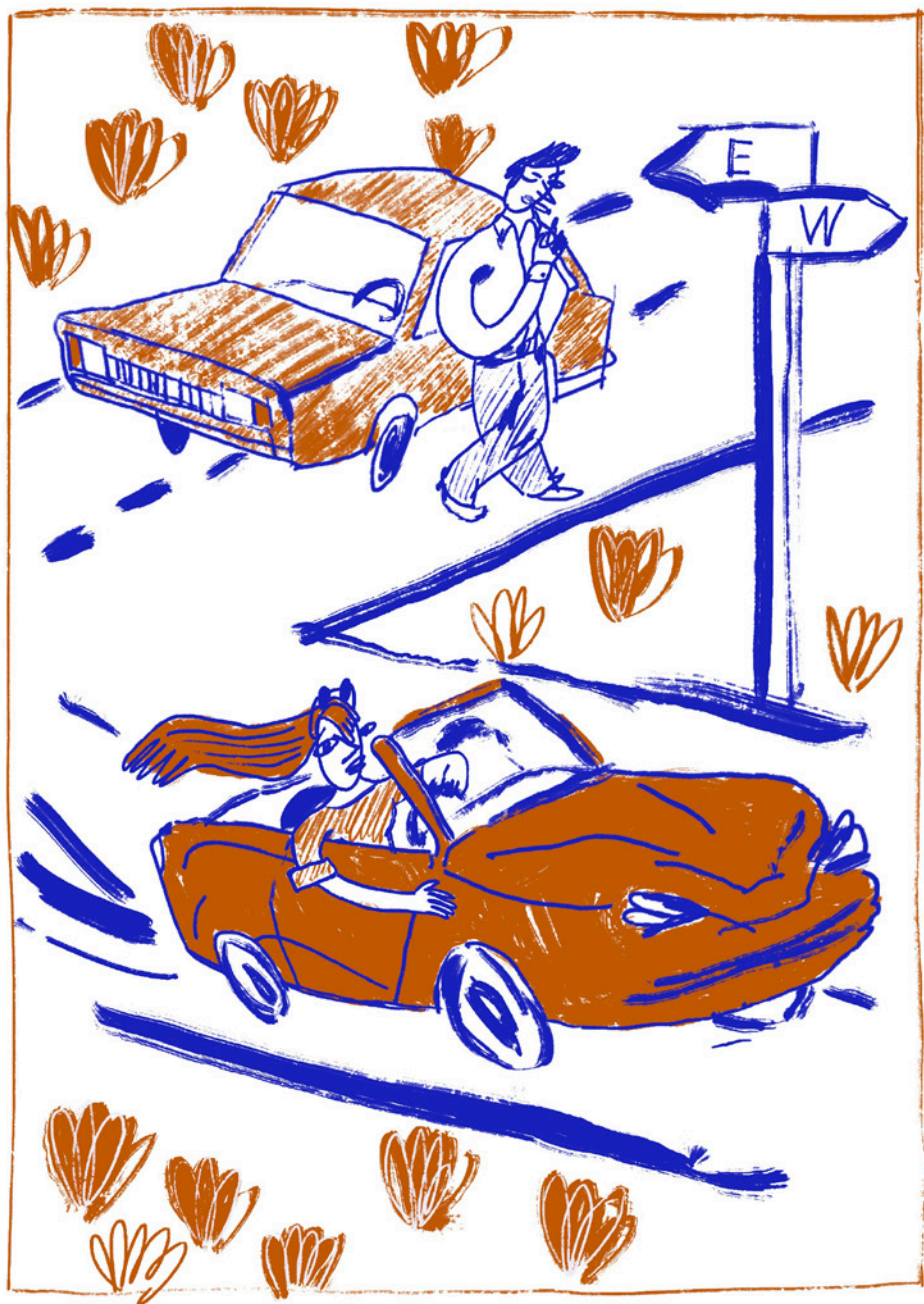
Křetínský používá stejný obchodní model, od kterého v roce 2016 upustil švédský státní koncern Vattenfall. „Zbavit se fosilních zdrojů během jedné generace“ je od té doby sloganem Vattenfallu, Švédové dokonce skupině EPH převedli ještě 1,7 miliardy eur na to, aby se Češi postarali o následky povrchové těžby v krajině. Samozřejmě to Křetínskému a jeho manažerům nelze vyčítat, využívají prostě jen šance na profit, které jim trh skýtá. Zisky končí v českých (a slovenských kapsách), zatímco v Německu se do země zakusují kolesová rypadla a klimatické cíle jsou zcela nadbytečné. Není to zrovna oblíbené téma – příliš rychle totiž debata končí opět u systémové otázky: je účinná ochrana klimatu v kapitalismu vůbec možná? Klimatičtí aktivisté jsou diskreditováni jakožto „levicoví extremisté“.

Jak ukazují čísla Světové meteorologické organizace WMO, snižování emisí je přitom drasticky nutné jako nikdy předtím: podle jejich průzkumu spotřeba fosilních energií v roce 2020 v důsledku pandemie koronaviru sice klesla, koncentrace oxidu uhličitého v atmosféře ale nadále stoupala. Experti z WMO to připisují Amazonskému pralesu: doposud nám v ochraně klimatu pomáhal tím, že oxid uhličitý ze vzduchu filtroval a přeměňoval na dřevo. Nyní se ale zdá, že se dosáhlo bodu, kdy se systém deštného pralesa obrací: nemocné stromy nyní do atmosféry vypouštějí čím dál více skleníkových plynů, místo aby je pohlcovaly, aniž by člověk proti tomu mohl něco dělat. I v případě hořících lesů na Sibiři nebo v Kanadě se momentálně vypouští více skleníkových plynů, než kolik jich dosud tyto lesy „ukládaly“. Je nyní nutné v ochraně klimatu jednat dvakrát tak rychleji, protože musíme kompenzovat i nové emise deštného pralesa.

O tom, že je situace zoufalá, svědčí akce skupiny Letzte Generation (v překladu Poslední generace) v německých městech: aktivisté od Hamburku až po Bádensko-Württembersko se stokrát doslova přilepili k silnicím – uprostřed dopravního provozu. Jen v Berlíně bylo do vazby vzato 310 mužů a žen a zahájeno 67 trestních řízení. Mluvčí Spolkového ministerstva vnitra prohlásil: „Levicoví extremisté z různých částí scény se snaží posunout demokratické diskurzy, doplnit je o svoje vlastní ideologické pozice, radikalizovat společenský protest a delegitimizovat stát a jeho instituce.“

Nebo abych to formuloval jednodušeji: kladou systémovou otázku.

22 Nick Reimer, „Die Heuschrecke nistet im Tagebau“, Der Freitag, freitag.de, navštíveno 11. listopadu 2022, <https://www.freitag.de/autoren/nick-reimer/die-heuschrecke-nistet-im-tagebau>.

ČR/Německo v EU

O české krizi evropanství, jejích příčinách, dopadech a cestě z toho ven

Vít Dostál

Zapojování do evropské hospodářské a politické integrace od roku 1989 přináší České republice prosperitu, rozvoj, bezpečí a transfer vzdělanosti. Pokračování tohoto blahodárného procesu však nelze brát jako danost. Naopak, Češi a Češky vnímají členství v EU z řady důvodů kriticky a Evropská unie jako taková se sama v posledních letech potýká s řadou potíží. Je proto na místě se ptát, proč si veřejnost neuvědomuje současnou nominálně skvělou a v dějinách české státnosti ojedinělou pozici Česka.

V této eseji se nejprve zabývám příčinami českého bojácného evropanství. Zadruhé tvrdím, že současné slabé české paradigma přístupu k evropské integraci je nezbytné opustit a snažit se definovat nové. V závěru pak uvádím tři dilemata, kterými si česká společnost bude muset vzhledem k současnému směru evropské integrace a aktuálním globálním výzvám projít, přičemž poukazuji na možnosti česko-německé spolupráce. Výsledek, který z těchto diskuzí vzejde, může posunout české evropanství o mnoho dál a české členství v EU lépe pojistit.

Původy krize evropanství

Druhá polovina minulé dekády přinesla do Evropské unie atmosféru rozdělení mezi její západní a východní částí nazývanou anglickým termínem east-west divide.¹ Tu charakterizovaly zaprvé rozdílné pohledy na takzvanou uprchlickou krizi, ve kterých se střetával zejména německý optimismus symbolizovaný heslem „Zvládneme to“ na straně jedné a pesimismus či odmítání imigrace z Blízkého východu zdůrazňované ve střední a východní Evropě na straně druhé. Zadruhé pak úspěch národněkonzervativních sil v části střední Evropy. Ty otevřeně artikulovaly, že budoucnost evropského projektu není nijak předurčena a cesta dalšího sjednocování se může či má nyní zastavit nebo zvrátit. Nutno dodat, že v obou případech zněly takové hlasy ze západu, východu, severu i jihu Evropy, avšak pouze v Evropě středovýchodní byly slyšet i od vládních představitelů a představelek.

Tyto názory se ve střední a východní Evropě neobjevily z ničeho. Nebylo by správné podlehnout pokušení a konstatovat, že některé středoevropské společnosti jednoduše nedozrály do úplné liberálnědemokratické dospělosti a vybírají si tak elity s názory, jež jsou v jiných částech Evropy brány za nesprávné. Je potřeba si připustit, že nad řadou otázek středoevropské společnosti nezačaly přemýšlet až v roce 2015. Dokonce ani v roce 2004, kdy většina těchto zemí vstoupila do EU. Naopak, od počátku 90. let 20. století nabíraly zkušenost s demokratickým vládnutím a nově otevřeným světem, která nemusela být vždy pro všechny její části příznivá. A co více: na vině záporného hodnocení tohoto procesu mohou být i ti, kteří mu vtiskli hlavní kontury.

Prvními hybateli zásadních změn se cítili být společnosti střední Evropy, které si v roce 1989 vydobýly svobodu. Proces začleňování do pootevřeného světa už ale probíhal dle podmínek stanovených v západních metropolích. Vstup do Evropské unie byl samozřejmě obrovským úspěchem, zárukou míru, předpokladem blahobytu a rozvoje i překonáním rozdělení Evropy. Na stranu druhou byl výsledkem asymetrického procesu, ve kterém byl jasně určen učitel a žák. Toto dohánění bylo do značné míry postavené na imitaci a xeroxování. Dle některých autorů a autorek přeneslo státy přistoupivší do EU až do stavu psychologického postkolonialismu.² Hodnoty stanovené západní Evropou, jakož i nastavený kurz jejího rozšiřování, musely středoevropské státy pro zajištění vlastní akceptace v širší evropské rodině samy zdůrazňovat, a ještě se u toho tvářit co nejautentičtěji.³ Politická diskuze byla velmi obtížná. Základní cíl, tedy zabezpečení míru a blahobytu skrze znovuscelení Evropy, zpochybňovali jen extremisté. A přinášet do širší společenské debaty otázku, jak má být tohoto sjednocení Evropy dosaženo, bylo zase vzhledem k výše zmíněné asymetrii při jednáních považováno za přinejmenším netaktické. Mohlo totiž celý proces zdržet a finalitu členství v EU oddálit či zpochybnit.

1 Tomáš Valášek, „Why Can't the EU's West and East Work as One?“, Carnegie Europe, vydáno 8. listopadu 2019, <https://carnegieeurope.eu/2019/11/08/why-can-t-eu-s-west-and-east-work-as-one-pub80300>.

2 Ewa M. Thompson, „Je Polsko postkoloniální země?“, in Maciej Ruczaj, Maciej Szymanowski (eds.), *Pravým okem: Antologie současného polského politického myšlení* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010), 21–36. a Dariusz Karłowicz, „Modernizaci nelze okopírovat“, in Maciej Ruczaj, Maciej Szymanowski (eds.), *Pravým okem: Antologie současného polského politického myšlení* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010), 37–44.

3 Ivan Krastev a Stephen Holmes, *Světlo, které pohaslo: vyúčtování* (Praha: Karolinum, 2020).

Bublina imitace a předstíraného dohánění praskla kolem roku 2015 s velkým rámcem. Asymetrický a nikoli deliberativní proces „vyjednávání“ středoevropských zemí o vstupu do EU totiž přinesl také nemalou skupinu těch, kteří se myšlenkového „pozápadnění“ neúčastnili nebo účastnili jen částečně. Buď pochopili, v čem proces spočívá, a odmítli jej, nebo vše nechali pouze plynout a do střetu s novým univerzem se museli neobratně pustit až ve chvíli, kdy se jich dotkla jeho existence. K tomu došlo i v České republice, byť nikoli tak spektakulárně jako v Maďarsku nebo Polsku, kde vládly národněkonzervativní síly.

Bojácné české evropanství

Česká evropská politika si vlastně byla tohoto deficitu vědoma, a to dokonce ještě před vstupem do EU. Hlasem zmíněných nezapojených se totiž stal český euroskepticismus, se kterým politická soutěž vždy nějak kalkulovala a brala ho v potaz jako nejhlasitější pohled na EU, který bylo možné v Česku slyšet. České evropské paradigma utvořené po vstupu do EU tak zahrnuje dva na první pohled odporující si, ale ve skutečnosti doplňující se přístupy. Na jednu stranu česká politika nadále akceptovala skutečnost, že západní Evropu doháníme. Stále se řadíme mezi chudší státy, díky čemuž si říkáme o „výslužné“ v podobě kohezních prostředků. Stále nejsme součástí eurozóny, tvrdíme ale, že tam pořád směřujeme. A co je nejdůležitější: i po roce 2004 jsme se tvářili, že téměř bezvýhradně přejímáme západní Evropou formulované hodnoty. Vedle dohánění se ale snažíme evropskou integraci v řadě oblastí zabrzďovat, což je druhý přístup. Vědomi si toho, že podle české společnosti je samotné členství na hraně akceptovatelnosti, obávají se politici a političky, že některý další příliš viditelný integrační pokrok přinese v očích veřejnosti nezvratnou překážku českému setrvání v EU.

Klíčování mezi těmito dvěma přístupy je pro domácí publikum vyplňováno neustálým opakováním, že Evropa se musí reformovat. Nutno dodat, že taková slova padají na úrodnou půdu, neboť reformu EU si přeje až 81 % Čechů a Češek.⁴ Nemají ujasněné jakou. Jde ale o sdílený a intenzivní pocit, že něco je v nepořádku a musí se to proměnit. Pro české vnímání EU je ale potíž v tom, že v praxi bude reforma znamenat buď jen více, nebo méně integrace. Méně integrace by bylo problematické pro základní české (hlavně hospodářské) zájmy a beztak po kroku zpět není v EU apetit. Na druhou stranu více integrace by zase narazilo u hraniční části české společnosti. Jsou-li tedy otázky ohledně českého členství a spokojenosti se stavem evropské integrace položeny otevřeněji, i česká společnost je ochotna dát Evropské unii ještě šanci; pod podmínkou, že se změní. Na druhou stranu ptáme-li se, jak by Češi a Češky znovu hlasovali v případě hypotetického referenda o vstupu do EU, výsledky se od roku 2011 pohybují kolem 50 %. Nejnižší hodnoty byly naměřeny během vrcholu uprchlické krize v letech 2015 a 2016, kdy by pro vstup hlasovalo jen 38 % Čechů a Češek.⁵

4 „Czechs and the EU Brand: How do Czechs feel about the EU and what could change their mind?“, Behavio Labs, STEM Institute, EUROPEUM Institute for European Policy, navštíveno 29. srpna 2022, 16, <http://www.europeum.org/data/articles/znacka-eu-summary-report-final-december-2019.pdf>.

5 „Postoj veřejnosti k předsednictví ČR Evropské unii – zima 2022“, STEM, navštíveno 29. srpna, 2022, 7, https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/predsednictvi-cr-v-rade-eu/aktuality/STEM_pro_UV_predsednictvi_EU_II_final.pdf.

Prosté rozčlenění české společnosti na skupinu zastánců a skupinu odpůrců členství v EU nicméně není dostačující pro pochopení toho, co Češi a Češky od EU očekávají. Ústav empirických studií STEM již v roce 2018 rozdělil českou společnost do několika segmentů, u kterých lze přesněji charakterizovat jejich vztah k evropské integraci.⁶

Přesvědčené zastánce a zastánkyně (16 % populace) a zatvrzelé odpůrce a odpůrkyně (1 %) ponechme pro tento text stranou. Důležitá zde nejsou ani vlažní zastánci a vlažné zastánkyně (20 %), byť je důležité pamatovat na to, že hlubší integrace u nich vyvolává řadu otázek, které sami nemají dobře vyjasněné.

Významnější skupinou jsou pasivní odpůrci a odpůrkyně, kterých je ve společnosti až 32 %. Tvoří je skupina občanů a občerek stavicích se kriticky jak k listopadovému vývoji v ČR, tak k EU. Jsou přesvědčeni, že se nacházejí na straně poražených, a tíží je pocit, že dále ztrácejí. Právě evropská integrace se stává symbolem jejich neúspěchu.

Společnost se nicméně neomezuje jen na pozitivně a negativně nahlízející na EU. Další segment – kritiků a kritiček (10 %) – je sice docela spokojený s vývojem České republiky, ale na EU nahlíží s výhradami. Jen necelá třetina z nich by hlasovala pro setrvání v EU. Kladně se staví k myšlence evropanství a pro setrvání je mohou přesvědčit pragmatické argumenty. Skupina nedůvěřivých (22 %) pak nemá vyhraněné postoje a staví se k EU váhavě a neurčitě. Nemyslí si, že by se jí evropské téma dotýkalo a při rozhodování v referendu se bude spíše řídit názorem svého okolí.

Česká společnost tedy není ohledně členství v EU rozdělena na dvě skupiny, ale na tři – zastánce, odpůrce a třetí část populace, aktivně či pasivně nevyhraněnou. Pro udržení českého členství v EU je právě potřeba neztrácet jeho podporovatele a získávat další ze segmentů kritických a nedůvěřivých.

Existuje cesta dál?

Pozitivní program českého evropanství by vzhledem k postojům veřejnosti měl zahrnout dva prvky. Zprv se společnost musí vyléčit ze stresu způsobeného doháněním Západu, kdy se od ní chtělo, aby se autenticky vyvíjela, a přitom jen kopírovala existující vzorce. To rozhodně neznamená opuštění modelu liberální demokracie. Skutečnost, že jen 42 % populace je přesvědčeno, že čeští vládní představitelé a představitelky mají možnost rozhodovat o klíčových záležitostech EU, je alarmující. Je to ale dědictví asymetrického přístupového procesu, jehož podobu mohla Česká republika opravdu jen pramálo ovlivnit. Lze zároveň předpokládat, že právě segmenty pasivních odpůrců a odpůrkyň, kritiků a kritiček a nedůvěřivých se do značné míry zformovaly v období od počátku hospodářské transformace 90. let do českého vstupu do EU.

Dnes ale Česká republika svůj hlas má. Stejně tak se může pochlubit řadou úspěchů a právě ty je potřeba ukazovat. Češi a Češky dokáží být hrdí na vlastní uplatnění v Evropě, které oceňují pozitivní emocí. Česká společnost pak očekává od evropské integrace blahobyt a bezpečí, které ve skutečnosti také z tohoto procesu

dostává. Evropu má navíc – na rozdíl od Evropské unie – skutečně ráda. Je proto potřeba opakovat, že EU je hlavně nástrojem pro spolupráci mezi evropskými státy, nikoli cílem o sobě samým. A jak ta spolupráce bude vypadat, můžeme říci i my sami.

Právě určení vlastních zájmů v EU je druhou částí pozitivního programu českého evropanství. Jednoduchý přístup kombinující setrvačné dohánění jakéhosi integračního jádra na straně jedné a zabrzďování evropské integrace na straně druhé nevnáší do veřejné debaty nic inovativního. Naopak ji degraduje, neboť se jedná o pouhou další reprodukci stále opakovaných tezí a protitezí.

Minimálně snažení zabrzďovat je navíc ve své podstatě neúspěšné. Navzdory rétorice českého politického mainstreamu o již nyní nepohodlně spoutané integraci došlo v EU jen od roku 2004 k bezprecedentnímu prohloubení spolupráce hned v několika oblastech – například v klimaticko-energetické politice, v digitální agendě či v ochraně spotřebitele.

O těchto tématech se nyní více či méně hovoří a česká společnost si je vědoma, že zde dochází k velkým změnám. Zároveň si stále více všímá toho, že charakter těchto změn je rozhodován zejména na evropské úrovni, ač tento fakt vnímá nemalá její část nelibě. Tím však výčet obtížných témat nekončí. Česká společnost a politika si budou muset projít hned několika dalšími polemikami o budoucnosti evropské integrace. Doposud je bohužel spíše přehlížejí, ovšem pro zlepšení českého vnímání EU si s nimi budou muset poradit. Závěry těchto debat by měly najít nové paradigma českého přístupu k EU, který nahradí vyčerpanou koncepci dohánění a zabrzďování.

Závěrem: Tři budoucí polemiky českého evropanství

Na závěr uvádím tři polemiky, z nichž může vzejít nový základ české evropské politiky. Nelze říci, který výsledek těchto úvah bude pro pevnost českého členství v EU žádoucí. Diskuze pravděpodobně proběhnou s nejednoznačným závěrem, a tím i politikou, jež bude zahrnovat různé protichůdné směry. Důležitější bude přitom způsob, jakým diskuze proběhnou, než co z nich vyplyne.

První otázkou je míra dalšího prohlubování pozitivní integrace, tedy harmonizace a zavádění společných standardů. EU může ustanovením jednotných pravidel v různých sférách života zaprvé snížit transakční náklady. Zadruhé pak nastavovat mezinárodní režimy a udržovat si tím dobrou pozici v globálních ekonomických vztazích.⁷ To je vlastně pro Česko, jako exportně orientovanou ekonomiku, největší benefit společného evropského působení v globální politice a nástroj, kterému by mělo být dáváno více pozornosti než nekonečným diskuzím o efektivitě společné zahraniční a bezpečnostní politiky.

Vedle těchto dvou přínosů může ale například další integrace v sociální oblasti přinést omezení konkurenceschopnosti části české ekonomiky. Tu mohou nyní čekat jak velké otřesy spojené s tlakem na automatizaci práce, tak příležitosti plynoucí ze snahy EU zkracovat dodavatelské řetězce v klíčových odvětvích. Stejně tak je chůzí po tenkém ledu sjednocování jakýchkoli pravidel, jež by občané a občanky

7 Ane Bradford, *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World* (New York: Oxford University Press, 2020).

vníkali jako zásah do vlastní kultury. To může vyvolat reminiscence na asymetrický přístupový proces, byť by prosazování takových pravidel přicházelo ruku v ruce se sebekrásnějšími hesly o evropských hodnotách a rovnosti. Lze navíc předpokládat, že průběhy a výsledky těchto polemik ovlivní postoje zejména segmentů kritických a nedůvěřivých. Autentický dialog mezi společnostmi, nikoli pouze politickými elitami, například mezi Českem a Německem, by mohl být cestou, jak předejít novým dělením Evropy.

Zadruhé se česká společnost bude nadále potýkat s diskuzí o evropské solidaritě. Již v příštím programovém období evropského rozpočtu, tedy od roku 2028, může Česko přestat být čistým příjemcem evropských prostředků. Skutečnost, že hned 44 % občanů a občanek ani neví, že z EU více peněz dostáváme, než do ní vkládáme,⁸ může vytvářet dojem, že jde o zbytečnou obavu. Zařazení České republiky mezi čisté plátce nicméně může otevřít prostor pro nový charakter kritiky EU, na který musí být zastánci a zastánkyně členství připraveni. Otázkou je, zda jiné přínosy členství vyvážív v pohledu společnosti ty nejprostší kupecké počty. Výsledky této polemiky mohou zasáhnout segmenty kritických a vlažných zastánců a zastánkyň. I zde se nabízí prostor pro česko-německý dialog, neboť právě náš západní soused touto diskuzí prochází prakticky od počátku evropského sjednocování.

Třetí polemika, na kterou se musí Česká republika připravit, se týká nákladů dalšího rozšiřování. Ať už bude mít jakoukoli podobu – plnohodnotné členství či pouhé pootevření jednotného trhu – přinese změny, jež se české společnosti dotknou. Ačkoli Česko rozšiřování EU dlouhodobě prosazuje, společnost nic takového nežadá. Podle průzkumů by mu EU měla věnovat prioritní pozornost jen dle 27 % Čechů a Češek.⁹ Jakkoli takový proces přinese pozitivní efekty, jako například příležitosti pro českou exportní ekonomiku nebo rozšíření sféry bezpečnosti a stability v Evropě, ruku v ruce s ním přijdou i společností negativně vnímané jevy. Ty se českého postoje k EU dotknou. I rozšíření v roce 2004 mělo vliv na pohledy západoevropských společností na EU, které tento moment příliš dobře nevstřebaly. Na politické úrovni se jev přenesl do únavy z rozšíření, jež se následně stala zárodkem pro vyhrcořenější rozdělení západní a východní části EU v minulých dekádách. Pracovní migrace, relokace výroby nebo rapidnější přechod do skupiny čistých plátců do evropského rozpočtu mohou i mezi českou populací vnést nový neklid, se kterým se bude muset vyrovnávat. Zvládnutí ukrajinské válečné imigrace a ochota Česka přispět na rekonstrukci Ukrajiny nám nakonec mohou naznačit, jak si s takovou výzvou v budoucnu poradíme.

8 „Czechs and the EU Brand: How do Czechs feel about the EU and what could change their mind?“, Behavio Labs, STEM Institute, EUROPEUM Institute for European Policy, navštíveno 29. srpna 2022, 12, <http://www.europeum.org/data/articles/znacka-eu-summary-report-final-december-2019.pdf>.

9 „Postoj veřejnosti k předsednictví ČR Evropské unii – zima 2022“, STEM, navštíveno 29. srpna 2022, 22, https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/predsednictvi-cr-v-rade-eu/aktuality/STEM_pro_UV_predsednictvi_EU_II_final.pdf.

Mezi vnímáním sebe sama a zahraničním vnímáním: Role Německa v Evropské unii

Christine Pütz a Georg McCutcheon

Ať už je Německo hegemonem, nebo motorem, superplátcem, nebo mravokárcem – jeho role v EU je utvářena přetrvávajícími narativy a stereotypy. Sebevnímání Německa se pak často výrazně liší od toho, jak je vnímáno svými evropskými partnery. Kdykoli systémem sil v EU otřese krize, vystoupí tyto stereotypní vzorce do popředí.

Ukazuje se tak paradox: na jednu stranu se Německu vůči partnerům v EU často připisuje dominantnost, na druhé straně se kritizuje jeho slabé vedení.¹ Kromě toho panuje asymetrie pozornosti. Role Německa se na mnoha místech diskutuje mnohem podrobněji než v německém veřejném diskurzu. Zatímco Německo se často stává pevným tématem, či dokonce „kolektivní posedlostí“ evropských politických debat,² prudkost reakcí v Německu zase často vyvolává nepochopení.³

1 Josef Janning und Almut Möller, „Die Politische Mitte Bauen: Deutschlands Neue Rolle in Europa“, *European Council on Foreign Relations, Policy Brief* 183, (červenec 2016):2, https://ecfr.eu/berlin/publication/politische_mitte_deutschland_fuehrungsrolle_eu/.

2 Demesmay Claire, „Kollektive Obsession. Frankreichs Deutschland-Komplex und die Zukunft der Achse Paris – Berlin“, *Internationale Politik* 4 (červenec–srpen 2013), https://internationalepolitik.de/system/files/article_pdfs/ip_04_2013_demesmay.pdf.

3 Christine Pütz, „Ewiger Hegemon versus politischer Zwerg. Leitmotive der Kritik an Deutschlands Rolle in Europa“, in „Frankreich und Deutschland – Bilder über den Nachbarn in Zeiten der Krise“, Heinrich-Böll-Stiftung ve spolupráci s DGAP (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik), 2016, 24–34, https://www.boell.de/sites/default/files/frankreich_und_deutschland_-_bilder_ueber_den_nachbarn_in_zeiten_der_krise.pdf.

Rovněž česko-německé vztahy se vyznačují asymetrií.⁴ Německý soused je v českém diskurzu jakožto nejdůležitější obchodní partner mnohem více přítomen než Česko v německém. V průzkumu mezi experty a expertkami považuje 94 % z nich Německo za nejdůležitějšího partnera v EU,⁵ zatímco v Německu, kde je tradičně za nejdůležitějšího partnera považována Francie, není České republice přikládán zdaleka takový význam. V reprezentativním průzkumu česko-německých vztahů provedeném v roce 2016 považovalo 54 % českých dotázaných Německo za zemi s „velkým vlivem“, zatímco naopak pouze 1 % německých dotázaných považovalo Českou republiku za zemi s „velkým vlivem“.⁶ Není proto divu, že Německo je v České republice kritizováno více než naopak. Politické jednání Berlína v EU se často setkává se směsicí nespokojenosti a frustrace. V souvislosti s krizí eura česká veřejnost rovněž odsuzovala „školometský“ tón Berlína; ve sporu o přijímání uprchlíků se v roce 2015 v Praze dokonce hovořilo o německém nátlaku.⁷ V souvislosti s ruskou agresivní válkou proti Ukrajině vedl původně váhavý postoj Německa zase ke značné nelibosti.

Jak ale pojmají roli a vystupování Německa v EU jeho vlastní občané a občanky? Touto otázkou se zabývala dlouhodobá studie *Selbstverständlich Europäisch?!*, kterou vydala Nadace Heinrich-Böll-Stiftung ve spolupráci s Das Progressive Zentrum. Od roku 2019 je německé obyvatelstvo v rámci reprezentativního průzkumu každoročně dotazováno ohledně toho, jaká má očekávání od německé evropské politiky. Poslední průzkum se uskutečnil na jaře 2022.⁸ Zaměřuje se na tři dimenze, které jsou pro konstrukci sebepojetí klíčové: (1) politická role Německa v EU, (2) poměr nákladů a přínosů členství Německa v EU a (3) finančně politická role Německa v EU. Údaje z reprezentativního průzkumu se zabývají převládajícími narativy o roli Německa a ukazují priority německých občanů v oblasti evropské politiky. V tomto ohledu si tento článek klade za cíl přinést introspektivní příspěvek z německé perspektivy tím, že se zaměřuje na sebepojetí Němek a Němců.

4 Jana Puglierin a Ulrike Franke, „The Big Engine That Might: How France And Germany Can Build A Geopolitical Europe“, *European Council on Foreign Relations, Policy Brief* 332, červenec 2020, https://ecfr.eu/wp-content/uploads/the_big_engine_that_might_how_france_and_germany.pdf. Viz také Stanislava Brajerčíková, „Is Germany Acting as a Civilian Power in German-Czech Relations?“, *Central European Journal of Politics* 5, 2 (2019): 6, http://www.cejop.cz/wp-content/uploads/2020/01/2019_Vol-05_No-02_Art-01_Brajercikova.pdf.

5 Pavlína Janebová a Zsuzsanna Végh, „Trends Of Visegrad European Policy“, Association for International Affairs (AMO), 2021, 15, https://trendy.amo.cz/assets/2021/paper_2021_en.pdf.

6 Institut für Demoskopie (IFD) ALLENSBACH & STEM Institut, „Public Attitudes in the Czech Republic and Germany Towards Czech-German Relations“, 2016, <https://en.stem.cz/public-attitudes-in-the-czech-republic-and-germany-towards-czech-german-relations/>.

7 Hans-Jörg Schmidt, „Aus Politik und Zeitgeschichte: Tschechien“, Bundeszentrale für politische Bildung (BPB), 2015, <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/215186/tschechien/>.

8 Hlavní část tohoto článku vychází ze studie *Selbstverständlich Europäisch?! 2022*. Tímto děkuji jemu Dr. Johannesovi Hilljemu. Viz Johannes Hillje a Christine Pütz, „Selbstverständlich europäisch!? 2022. Erwartungen der Bürgerinnen und Bürger an die Deutsche Europapolitik in der ‚Zeitenwende‘“, Heinrich-Böll-Stiftung a Das Progressive Zentrum, květen 2022, https://www.boell.de/sites/default/files/2022-05/Selbstverstaendlich_europaeisch_2022_0.pdf.

Aktivní a kooperativní role Německa v EU je žádoucí

Ohledně politické role Německa v Evropské unii jde v první řadě o politický vliv, který Německo v EU projevuje. Proaktivní tvůrčí rolí by Německo jakožto největší a hospodářsky nejsilnější země mohlo být motorem akceschopnosti a dalšího rozvoje EU. Tato role se vzdaluje od v Německu tradičně stále ještě panujícího sebeobrazu „hospodářského obra“ a „politického trpaslíka“, který se výrazněji zaměřuje na obchodní vztahy v rámci EU a v oblasti (zahraniční) politiky jedná spíše opatrně. Německé obyvatelstvo dává přednost tomu, aby Německo hrálo aktivní roli. V průzkumu z března 2022 (krátce po zahájení ruské agresivní války proti Ukrajině) vnímali dotázaní jednání Německa jako méně aktivní oproti výsledkům průzkumů posledních let. Aktivní roli Německu přisoudila jen necelá polovina (49,6 %) a výrazně méně dotázaných než v předchozím roce. Naopak velká většina (72 %) si přála, aby Německo v budoucnu hrálo v EU aktivní roli.⁹

Druhým aspektem politické role Německa je jeho chování vůči ostatním členským státům. Nárok Německa na vedoucí postavení vyvolává v ostatních členských státech znovu a znovu negativní reakce, které někdy vyústí v zahraniční přívlastky jako „německá dominance“ nebo „německý mravokárce“. Tyto výrazy kolovaly již při vzniku měnové unie a zejména během dluhové krize a krize eura v roce 2010.¹⁰ Naproti tomu dlouhodobá studie *Selbstverständlich Europäisch?!* jasně ukazuje, že sami Němci a Němky od své vlády očekávají kooperativnější přístup v Evropě. Přestože již v březnu 2022 hodnotila většina (61 %) dotázaných chování Německa v EU v poslední době jako kooperativní, ještě početnější většina (68 %) dotázaných si ale přála, aby Německo bylo v EU kooperativní i v budoucnu.¹¹

Lze tedy shrnout, že postoje německého obyvatelstva je možné chápat jako výzvu k aktivní evropské politice Německa, která by se však neměla projevovat dominancí, ale spíše kooperací a zvláštní zodpovědností Německa.

Bilance nákladů a přínosů členství Německa v EU je pozitivní

Německo má tradičně poměrně vysokou míru souhlasu s EU a stabilní všeobecné pozitivní naladění vůči členství v EU (srov. dlouhodobý trend v průzkumech Eurobarometru Evropské komise).¹²

9 Ibid., 22.

10 Christine Pütz, „Ewiger Hegemon versus politischer Zwerg. Leitmotive der Kritik an Deutschlands Rolle in Europa“, in „Frankreich und Deutschland – Bilder über den Nachbarn in Zeiten der Krise“, Heinrich-Böll-Stiftung ve spolupráci s DGAP (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik), 2016, 24–34, https://www.boell.de/sites/default/files/frankreich_und_deutschland_-_bilder_ueber_den_nachbarn_in_zeiten_der_krise.pdf.

11 Johannes Hillje a Christine Pütz, „Selbstverständlich europäisch!? 2022. Erwartungen der Bürgerinnen und Bürger an die deutsche Europapolitik in der ‚Zeitenwende‘“, Heinrich-Böll-Stiftung a Das Progressive Zentrum, květen 2022, 23, https://www.boell.de/sites/default/files/2022-05/Selbstverstaendlich_europaeisch_2022_0.pdf.

12 Evropská komise „Standard Eurobarometer Survey“, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/browse/all/series/4961>.

Pokud jde o politické přínosy EU, výrazná většina (63 %) v průzkumu z jara 2022 uvedla, že Německo může svých politických cílů dosáhnout spíše s EU než bez ní. Oproti předchozímu roku se jedná o nárůst o 4 %, což lze vysvětlit tím, že vzhledem k ruské útočné válce se německému obyvatelstvu geopolitické a bezpečnostní výhody evropského společenství států zvláštním a aktuálním způsobem ukázaly přímo před očima. Více dotázaných než v minulém roce považuje společný evropský postup za účinnější než jednostranný postup jednotlivých států. Naprostá většina Němců tedy věří v akceschopnou EU. V souladu s tím dvě třetiny Němců (66 %) vidí v členství v EU více výhod než nevýhod.¹³

Pokud však jde o ekonomické přínosy EU, jsou o nich Němci přesvědčeni méně. Pouze 49 % (o 5 % méně než v předchozím roce) se domnívá, že z čistě ekonomického hlediska výhody členství v EU převažují nad náklady. Ještě o něco méně dotazovaných (46 %) si myslí, že náklady převažují. V této souvislosti se projevují rozdíly mezi socioekonomickými podskupinami společnosti. Tendenčně to bývají ekonomicky zranitelnější skupiny (například s nízkým vzděláním, žijící na venkově), podle kterých hospodářské náklady členství v EU nad přínosy spíše převažují. Naopak pro lidi s vyšším dosaženým vzděláním a vyšší zaměstnaneckou pozicí ekonomické přínosy členství v EU převažují nad náklady. Tyto rozdíly mezi sociálními skupinami byly měřeny již v předchozích letech. Kromě toho hodnocení EU často závisí na aktuální ekonomické situaci v jednotlivých zemích. Pokud tedy ekonomická výkonnost stagnuje nebo klesá, bývá členství v EU hodnoceno spíše negativněji.¹⁴ Nacionalistické a populistické síly pak z EU pravidelně dělají obětího beránka a viní ji za špatný stav vlastní ekonomiky. V německém kontextu se tato nálada odráží také v rozšířeném narativu o „superplátci Evropy“, který podrobněji zkoumáme ve třetí dimenzi.

Podpora společných investic v EU je silná

Třetí rozměr sebepojetí Německa v EU úzce souvisí s dimenzí nákladů a přínosů. V centru stojí na jedné straně hodnocení členského příspěvku Německa do rozpočtu EU. Jedním z rozšířených narativů německé evropské politiky je, že Německo je „superplátce Evropy“. Tato teze je „skrytou stížností na příliš malý politický vliv a tvůrčí moc, na neochotu partnerů následovat superplátce i politicky“.¹⁵ Zmíněná perspektiva omezuje výpočet nákladů a výnosů německého členství v EU na netto členský příspěvek Německa do rozpočtu EU. Tento výpočet nicméně neříká celou pravdu vzhledem k přesnější srovnávací klasifikaci (například podle HDP) i celkovému hospodářskému přínosu, který Německo z jednotného trhu má. Evropská komise tak v roce 2018 nárůst reálných příjmů Německa z výhod jednotného trhu vyčíslila na téměř 120 miliard eur oproti roku 2014.¹⁶ Přesto u německé

13 Ibid. 24–28.

14 Podle *Forschungsgruppe Wahlen* se podíl těch, kteří očekávali, že se německému hospodářství povede hůř, mezi lednem a dubnem 2022 zdvojnásobil na 66 %. Srov. https://www.forschungsgruppe.de/Umfragen/Politbarometer/Langzeitentwicklung_-_Themen_im_Ueberblick/Wirtschaft_und_Soziales/#WirtschEnt.

15 Josef Janning, „Bundesrepublik Deutschland, Jahrbuch der Europäischen Integration“, 1994, 307.

16 Evropská komise: EU expenditure and revenue 2014–2020, http://ec.europa.eu/budget/graphs/revenue_expenditure.html.

veřejnosti přetrvává narativ o Německu jako o „superplátcí Evropy“ a ovlivňuje sebeobraz Německa v EU. Na jaře 2022 byla polovina Němců (51 %) názoru, že členské příspěvky Německa do EU jsou příliš vysoké, zatímco druhá polovina (46 %) je považovala za přiměřené, nebo dokonce příliš nízké.¹⁷

V otázce budoucích investic a jejich financování se však sebepojetí rozšiřuje. Pokud je německému obyvatelstvu položena otázka, do kterých oblastí by mělo Německo v budoucnu více investovat společně s ostatními státy EU, jen velmi malá menšina (6 %) společně investice obecně odmítá. V případě společných evropských investic byla v březnu 2022 na prvním místě energetická bezpečnost (69 %), dále obrana (65 %) a ochrana klimatu (59 %). Toto stanovení priorit se odráží také v jasné podpoře nového investičního fondu EU pro energetickou nezávislost i pro obranu. Zde se ukazuje, že jakmile jsou výdaje konkrétně spojeny s důležitými investicemi do budoucna, němečtí občané a občanky od narativu superplátce upouštějí.¹⁸

Shrnutí

Nejdůležitější výsledky průzkumu *Selbstverständlich Europäisch?! z jara 2022* o sebepojetí role Německa a očekávání od německé evropské politiky lze shrnout následovně: (1) Převážná většina Němců si od vlády přeje aktivnější evropskou politiku, která by se vyznačovala kooperativním chováním a která by odpovídala zvláštní odpovědnosti Německa v Evropě. (2) Tradičně pozitivní naladění Němců vůči členství v EU zůstává stabilní. Politické přínosy EU oceňuje velká většina, zatímco čistě finanční bilance nákladů a přínosů členství v EU je ve výsledku spíše smíšená. (3) Zatímco obecný postoj k členskému příspěvku Německa do rozpočtu EU je i nadále formován narativem „superplátce“, který v Německu tvrdošíjně přetrvává, drtivá většina Němců je otevřena společným budoucím investicím do EU. Rozhodující přitom je, že další společné evropské (a tedy i německé) výdaje jsou spojeny s konkrétními investicemi.

V evropské spolupráci a investičních projektech tkví velký potenciál. Německo a jeho partneři v EU by proto měli aktivně hledat společné priority evropské politiky a produktivně je využívat pro evropský integrační proces. Německé i české obyvatelstvo si dlouhodobě přeje posílit EU v zahraniční a bezpečnostní politice.¹⁹ Tato potřeba naléhavě vzrostla po ruské útočné válce, stejně jako potřeba solidární evropské energetické politiky. Podle průzkumu IfD Allensbach a STEM z roku 2021 je dalším společným bodem vzdělávací politika. Česká republika také sdílí s Německem

17 Johannes Hillje a Christine Pütz, „Selbstverständlich europäisch!? 2022. Erwartungen der Bürgerinnen und Bürger an die deutsche Europapolitik in der ‚Zeitenwende‘“, Heinrich-Böll-Stiftung a Das Progressive Zentrum, květen 2022, 26–28,

https://www.boell.de/sites/default/files/2022-05/Selbstverstaendlich_europaeisch_2022_0.pdf.

18 Ibid. 19–22.

19 Institut für Demoskopie (IfD) ALLENSBACH & STEM Institut, „Deutschland und Tschechien – Nachbarn in Europa Wahrnehmungen und Einstellungen der Bevölkerungen beider Länder zur Europäischen Union 2016–2021“, 2021, 26, <https://www.fondbudoucnosti.cz/getFile.aspx?itemID=4286>. Viz také Nikola Hořejš a kol., „Czechs and the EU Brand: How do Czechs feel about the EU and what could change their mind? Behavior Labs“, STEM Institut a EUROPEUM Institut, 2019, 17,

<http://www.europeum.org/data/articles/znacka-eu-summary-report-final-december-2019.pdf>.

zásadní zájem na soudržné Evropské unii. Obě země chtějí revitalizovat proces rozšiřování a vnímají nutnost učinit EU díky reformám akceschopnou. Znovuobnovenou debatu o reformě EU by mohly využít k tomu, aby se semkly.²⁰ Na tomto základě by bylo možné v budoucnu dosáhnout sblížení i v otázkách evropské politiky, v nichž obě země zastávají protichůdné postoje, jako je například migrační politika. Zejména mladší generace do Evropské unie vkládají své naděje. Mnoho mladých lidí ve věku 16–29 let v Německu a České republice vidí v členství v EU budoucí příležitost.²¹ Členské státy EU by měly udělat vše pro to, aby Evropská unie byla schopna splnit svůj příslib svobody, míru a prosperity i pro mladší generace. Větší porozumění pro vnímání souseda je důležitým předpokladem pro rozpoznání a pochopení skrytých obav a potřeb, které se skrývají za kolektivními, často stereotypními narativy. Jen tak lze překonat propast mezi cizím a vlastním vnímáním. Němci a Němky by také udělali dobře, kdyby se vědoměji dívali na své české sousedy, aby lépe porozuměli jejich reakcím a postojům (srov. český text v této kapitole).

20 Jakub Eberle, Kai-Olaf Lang a Vladimír Handl, „Die deutsch-tschechischen Beziehungen europäisch nutzen. Ein Bilateralismus mit Mehrwert für die EU“, *SWP-Aktuell* 2022/A 72, 9. listopadu 2022, <https://www.swp-berlin.org/publikation/die-deutsch-tschechischen-beziehungen-europaeisch-nutzen>.

21 Institut für Demoskopie (IfD) ALLENSBACH & STEM Institut, „Deutschland und Tschechien – Nachbarn in Europa Wahrnehmungen und Einstellungen der Bevölkerungen beider Länder zur Europäischen Union 2016–2021“, 2021, 31, <https://www.fondbudoucnosti.cz/getFile.aspx?itemID=4286>.

Podpora lidských práv ve světě

Lidská práva jen v zahraniční politice a tam, kde to nebolí

Petra Kalenská

Zahraniční politika je jediná oblast, v níž současná vláda deklaruje nějakou roli lidských práv. Vyplývá to z koaliční smlouvy i programového prohlášení pětikoalice. Zmínka o lidských právech chybí ve všech ostatních politikách v uvedených dokumentech, od spravedlnosti přes školství až po oblast práce a sociálních věcí. To je nešťastné hlavně z toho důvodu, že mezinárodní lidskoprávní legislativa je jediná oblast mezinárodního práva, ve které se státy zavazují vůči svému vlastnímu obyvatelstvu, nikoli vůči ostatním státům. Proto má největší lidskoprávní dopad to, jak se chová stát ve své domácí politice, nikoli v té zahraniční.

V praxi se česká zahraniční politika po roce 1989 zaměřovala na podporu občanské společnosti, a to v zemích, kde jsou omezována spíše občanská a politická práva. Ekonomická, sociální a kulturní práva, zákaz diskriminace na základě pohlaví či sexuální orientace nebo právo na příznivé životní prostředí jsou upozaďovány, přestože se k nim Česká republika oficiálně hlásí a ratifikovala úmluvy tato práva obsahující, s neslavnou výjimkou v podobě Istanbulske úmluvy (viz níže). Situace se nezměnila ani po přijetí Koncepce podpory lidských práv a transformační spolupráce z roku 2015. Největším problémem však zůstává, že respektování lidských práv je požadováno jen po některých státech, a to zpravidla po těch, u kterých nemá ČR zájem na rozvíjení ekonomické či jiné spolupráce.

Lidská práva na papíře

Aktuálně platná koaliční smlouva¹ uzavřená na volební období 2021–2025² (dále jen koaliční smlouva) předestřela význam lidských práv v pojetí nové vlády. V Preambuli se sice dočteme, že koaliční strany se hlásí k zásadám českého ústavního pořádku založeného na účtě k právům člověka a občana a k ochraně menšin,³ ale odkaz na lidská práva nalezneme pouze v těch částech programu, které se věnují zahraničním vztahům.⁴ Naznačuje to tedy, že lidskoprávní závazky vnímá současná vláda vůči ostatním státům a jejich obyvatelstvu, nikoli vůči svým vlastním občanům a občankám.

V části koaliční smlouvy zvané Zahraniční věci konkrétně stojí: „Podpora demokracie, lidských práv a občanské společnosti je morálně správná, je však také pro náš stát výhodná. V minulosti nám naše lidskoprávní a transformační politika dokázala zajistit místo v centru evropské politiky. Obnovíme tradici ‚havlovské‘ zahraniční politiky včetně podpory rozvojové a transformační spolupráce. Zasadíme se o přijetí zákona sankcionujícího hrubá porušení lidských práv (tzv. Magnitského zákon).“⁵ A to je ve 42stránkovém dokumentu s 15 různými oblastmi od digitalizace po životní prostředí z hlediska lidských práv vše. Podobné zpracování vidíme i v programovém prohlášení vlády.⁶ Politika podpory lidských práv tak zřejmě v politice současné vlády hraje spíš druhé housle.

Významným dokumentem pro hodnocení role lidských práv v české zahraniční politice je Koncepce podpory lidských práv a transformační spolupráce⁷ z roku 2015 (dále jen jako Koncepce 2015). Tento dokument vymezil priority v oblasti lidských práv. Výslovně se hlásí k principu nedělitelnosti lidských práv⁸ a rovnosti a nediskriminace, včetně postavení žen. Zajímavý je důraz na otevřený dialog „jak s těmi, kteří se hlásí k principům liberální demokracie, tak i s těmi, kteří jdou jinou cestou, jak s vládami, tak s občanskou společností.“⁹ V dokumentu je zmíněno celkem 7 tematických priorit. Kromě tradiční podpory občanské společnosti, svobody projevu nebo politické participace (zejména volebního práva), zde najdeme i podporu budování institucí právního státu, podporu rovnosti a nediskriminace a podporu lidských práv v tématech spojených se zaměstnaností a životním prostředím. Právě zahrnutí hospodářských, sociálních či kulturních práv vyvolalo v dané době

1 Koaliční smlouva uzavřená mezi Občanskou demokratickou stranou, KDU-ČSL, TOP 09 (koalice SPOLU), Českou pirátskou stranou a hnutím STAROSTOVÉ A NEZÁVISLÍ (koalice Piráti a Starostové).

2 „Koaliční smlouva uzavřená mezi Občanskou demokratickou stranou, KDU-ČSL, TOP 09 (koalice SPOLU), Českou pirátskou stranou a hnutím STAROSTOVÉ A NEZÁVISLÍ (koalice Piráti a Starostové) na volební období 2021–2025“, <https://www.ods.cz/dl/50342/SPOLU-PirSTAN-KOALICNI-SMLOUVA.pdf>.

3 Ibid., str. 4.

4 Tak tomu je v kroku č. 2 Orientace na EU a NATO a poté opět v programové části Zahraniční věci.

5 Ibid., str. 36.

6 „Programové prohlášení vlády“, Vláda ČR, vydáno 6. ledna 2022, <https://www.vlada.cz/cz/programove-prohlaseni-vlady-193547/>.

7 „Koncepce podpory lidských práv a transformační spolupráce“, Ministerstvo zahraničních věcí, aktualizováno 16. září 2015, https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/lidska_prava/transformacni_spoluprace_1/koncepce_transformacni_spoluprace_1.html.

8 Ibid., 4.

9 Ibid., 3.

vyostřenou diskuzi.¹⁰ Do debaty se zapojila poměrně široká škála osob. Nakonec jich bylo tolik, že vznikla celá publikace s názvem *Lidská práva: (ne)mysl české politiky?*¹¹ I přes to, že si zaslouží mnohou kritiku,¹² skvěle ilustruje debatu, která se kolem role lidských práv v české zahraniční politice rozhořela.

Diskuzi tehdy vyvolala obava z revize „havlovské“ zahraniční politiky, tedy posun v české zahraniční politice lidských práv ohlášený Ministerstvem zahraničních věcí (dále jako MZV) v roce 2014. Ač bylo argumentováno (zejména Petrem Drulákem, tehdejšíím náměstkem MZV) ve prospěch posunu k reflexi sociálních, kulturních, genderových či environmentálních práv,¹³ hlavní praktickou změnou bylo posílení diplomatických vztahů s Ruskem či Čínou. Že se nejednalo o správný krok, bylo zřejmé poměrně brzy: ani ne 2 měsíce po vydání prvního článku¹⁴ Petra Druláka a tehdejšího ministra zahraničí Lubomíra Zaorálka¹⁵ schválil ruský parlament obsazení Krymu Ruskou federací.

Vzhledem k tomu, kolika výzvám čelí česká vláda v tématu rovnosti žen a mužů na domácím půdě, je zajímavé, jak je tato oblast akcentována v Koncepci 2015. V jednotlivých prioritách jsou zmíněny ženy například jako obhrádky lidských práv, „které mohou čelit zvláštním formám perzekuce“¹⁶, u rovné politické a veřejné participace je zmíněna potřeba zvyšování zapojení žen¹⁷ nebo jen obecně ekonomická samostatnost žen. Zásadním tématem jsou, navzdory nízké podpoře ve vnitrostátní politice, aktivity namířené proti násilí na ženách a dívkách, a to i v ozbrojených konfliktech. Koncepce z roku 2015 ještě otevřeně mluví o plánech ratifikovat Úmluvu Rady Evropy o prevenci a potírání násilí na ženách a domácího násilí, tedy o takzvané Istanbulské úmluvě¹⁸.

Koncepce 2015 zahrnuje mezi své priority také podporu rovnosti a nediskriminace. V této části dokumentu uvádí, že Česká republika chce zejména „vystupovat proti diskriminaci a podporovat průřezové promítání rovnosti do dalších politik, včetně vytvoření tematických vodítek EU k antidiskriminaci ve vnějších vztazích a implementaci již existujících vodítek EU (tj. vodítka k podpoře a ochraně svobody náboženství a vyznání; vodítka k právům lesbických žen, homosexuálů, bisexuálů, transsexuálů a intersexuálů)“.¹⁹ Je skvělé, že aspoň nějaký oficiální dokument české vlády bere

10 Více k tomuto např. Veronika Bílková, „Lidskoprávní rozměr české zahraniční politiky“, in Michal Kořan a kol., Česká zahraniční politika v roce 2015 (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2016), 375–393, <https://www.iir.cz/nova-publikace-ceska-zahranicni-politika-v-roce-2015>.

11 Jiří Příbáš, Václav Bělohradský et al., Lidská práva: (ne)mysl české politiky? (Praha: SLON, 2015).

12 Minimálně z hlediska zastoupení žen je nedostatečná. Z 18 příspěvků nalezneme pouze 2 napsané ženami, Kateřinou Šimáčkovou a Eliškou Wagnerovou. Velkou kritiku si zaslouží příspěvek Romana Jocha, jeho odbornost je odůvodněna postem ředitele Občanského institutu.

13 Ibid., str. 64.

14 Ministr zahraničních věcí za ČSSD od 29. ledna 2014 do 13. prosince 2017.

15 Petr Drulák a Lubomír Zaorálek, „Probuďme naši zahraniční politiku“, Právo, vydáno 10. ledna 2014.

16 „Koncepce podpory lidských práv a transformační spolupráce“, Ministerstvo zahraničních věcí, aktualizováno 16. září 2015, 6.

17 Ibid., 8.

18 Ibid., 11.

19 Ibid., 10.

zákaz diskriminace na základě sexuální orientace vážně. Bohužel, když se podíváme na jednání některých příslušníků a příslušnic současné koalice, vidíme, že těmito prioritami se rozhodně neřídí. Příkladem je návrh na změnu Listiny základních práv a svobod ze 14. července 2022,²⁰ který usiluje o vytvoření další překážky k získání rovného postavení pro LGBT+ osoby, tedy o definici manželství pouze jako svazku muže a ženy. Tento návrh předložili společně poslanci a poslankyně ze stran ODS, ANO, TOP 09, SPD a KDU-ČSL. Dvě z těchto stran (ANO a KDU-ČSL) byly přitom součástí vlády, když vznikla Koncepce 2015.

Poslední prioritou Koncepce 2015 také stojí za připomenutí. Věnuje se podpoře lidských práv v oblastech spojených se zaměstnaností a životním prostředím. Dokument zde mluví o tom, že Česká republika bude vyzývat k ratifikaci a dodržování relevantních úmluv Mezinárodní organizace práce (MOP). Mohli bychom zde opět ukázat na rozpor mezi tím, co slibuje Koncepce 2015, a tím, co české vlády skutečně činí. Jednou z úmluv MOP je i její Úmluva o násilí a obtěžování na pracovišti č. 190 z roku 2019. Česká republika prozatím, alespoň dle Strategie rovnosti žen a mužů na léta 2021–2030, ratifikaci této relevantní úmluvy neplánuje. Váhavost vlády nebudí dojem, že je pro ni téma násilí na ženách relevantní. Důvod je prostý. Tato úmluva používá slovo gender a genderově podmíněné násilí, což se stalo po silné dezinformační kampani politicky velmi citlivým pojmem. Koncepce 2015 tedy zdůrazňuje lidskoprávní hodnoty, které v praxi nejsou vládami naplňovány.

Posledním dokumentem, který v této souvislosti stojí za zmínku, jsou Priority Ministerstva zahraničních věcí.²¹ Ty si MZV stanovilo pro rok 2020, tedy ještě za předchozí vlády (ANO, ČSSD s podporou KSČM). Najdeme zde část věnující se lidské důstojnosti a lidským právům.²² Tematické priority zůstávají velmi podobné těm, které byly zmíněny v Koncepci 2015 (závažné porušování lidských práv, účast na univerzálním periodickém přezkumu, participace ve veřejných a politických záležitostech, podpora preventivní role Rady OSN pro lidská práva). V části věnované Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě znovu čteme o násilí na ženách. V rámci mezinárodního trestního soudu je za konkrétní aktivitu ústředí uveden „výkon funkce ČR jako ‚focal point‘ pro téma regionálního a gender zastoupení v rámci Mezinárodního trestního soudu“.²³ Pro roky 2021 a 2022 už Priority MZV aktualizovány nebyly.²⁴

Z výše uvedeného vyplývá: MZV dobře rozumí oblasti lidských práv a má podrobný dokument k jejich prioritizaci a prosazování. Zároveň je z koaliční smlouvy zřejmé, že současná vláda chce lidská práva, pokud vůbec, promítat pouze do zahraniční politiky, nikoliv do politiky vůči vlastním občanům a občankám. Otázkou zůstává, jak jsou tedy lidská práva vůči ostatním státům prosazována.

20 Návrh poslanců Marka Výborného, Marka Bendy, Vlastimila Válka, Aleše Juchelky a Aleše Dufka na vydání ústavního zákona, kterým se mění Listina základních práv a svobod, ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. a ústavního zákona č. 295/2021 Sb., Sněmovní tisk č. 276/0, <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=9&CT=276&CT1=0>.

21 „Priority Ministerstva zahraničních věcí ČR pro rok 2020“, Ministerstvo zahraničních věcí ČR, navštíveno 30. srpna 2022, https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/analyzy_a_koncepce/priority_ministerstva_zahranicnich_veci.html.

22 Ibid., str. 4–5.

23 Ibid., str. 4.

24 Důvod není autorce známý.

Kážeme vodu, ale jen pro někoho

Již v Konceptci 2015 MZV tvrdilo, že je jeho cílem opět získat místo v Radě OSN pro lidská práva, a to na léta 2019–2021. Místo v tomto orgánu není samozřejmě a země musí při své kandidatuře představit priority či jinak naznačit své lidskoprávní směřování. Česká republika při své kandidatuře slibovala, že ratifikuje Úmluvu o prevenci a potírání násilí na ženách a domácího násilí, čili Istanbulskou úmluvu.²⁵ To by pro ni nemělo být nijak obtížné. K tématu prevence násilí na ženách se ČR hlásila již ve své Konceptci 2015. Úmluvu MZV podepsalo v roce 2016, ale tím to skončilo. Česká republika byla do Rady OSN zvolena, svůj slib však nesplnila. Nepodařilo se ani schválit ratifikaci vládou, o schválení parlamentem nemluvě. V Prioritách 2020 MZV stále tvrdí, že ČR téma násilí na ženách zajímá a chce se jím zabývat. Po nástupu nové vlády se ministr spravedlnosti Pavel Blažek (ODS) však vyjádřil,²⁶ že návrh na ratifikaci na vládu nepodá, a tento úkol Ministerstva spravedlnosti o rok bezdůvodně odložil. V únoru 2023 poslankyně za Piráty Klára Kocmanová uvedla,²⁷ že ministr spravedlnosti konečně úmluvu na vládu předloží. Na základě dřívějších zkušeností, kdy návrh na ratifikaci již prošel mezirezortním připomínkovým řízením, a z jednání vlády byl stažen jen pár minut před zahájením jednání,²⁸ zůstávám skeptická, dokud ke schválení vládou skutečně nedojde.

Česká republika znovu získala místo v Radě OSN po vyloučení Ruska v roce 2022 na další dva roky. Jak se ale ukázalo, země, která se tak pyšní svou lidskoprávní historií a hodnotami, nebyla za celé tři měsíce od odchodu předchozí zmocněnkyně vlády pro lidská práva, Heleny Válkové, schopná jmenovat zmocněnce či zmocněnkyni novou. Hned druhý den po zvolení byla do funkce spěšně jmenována Klára Šimáčková Laurenčíková.²⁹

Česká republika se vždy zaměřovala spíše na občanská a politická práva, pomoc obráncům lidských práv, zejména v zemích nám blízkých, tedy také ve východní Evropě. Zahraniční politika dle výše zmíněných dokumentů chce dbát i na zajištění institucí právního státu. Nicméně ani v tomto bodě nejsou lidská práva na prvním místě. Ve vztahu k Maďarsku jsme v minulých letech viděli spíše pěstování dobrých vztahů mezi Andrejem Babišem, toho času premiérem ČR, a Viktorém Orbánem.

25 „Letter dated 23 April 2018 from the Permanent Representative of Czechia to the United Nations addressed to the President of the General Assembly“, un.org, 3, <https://www.un.org/en/ga/73/meetings/elections/hrc.shtml>.

26 Deník N psal o žádosti MZV o roční odklad návrhu ratifikace úmluvy: Hana Mazancová, „Blažek odkládá projednání Istanbulské úmluvy do ledna 2023. Koalice k ní má vlažný přístup a nechce se o ni rozbít“, Deník N, vydáno 30. ledna 2022, <https://denikn.cz/797034/blazek-odklada-projednani-istanbulske-umluvy-do-ledna-2023-koalice-k-ni-ma-vlazny-pristup-a-nechce-se-o-ni-rozbít/?ref=tit>.

27 Silvie Lauder, „Istanbulská úmluva míří do vlády. Ale co pak?“, Týdeník Respekt, vydáno 18. února 2023, <https://www.respekt.cz/tydenik/2023/8/istanbulska-umluva-miri-do-vlady-ale-co-pak>.

28 Viktorie Varvařovská, „Zbabělý populismus: vláda opět odložila Istanbulskou úmluvu“, Deník Referendum, vydáno 31. července 2020, <https://denikreferendum.cz/clanek/31502-zbably-populismus-vlada-opet-odložila-istanbulskou-umluvu>.

29 „Usnesení vlády ze dne 11. května 2022 č. 392 o jmenování vládní zmocněnkyně pro lidská práva“, Vláda ČR, vydáno 11. května 2022, <https://apps.odok.cz/djv-agenda?date=2022-05-11>.

Situace neziskových organizací, nezávislost médií či právní stát v Maďarsku obecně zůstaly (přínejmenším veřejně) nereflekтовány.³⁰ Totéž se týká i současné vlády. Sice nevidíme tak blízké vztahy s Maďarskem, zato můžeme sledovat další sblížování s Polskem. Smutným příkladem upřednostňování pozitivních bilaterálních vztahů na úkor ochrany lidských práv může být kontroverzní dohoda uzavřená v únoru roku 2022 ohledně hnědouhelného dolu Turów. Tento důl má mnohé dopady na českém území, mimo jiné i na právo na příznivé životní prostředí místních žijících v okolí dolu. Česká vláda na toto nedbala a uzavřela nevýhodnou dohodu, navzdory silné kritice místních lidí.³¹ Česká vláda také mlčí ohledně porušování lidských práv, ke kterému v Polsku dochází. Polsko je předmětem ostré kritiky ze strany EU za nedostatečnou nestrannost a nezávislost svého soudnictví. O právech LGBT+ osob nebo právu žen na reprodukční svobodu nemluvě.³² Kritika však z české strany vůbec nezaznívá.

Ministr zahraničních věcí Jan Lipavský (Piráti) pronesl 21. září 2022 projev na Valném shromáždění OSN.³³ Vzýval v něm lidská práva na všechny možné strany, odkazoval se na Václava Havla a nezapomněl zmínit, že Česká republika přijala nejvíce ukrajinských uprchlíků a uprchlíků na počet obyvatel. Ve svém projevu uvedl: „Bohužel se také neustále zhoršuje situace v oblasti lidských práv v zemích jako Afghánistán, Kuba, Etiopie, Írán, Myanmar či Venezuela.“ Jeho výběr je zajímavý, protože jde o státy, se kterými nemá ČR zájem obchodovat a prohlubovat ekonomickou spolupráci. Zato nikdy ze strany Ministerstva zahraničí nezazněla kritika vůči zemím, jako je Kuvajt³⁴, Katar³⁵, nebo dokonce Saúdská Arábie³⁶, s nimiž Česká republika mimo jiné spolupracuje v oblasti fosilních paliv či zbrojních exportů. Je tedy Česko ochotno kritizovat za porušování lidských práv jen ty státy, u kterých ho to nic nestojí nebo u nichž mu vadí jejich spolupráce s Ruskem? Opakované odsuzování

30 Více o stavu lidských práv v Maďarsku např. na stránkách organizace Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/hungary>.

31 Více o případu se můžete dočíst např. zde „Premiér Fiala u dolu Turów kapituloval. Ještě horší dohoda, než jsme se obávali“, Společně pro vodu, vydáno 3. února 2022, <https://www.spolecneprovodu.cz/aktuality/premier-fiala-u-dolu-turow-kapituloval-jeste-horsi-dohoda-nez-jsme-se-obavali>.

32 Více o stavu lidských práv v Polsku např. na stránkách organizace Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/poland>.

33 Projev ministra Jana Lipavského na 77. zasedání Valného shromáždění OSN, dne 21. září. 2022. Dostupné zde: https://web.archive.org/web/20221221184357/https://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/tiskove_zpravy/projev_ministra_zahranicnich_veci_jana.mobi.

34 „Náměstek ministra zahraničních věcí Martin Dvořák jednal s kuvajtským velvyslancem“, MZV, vydáno 1. července 2022, https://web.archive.org/web/20220823033927/https://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/tiskove_zpravy/nametek_ministra_zahranicnich_veci_8.html.

35 „Ministr Lipavský otevřel v Kataru zastupitelský úřad a jednal o další ekonomické spolupráci“, MZV, vydáno 27. října 2022, https://web.archive.org/web/20221201075234/https://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/tiskove_zpravy/ministr_lipavsky_otevrel_v_kataru.html.

36 „Náměstek ministra zahraničních věcí Martin Tlapa přijal velvyslance Saúdské Arábie“, MZV, vydáno 16. září 2022, https://web.archive.org/web/20220925080052/https://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/tiskove_zpravy/nametek_ministra_zahranicnich_veci_12.html.

násilného potlačování demonstrací v Íránu v následku zavraždění Mahsy Amini³⁷ jasně kontrastuje s mlčením ohledně zacházení s migranty, LGBT+ osobami nebo ženami v Kataru.

Česká zahraniční politika mívala silnou lidskoprávní náplň, která byla spojována především s odkazem Václava Havla. Byla postavena na pomoci obráncům a obránkyním lidských práv, podpoře občanské společnosti a zajištění politických práv, zejména práva volebního. Tento důraz s přijetím Koncepce podpory lidských práv a transformační spolupráce v roce 2015 zmizel ve jménu podpory sociálních, kulturních, genderových a environmentálních práv – avšak jen na papíře. K většímu prosazování těchto, pro Českou republiku „netradičních“ práv, v praxi nedošlo. Environmentální práva, rovnost žen a mužů ani další práva nejsou prosazovány ani na národní, ani na mezinárodní úrovni. Formálně zůstala Česká republika u podpory občanské společnosti a podpory právního státu. V praxi však převažují jiné, převážně ekonomické zájmy.

V budoucích zahraničněpolitických dokumentech týkajících se lidských práv by bylo vhodné potvrdit, že Česká republika se stále hlasí nejen k občanským a politickým právům, ale i hospodářským, sociálním a kulturním. A to včetně rovnosti žen a mužů a práv spojených s ochranou životního prostředí. Přestože jejich dodržování může být náročné, je nesmírně důležité, aby se k nim Česká republika přihlásila. Vytváří tím podporu pro všechny subjekty, které mají lidská práva na paměti.

37 „Ministři zahraničí EU rozhodli o další podpoře Ukrajiny a přijali sankce proti Íránu“, MZV, vydáno 15. listopadu 2022, https://web.archive.org/web/20221207200213/https://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/tiskove_zpravy/x2022_11_15_ministri_zahranici_eu_rozhodli_o_dalsi.html.

Lidská práva: Co se stává z „podstaty německé zahraniční politiky“?

Peggy Lohse

Německo v roce 2022: bezpečná, privilegovaná země bez vnějších hranic EU, zato – přes všechny bouřlivé debaty s tématy od proticovidových opatření až po vývoz zbraní – se stabilní demokracií, v níž se dostávají ke slovu také hlasy, které by rády oslabily systém samotný. Vést spory je dovoleno a děje se tak, i když to bolí a čas od času se sklouzává k urážkám a shitstormům. Panuje shoda na tom, že pracujeme na lepším světě – světě, jehož středobodem jsou stejná práva a stejná svoboda pro všechny. Nic není perfektní, ale Německu se daří dobře. My Němci chceme být ti dobří, a tak by měla vypadat i naše zahraniční politika – uvážlivá, jemná, udržitelná, humánní a bez násilí, kvůli dobrému svědomí.

Co očekávají Němci od svojí zahraniční politiky?

„Nečekanou propast“ mezi mezinárodními očekáváními od Spolkové republiky Německo a sebevnímáním Němců popisuje v listopadu 2021 Thomas Paulsen v úvodníku Körberovy studie „The Berlin Pulse“¹: reprezentativní průzkum

¹ „The Berlin Pulse 2021/22. German Foreign Policy in Perspective“, Körber-Stiftung, 2021, <https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/21571/final-theberlinpulse.pdf>.

zahraničněpolitických postojů Němců už léta ukazuje, „že většina Němců upřednostňuje zdrženlivost před intenzivnějším mezinárodním zasahováním. Tento postoj německé veřejnosti nelze tak snadno změnit“. Naproti tomu jiné státy mezinárodních společenství jako například Evropské unie či NATO mají za to, že Německo jakožto největší hospodářská velmoc EU² by přece mělo zaujmout proaktivní vedoucí roli také v zahraničněpolitických záležitostech.

I přes krátkodobé trendy opačným směrem se tento německý postoj od sjednocení ale evidentně ještě upevnil. Zatímco vzhledem k válkám na Balkáně si v roce 1994³ ještě 62 % občanů SRN myslelo, že Německo by se mělo výrazněji mezinárodně angažovat – včetně vojenského nasazení, 20 let poté se většina Němců vyslovila pro zdrženlivost, přestože tehdy už na nikterak daleké Ukrajině začala Ruskem rozpoutaná válka na Donbasu.⁴ Němci a Němky svůj postoj nemění: nejdůležitějšími úkoly jejich zahraniční politiky mají údajně být celosvětová ochrana lidských práv a zajištění míru ve světě – především skrze diplomacii.

K ochraně lidských práv podle Ministerstva zahraničních věcí⁵ patří zamezení a stíhání mučení a trestu smrti, svoboda náboženství a ochrana práv dětí, LGBTIQ a lidí s handicapem a také podpora občanské společnosti. Od roku 2021 je tento koncept doplněn o nové cíle: klimatickou a feministickou zahraniční politiku. Feministická zahraniční politika se má zabývat diskriminací a vykořisťováním žen, jejich bezpečím a rovnoprávností.

Z průzkumu dále vyplývá, že k německému sebepojetí ale zároveň patří hluboce zakořeněný pacifismus a touha po neúčasti na vojenských jednáních – možná kvůli historickým výčitkám svědomí, možná ze strachu o ztrátu morální nadřazenosti. Jak v roce 2014 napsal Paulsen: „Humanitární pomoc a diplomatická jednání u obyvatelstva se těší velké podpoře, zatímco vojenská účast se převážně odmítá.“⁶

Na tom téměř nic nemění ani války odehrávající se blízko, dokonce ani poněkud vzdálené debakly jako mezinárodní odchod vojsk z Afghánistánu v roce 2021 a prakticky předání moci v zemi včetně tamních lidí islamistickému Tálibánu, aniž by všem spolupracovnícům a spolupracovníkům, kontaktním osobám a jejich příbuzným na místě bylo zajištěno bezpečí. Snahy Ministerstva zahraničních věcí ohledně leteckého transportu ohrožených osob ze země probíhají ještě rok poté.

V roce 2021 vnímala třetina dotazovaných Körberovy studie⁷ jako největší výzvu německé zahraniční politiky právě konání v Afghánistánu. Přesto si polovina odpovídajících přeje větší mezinárodní zdrženlivost a jen 45 % větší angažovanost. Zároveň však má spolková armáda v mezinárodních konfliktech chránit bezpečí

2 „Europäische Union: Bruttoinlandsprodukt (BIP) in den Mitgliedstaaten der EU im Jahr 2021“, Statista, vydáno 11. srpna. 2022, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/188776/umfrage/bruttoinlandsprodukt-bip-in-den-eu-laendern/>.

3 Wolfgang Dick, „Der Bundesbürger und die Außenpolitik“, Deutsche Welle, vydáno 6. července 2014, <https://www.dw.com/de/der-bundesbürger-und-die-außenpolitik/a-17754883>.

4 Ibid.

5 „Menschenrechte: Fundament deutscher Außenpolitik“, Auswärtiges Amt, navštíveno 6. února 2023, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/regelbasierte-internationale-ordnung/menschenrechte/-/297980>.

6 Ibid.

7 „The Berlin Pulse 2021/22. German Foreign Policy in Perspective“, Körber-Stiftung, 2021, <https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/21571/final-theberlinpulse.pdf>.

Německa a jeho spojenců, jak uvedlo kolem 80 % dotazovaných. Co se zahraničněpolitických otázek týká, je i ve studiích společenské atmosféry evidentní kolísání mezi odlišné konotovanými zájmy a hodnotami – na jednu stranu se zaujímá stanovisko „jsme zdrženliví a odmítáme násilí“, na druhé straně stojí přání většiny žít v bezpečí, které má zabezpečovat i armáda.

Potom Rusko 24. února 2022 přepadne velkou část území Ukrajiny a těžiště veřejné pozornosti se opět mění. V březnu 2022 dle speciálního průzkumu⁸ požadují dvě třetiny Němců a Němek větší vojenské zapojení v mezinárodních krizích, pouhá třetina nadále zastává zdrženlivost. Neboť nejpозději po zveřejnění informací o válečných zločinech v Buče a Mariupolu, o svévolném zabíjení a mučení, kde došlo k porušení základního práva na tělesnou nedotknutelnost a ohleduplnost k civilnímu obyvatelstvu během války, je i Němcům jasné, že válečné zločince nelze pouhým pacifismem zastavit. Aby se chránila lidská práva, kterých si přece vážíme, musíme je umět hájit také proti násilí.

Co obsahuje a kde končí německá politika lidských práv?

Německá ústava se odkazuje na Všeobecnou deklaraci lidských práv OSN⁹: „Hodnota člověka je nedotknutelná. Vážít si jí a chránit ji je povinnost vší státní moci.“¹⁰ Při zasazování se o principy také na mezinárodní úrovni se SRN neubrání tomu, že bude posuzována podle toho, jak důsledně v tomto ohledu postupuje: ve hře je něco nehmotného, ale významného – důvěryhodnost.

Během posledních funkčních období německých spolkových vlád pozornost věnovaná tématu lidských práv rostla. V koaliční smlouvě z roku 2013¹¹ se ještě psalo, že Německo se celosvětově prostřednictvím diplomacie, mírové regulace konfliktu a rozvojové spolupráce zasazuje o „mír, svobodu a bezpečí, spravedlivý světový řád, dodržování lidských práv a platnost mezinárodního práva, stejně jako za udržitelný rozvoj a boj s chudobou“. V roce 2021¹² už jsou lidská práva označena za „nejdůležitější ochranný štít důstojnosti každého jednotlivce“ a za „kompas“ také v souvislosti s bezpečnostními zájmy SRN a jejích partnerů, přičemž byly zavedeny nové cíle: feministická a klimatická zahraniční politika.

8 „Sonderumfrage The Berlin Pulse März 2022“, Körber-Stiftung, vydáno v březnu 2022, <https://koerber-stiftung.de/projekte/the-berlin-pulse/sonderumfrage-2021/>.

9 „Allgemeine Erklärung der Menschenrechte“, Praeter Verlagsgesellschaft, navštíveno 6. února 2023, <https://www.menschenrechtserklaerung.de/die-allgemeine-erklaerung-der-menschenrechte-3157/>.

10 Ibid., článek 2.

11 „Deutschlands Zukunft gestalten. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD, 18. Legislaturperiode“, CDU, CSU SPD, vydáno 27. listopadu 2013, <https://www.bundestag.de/resource/blob/194886/696f36f795961df200fb27fb6803d83e/koalitionsvertrag-data.pdf>.

12 „Mehr Fortschritt wagen – Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag zwischen SPD, Bündnis 90 / Die Grünen und FDP“, SPD, Bündnis 90/Die Grünen, FDP, 7. prosince 2021, <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/974430/1990812/04221173eef9a6720059cc353d759a2b/2021-12-10-koav2021-data.pdf?download=1>.

Tam, kde je univerzální platnost těchto lidských práv zpochybňována, je pak SRN chce propagovat a také hájit: „Nerozlišuji mezi Ujgury v Číně, Ukrajinkami a pronásledovanými ruskými novináři a obhájci lidských práv, mezi jezidy nebo Kurdy. To je přece ona silná stránka lidských práv: nedělitelnost, ať už daný člověk žije kdekoli na světě.“ řekla ministryně zahraničí Annalena Baerbock ze strany Zelených počátkem června 2022 při debatě o rozpočtu v německém Spolkovém sněmu.¹³ Háček je v tom, že ideové hodnoty rychle ztrácí na významu, jakmile narazí na tvrdé, životně důležité hospodářské potřeby země¹⁴ – musely by být prakticky příliš draze zaplacený, což by obyvatelstvo zřejmě neuneslo, vládě by to mohlo sebrat voličské hlasy, nebo by to dokonce mohlo vést k organizování vzpoury. Ideály pak kolidují s dodávkami energie důležitými pro průmysl a civilní obyvatelstvo, poptávkou po výhodně až levně vyráběném oblečení, technických přístrojích a potravinách. Nebo s potřebou svobodných lidí odjinud přestěhovat se do Německa, aby mimo jiné z místního blahobytu mohli profitovat pro sebe a svoji rodinu. Tedy s migrací, při jejíž regulaci na vnějších hranicích EU mnohdy brutálními odsuny a zřizováním táborů s dlouhodobě nedůstojnými životními podmínkami se už společenství – a tím i Německo – téměř nesoustředí na dodržování základních lidských práv. Klimatická změna – s ní spojené zásobování energií, pitnou vodou a potravinami – a také migrace a války zůstávají těžkými protivníky zahraniční politiky, která by se nejspíš nejraději chtěla upsat zcela a výhradně diplomaticky Deklarací lidských práv.

Kolik investuje německá zahraniční politika do lidských práv?

Ideové zaměření německé zahraniční politiky na takzvanou soft power, měkké a nenásilné ovlivňování, se ukazuje při finančním plánování – z toho je ale také zřetelně vidět, že mnohem větší sumy míří do jiných politických oblastí. V červnu 2022 Spolkový sněm schválil nový rozpočet: normálně se pro Ministerstvo zahraničních věcí počítá se 7,1 miliardy eur¹⁵. Zhruba 4 miliardy z toho jsou určeny v oblasti „zabezpečení míru a stability“ na humanitární pomoc (2,7 miliardy eur), finanční příspěvky OSN (cca 700 milionů eur), krizovou prevenci skrze partnerství s takzvanými „křehkými státy“ (téměř 600 milionů eur) a také na kontrolu zbrojení a pro Centrum pro Mezinárodní mírové mise (Zentrum für Internationale Friedenseinsätze, dohromady celkem 70 milionů eur). Na – v rámci Německa málo viditelnou – zahraniční kulturní a vzdělávací politiku jde více než 1 miliarda eur. Ta zahrnuje činnost Goethe-Institutů, Německé akademické výměnné služby

13 „Rede von Außenministerin Annalena Baerbock im Bundestag anlässlich der Haushaltsdebatte zum Haushalt 2022“, Auswärtiges Amt, vydáno 1. června 2022, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/baerbock-haushalt/2533896>.

14 Julia Leininge, Markus Böckenförde, „Prozesse fördern, nicht nur Produkte fordern: Demokratie und Menschenrechte in der deutschen Außenpolitik“, Bundeszentrale für politische Bildung, vydáno 1. března 2012, <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/75799/prozesse-foerdern-nicht-nur-produkte-fordern-demokratie-und-menschenrechte-in-der-deutschen-aussenpolitik/>.

15 „Was kostet Außenpolitik: Der Haushalt des Auswärtigen Amtes“, Auswärtiges Amt, vydáno 5. ledna 2022, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/auswdienst/haushalt/2283092>.

(Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD), částečně provoz politických nadací v zahraničí, podporu pronásledovaných vědců a vědkyň, organizací zabývajících se lidskými právy, studujících a pracovníků v kultuře.

Důležitými cíli, kterých se má těmito nepřímými cestami dosáhnout, jsou posílení občanských společností na místě a v exilu a dále boj s dezinformacemi ve službách státní propagandy, například skrze Rusko. „Zahraniční politika založená na hodnotách pro nás znamená následující: bezpečnost je více než jen absence války. Znamená také investice do vzdělávání, do prosazování lidských práv a znamená jednat pragmaticky, v rozhodujících momentech jednat. To je naše společná lekce – také z Afghánistánu,“ zaznělo rovněž v projevu ministryně Baerbock při debatě o rozpočtu v roce 2022.

A pragmatismus je potřeba, neboť co se konkrétních čísel týká, je rozpočet Ministerstva zahraničních věcí spíše tou menší položkou ve spolkovém rozpočtu – sotva 1,5 % celkového vládního rozpočtu. Pro srovnání Ministerstvo vnitra s rozpočtem zhruba 15 miliard eur dostává dvojnásobek rozpočtu Ministerstva zahraničí¹⁶, Ministerstvo obrany více než 50 miliard eur (kolem 10 % celkového rozpočtu) a se svojí politicko-vojenskou „změnou epochy“ (Zeitenwende) kancléř Olaf Scholz na jaře 2022 slíbil investice ve výši 100 miliard eur do spolkové obrany. Pro navýšení armádního a obranného rozpočtu se sice také argumentuje ochranou lidských práv, jádrem debaty jsou ovšem německé bezpečnostní zájmy.

Rozpory a angažmá, které selhalo

Měkká německá zahraniční politika, stejně jako mnoho politických aktivit, je vidět především v okamžiku, kdy selhává. Téměř se nevěnovala pozornost dlouhodobým programům za účelem posílení prodemokratických občanských společností a lidských práv například v postsovětském prostoru v rámci programu Östliche Partnerschaft (Východní partnerství)¹⁷ EU.

Momentálně je evidentní, že právě toto měkké zasazování se v Rusku a Bělorusku selhává: v Bělorusku nejpozději od roku 2020, kdy Lukašenkův režim potřel mírově protestující masy a dodnes pronásleduje a trestá jakékoli aktivity občanské společnosti. V Rusku pak nejpozději od konce února 2022, protože nedokázalo zabránit eskalaci vedoucí k aktuální agresivní válce a dostatečně posílit občanskou společnost tak, aby nyní mohla protestovat. I přes protiválečné demonstrace a osvětovou práci vykonávanou z ciziny probíhá ruská válka proti Ukrajině, přičemž konec není v dohledu – tedy rozhodně ne z ruské strany.

Na Ukrajině je tomu jinak: i tam se podporovala celá paleta neziskových organizací včetně těch nejmenších iniciativ, která nyní za válečného stavu může efektivně organizovat praktické zásobování válečných obětí, obzvláště zranitelných skupin jako žen, LGBTIQ nebo lidí s handicapem. Ministerstvo zahraničních věcí tak

16 „Entdecken Sie den Bundeshaushalt interaktiv“, Bundeshaushalt, navštíveno 3. června 2022, <https://www.bundeshaushalt.de/DE/Bundeshaushalt-digital/bundeshaushalt-digital.html>.

17 „Die östliche Partnerschaft“, Auswärtiges Amt, vydáno 1. června 2022, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/europa/erweiterung-nachbarschaft/nachbarschaftspolitik/oestliche-partnerschaft-node>.

například již léta podporuje, mimo jiné financováním mezinárodních žurnalistických projektů, regionální neziskovou organizaci Gender Zed zabývající se právy LGBTIQ, která sídlí v Záporoží na jihovýchodě Ukrajiny. Aktuálně přijímá především humanitární pomoc a stará se o vnitřně vysídlené osoby z válečných oblastí dál na východě.

Německá zahraniční politika dostává pozornost ve vlnách – opět ve formě negativních zpráv – ale také jakožto mocná součást evropské agendy, když jde o zasahování na vnějších hranicích EU, kde uprchlíci již léta umírají utonutím a jsou vystaveni ilegálním odsunům. Od roku 2021 strádají také ve východoevropském houští na polsko-běloruské hranici. Většinou poté co jsou dohody s vládci jako Erdogan v Turecku nebo právě Lukašenko v Bělorusku ohledně zastavení nechtěné migrace do Evropy porušeny nebo vypovězeny. Státní peníze tečou do evropské pohraniční formace Frontex, která má chránit hranice EU před ilegálním překračováním. Vlastně aniž by porušovala lidská práva.

Koncem června 2022 migrační expert Gerald Knaus v panelové diskuzi ve Frankfurtu nad Odrou zdůraznil:¹⁸ „Je to permanentní porušování lidských práv“ – a sice na straně EU samotné. Německu se to v těchto debatách lehkou moralizuje: „Výhodná výchozí situace – my sami přece žádnou vnější hranici EU nemáme.“ Ovšem reformou evropského azylového systému a regulérním, solidárním přijímacím systémem, jaký by SRN mohla iniciovat a jak je také v plánu v koaliční smlouvě semaforové vlády (označení pro současnou vládnoucí koalici podle barev: červená [SPD], žlutá [FDP] a zelená [Svaz 90/Zelení]), by se očekávání Němců mohla naplnit. „Lidé si přece žádné umírající ženy a děti v pralese nepřejí. Ale chtějí mít také pocit kontroly, kdo přichází,“ konstatuje Knaus.

V mezičase žádají prakticky všechny strany pořád dokola odhodlaný boj proti příčinám migrace. Těmi jsou i války v Africe a na Blízkém východě, kde má ale Německo ještě jiné konkrétní zájmy: vývoz vojenského vybavení, který mimochodem podléhá schválení Spolkovým sněmem. Zbrojní exporty dosáhly v roce 2021 svého nejnovějšího maxima,¹⁹ V letech 2017–2021 bylo Německo 5. největším exportérem těžkých zbraní na světě.²⁰ Jen v roce 2021 se do zahraničí prodaly válečné zbraně a další vojenské vybavení v hodnotě 9,3 miliardy eur, z toho jen 36 % do členských států EU a NATO. Již druhým rokem po sobě se nejvíce vyváží do Egypta – tyto

18 „Polen und Deutsche diskutieren in Frankfurt (Oder) über den Umgang mit Geflüchteten,“ RBB, vydáno 1. července 2022, <https://www.rbb24.de/studiofrankfurt/beitraege/2022/07/polen-flucht-gefluechtete-kleistforum-frankfurtoder.html>.

19 „Wert der Einzelgenehmigungen für den Export von Rüstungsgütern aus Deutschland von 2009 bis 2021“, Statista, vydáno 15. června 2022, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/873534/umfrage/wert-der-einzelgenehmigungen-fuer-den-export-von-deutschen-ruestungsguetern/>.

20 „SIPRI Yearbook 2022: Armaments, Disarmament and International Security“, Stockholm International Peace Research Institute, Oxford University Press: 13, https://sipri.org/sites/default/files/2022-06/yb22_summary_en_v3.pdf.

obchody za 4,3 miliardy eur tvoří téměř polovinu všech celkových příjmů z exportu zbraní.²¹ A to přesto, že je Německo oficiálně znovu a znovu kritizováno za porušování lidských práv.²²

Německé zbraně dostaly také Spojené arabské emiráty, Kuvajt a Katar – to všechno jsou přítom země, které se účastní dlouholetých vojenských konfliktů v Jemenu a Libyi. Nová semaforová vláda sice oznámila, že bude schvalování vývozu zbraní v budoucnu kontrolovat přísněji, ale kupříkladu Katar má být pro Německo také alternativním dodavatelem zdrojů, až bude zavedeno komplexní embargo na ruskou ropy a plyn.

Lehce těžká proměna

Jsou lidská práva tedy jen nějaká formalita? Zahraniční politika ohledně lidských práv je neustálé lavírování. Jak říká Maslowova pyramida potřeb: nejdříve musí být pokryty fyziologické potřeby (pitná voda, strava), poté zajištěna bezpečnost a teprve pak lze plnit sociální a individuální, tedy nemateriální a ideové požadavky. Tak jednoduché, ale tak obtížné v globálním světě.

Studie organizace Stiftung Wissenschaft und Politik Německá zahraniční politika v transformaci²³ z roku 2021 vykresluje komplikovaný obrázek dařící se zahraničněpolitické proměny ve spolkové politice: „Hodně mezinárodních parametrů se mění, což vyžaduje také jiný úhel pohledu a nové směřování vlastních činů.“ K tomu patřily protidemokratické prvky vlád vlastních společenství, například Polsko a Maďarsko v EU, autoritářské vlády ve světě jako právě v Rusku, ale také hospodářská velmoc Čína. Změny a přizpůsobení se jsou nutné. S ruskou útočnou válkou na Ukrajině, prakticky před očima zemí EU, se bude tempo této proměny a potřebných rozhodnutí zrychlovat. Náhle se musí hodnoty – a v první řadě lidská práva – už nejen diplomaticky chránit, ale také nejspíše vojensky bránit, aniž bychom je sami porušovali. Tedy s otevřeným, sebekritickým okem.

21 „Rüstungsexportpolitik der Bundesregierung im Jahr 2021 – vorläufige Genehmigungszahlen“, Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz, vydáno 18. ledna 2022, <https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Pressemitteilungen/2022/01/20220118-ruestungsexportpolitik-der-bundesregierung-im-jahr-2021-vorlaeufige-genehmigungszahlen.html>.

22 „Neuer Rekord bei deutschen Rüstungsexporten“, Deutsche Welle, vydáno 18. ledna 2022, <https://www.dw.com/de/neuer-rekord-bei-deutschen-r%C3%BCstungsexporten/a-60466676>.

23 Günther Maihold, Stefan Mair, Melanie Müller, Judith Vorrath, Christian Wagner (eds.), Deutsche Außenpolitik im Wandel (Berlin: SWP, 2021), https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2021S15_Deutsche_Aussenpolitik.pdf.

Identita a diverzita

Racionalita, ekonomická prosperita a ctnostní migranti

Marie Jelínková

Do jara 2022 vstoupila česká společnost nebývale sjednocená, a to paradoxně v tématu, které ji v letech předchozích rozdělovalo snad úplně nejvíce, tedy v přístupu k migrantům a migrantkám. S přijímáním uprchlic a uprchlíků z Ukrajiny souhlasilo 97 % obyvatel.¹ A nejen to, politici představitelé se k jejich přijetí postavili v duchu do té doby vysmívaného výroku kancléřky Merkel z roku 2015 „zvládneme to“.

I po měsících plných praktických problémů a opadnutí prvního nadšení českého národa pomáhat solidarita i celková podpora lidí prchajících z Ukrajiny v zemi stále převažuje. Různé výzkumy ukazují, že s podporou ukrajinských uprchlíků stabilně souhlasí 50–65 % českých obyvatel, což není v době vysoké nejistoty a zdražování málo. Služby dlouhodobě ostrakizovaných nevládních organizací pracujících s migranty jsou masivně využívány, ve velkém (ale stále ne tak, aby uspokojily poptávku) probíhají kurzy českého jazyka, většinu dětí povinných školní docházkou se podařilo umístit do školských zařízení. Dlouhodobě se však nedaří řešit dostupnost bydlení, odpovídající uplatnění Ukrajinek a Ukrajinců na trhu práce a jejich důstojné pracovní podmínky či bídnou situaci různých znevýhodněných skupin, jako jsou třeba matky s malými dětmi. I přes postupně se zvyšující restriktce a neřešení palčivých problémů ale v obecné rovině určitá otevřenost vůči nově příchozím z Ukrajiny přetrvává.

Zásadní proměna českého postoje v porovnání s rokem 2015, kdy do Evropy prchali lidé zejména z Blízkého východu a severní Afriky, kterým se Česko uzavřelo, je naprosto zjevná. A nejedná se jen o minulost, odmítavý přístup je

1 STEM/MARK, „Drtivá většina Čechů nesouhlasí s ruskou invazí na Ukrajinu, ukazuje průzkum“, 168 hodin, Česká televize, vydáno 21. března 2022, <https://ct24.ceskatelevize.cz/specialy/rusko-ukrajinsky-konflikt/3457764-drtiva-vetsina-cechu-nesouhlasí-s-ruskou-invazi-na>.

patrný i vůči novým uprchlíkům ze Sýrie. Nicméně otázku této proměny vztahu k migrantům a migrantkám, zdá se, v Česku nikdo nereфлекtuje. Přitom právě tento vztah o nás vypovídá mnohé. Jak přistupujeme k migrantům a migrantkám a jak se konstruuje představa, koho jsme do našeho národa ochotni přijímat, vypovídá o české identitě. Naznačuje totiž to, jak Češi a Češky vidí sami sebe, nebo jak by spíš sami sebe vidět chtěli.

Kým jsme se stali

Po převratu v roce 1989 nebyly národovectví ani nacionalismus zprvu výraznými tématy. Nadšení ze svobody, Češi a Češky měli rychle jasno, kam chtějí patřit. A jedinou alternativou osvobození se od „Východu“ byl ekonomicky bohatší a svobodu slibující „Západ“, či spíše česká představa o něm. Možná i proto se tak rychle a bez občanských protestů vzdali společného státu se Slováky.² Český nacionalismus na rozdíl od slovenského charakterizovalo, poněkud paradoxně, vehementní popírání nacionalismu.³ Pod tímto kosmopolitním sebezpopírajícím se nacionalismem, který český národ konstruoval jako „prozápadní“ a „úspěšný“, probublával i tehdy málo viditelný nacionalismus „šikovných“ Čechů a Češek se zdravým rozumem, kteří si vždycky „dokázali poradit“.⁴

To, v co se přetvořil česká společnost, přitom nebylo předem dané. Těsně po revoluci česká veřejnost očekávala, že společenský vývoj by se měl ubírat směrem k jakémusi lepšímu socialismu, během několika měsíců ale většina občanů a občanek (ovlivněna elitami) nabyla přesvědčení, že nejlepší bude orientovat se na parlamentní demokracii a fungující kapitalismus.⁵ I přes nárůst ekonomické prosperity, vstup do NATO (1999) i Evropské unie (2004) přišlo rozčarování z nena-
plněných očekávání toho, co s sebou ono „patření na Západ“ přinese. Významnou roli sehrála i řada krizí, a to nejen ekonomické a finanční, ale i krize demokracie. Ty společně s nerovnoměrnými sociálními dopady vývoje po roce 1989 přispěly k úspěchu populistů a většímu rozdělení společnosti.⁶ Transformace ekonomiky dostala daleko více pozornosti než její dopady na společnost a transformace společenská, která zejména v porevolučních letech zdánlivě probíhala samospádem. Zpětně viděno tomu tak nebylo, na pozadí ekonomické transformace probíhal i „boj“ o to, jaká bude česká společnost a jaké bude její hodnotové ukotvení.

2 „Odmítáním nacionalismu nebereme v úvahu identitu lidí, jejichž jménem chceme mluvit, shodují se Bartlová a Slačálek“, Radio Wave, vydáno 13. listopadu 2019, <https://wave.rozhlas.cz/odmitanim-nacionalismu-nebereme-v-uvahu-identitu-lidi-jejichz-jmenem-chceme-8108652>.

3 Ladislav Holý, *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti* (Praha: SLON, 2010).

4 Ibid.

5 Pavol Frič, „Komentář Pavola Friče: Vinu za chování mas vždy nesou elity“, e15, vydáno 12. ledna 2019, <https://www.e15.cz/domaci/komentar-pavola-frice-vinu-za-chovani-mas-vzdy-nesou-elity-1355299>.

6 Martina Klicperová-Baker, „Demokracie v krizi: příčiny demokratické eroze a zdroje demokratické odolnosti“, in Filip Outrata, *Demokracie – jak dál? Rizika a výzvy pro Česko a svět* (Vyšehrad, 2021), 239–52. Dále viz Lucie Trlifajová, „O ekonomických periferiích a omezoování sociálního státu v Česku“, in ibid., 59–86.

Důrazy na občanskou společnost a vzájemnost spojenou s odkazem Charty 77 i Václavem Havlem nezmizely, ale místo mainstreamu z nich vznikly spíš nejružnější ostrůvky pozitivní deviace. S vírou ve všemocný trh ale převážilo akcentování ekonomické prosperity, která se stala rovněž zakládlem pro asociální politiky.⁷

Migrace aneb k české kultuře se mohou přidat jen někteří

Důraz na ekonomickou prosperitu se promítl i do nastavení české migrační politiky. Evropské úvahy z počátku 90. let o postnacionálním občanství⁸ Česko sice minuly, ale o to víc Češi a Češky přitakali myšlence, že migraci je potřeba řídit a že má být především spojována s potřebami pracovního trhu. Idea toho, že migrační politiky by měly reflektovat i lidská práva (poskytnutím azylu či přiznáním práva na sloučení rodiny) sice odmítnuta nebyla, ale potřeby pracovního trhu hrály prim. S výrazným nárůstem převážně ekonomické migrace začala být více akcentována nutnost loajality migrantů a migrantek vůči Česku skrze posilování formálních požadavků a povinností, které stát začal od nově příchozích vyžadovat.⁹ Česká republika rychle opustila (nerealizované) proklamace o multikulturním soužití z konce 90. let přejaté pod vlivem Rady Evropy a zvolila přístup soužití s migranty, který je označován jako cesta občanské integrace. Ta stojí na principu pomyslné občanské smlouvy, v níž státy deklarují, co od migrantů a migrantek očekávají, a zároveň zmiňují, že integraci vnímají jako dvojstranný proces. Přijímající stát artikuluje to, co vidí, jako potřebné ke vzájemnému soužití (většinou jazyk, znalost institucí atp.) a nově příchozí by měli být přijímáni ve své (částečné) jinakosti. Zdánlivě racionální politika občanské integrace však zásadním způsobem slouží také k občanské stratifikaci. Právě skrze tyto politiky totiž může stát usnadnit usazení se některým migrantům a migrantkám (např. zvýhodnit ty vzdělanější skrze povinnost složit nejrůznější zkoušky) a jiné zas od něj odradit.¹⁰ Tento přístup tak umožňuje vybírat si mezi těmi, kteří jsou žádoucí. Navenek popisovaná neutralita konceptu občanské integrace tak zůstává iluzorní.

Co se týče získání občanství, převládá v Česku dlouhodobá zdrženlivost umožnit „cizím“ stát se součástí českého národa. Trvalé usazení a získání občanství (i dvojího) sice možné je, nicméně v mezinárodním srovnání patří Česko mezi země s nejnižšími počty udělených státních občanství (udělováno je jen kolem 5 000 českých občanství ročně). Počet lidí, kteří jsou v ČR dostatečně dlouho (většinou 10 let) na to, aby k procesu získání českého občanství přistoupili, je ale každým rokem výrazně vyšší.

Debaty o (ne)udělování občanství přitom v Česku vůbec neprobíhají. Ani z pohledu migrantek a migrantů se nejedná o palčivé téma. Předmětem jejich

7 Pavel Pospěch, *Neznámá společnost: pohledy na současné Česko* (Host, 2021).

8 Yasemin Nuhoğlu Soysal, *Limits of citizenship: migrants and postnational membership in Europe* (Chicago: University of Chicago, 1994).

9 Eleonore Kofman, „Citizenship, Migration and the Reassertion of National Identity“, *Citizenship Studies* 9, č. 5 (2005), <https://doi.org/10.1080/13621020500301221>.

10 Lydia Morris, *Managing migration: civic stratification and migrants' rights* (London, New York: Routledge, 2002).

frustrace jsou spíš první roky pobytu, které bývají, zejména pro ty méně kvalifikované, bojem o přežití a udržení legálního statusu. Primárním zájmem státu (a trhu) tedy zůstává práce migrantů odvedená *tady a teď*. Problémem bývá pro migranty i migrantky primárně nejistá právní pozice, byrokracie spojená s jejich pobytem a často prekarizovaná práce. Tato témata jsou ve výzkumech¹¹ v kontrastu s jinak pozitivním hodnocením spokojeného soužití s českými obyvateli, kteří jsou nejčastěji migranty označováni jako „kulturní“, „zdvořilí“ a mající rádi „svou pohodu“. Oceňována bývá i „velká svoboda slova a názorů“, vadí snad jen větší uzavřenost Čechů a Češek, ale problémem je především nastavení práv a možnost se jich domoci. Přístup k českému občanství tak sice zůstává důležitý pro řadu praktických otázek života migrantů, ale jeho zásadní role lze spatřovati v rovině symbolické. Vypráví totiž příběh o tom, kdo jsme „my“,¹² jak jako národ vnímáme (či spíše chceme vnímat) sami sebe a koho jsme do svého „klubu“ ochotni pustit.

Z podmínek získání občanství plyne, že stát očekává kandidáty a kandidátky, kteří nejen žili alespoň 10 let na území ČR, ale také: platí daně, jsou trestně bezúhonní, nemají dluhy, dobře doloží zdroj příjmů, nezatažovali sociální systém a znají češtinu i české reálie. Pohled do praxe udělování občanství ovšem ukazuje, že reálné požadavky mohou být ještě větší. Český přístup se tak až nemilosrdně soustředí na splnění vysoce nastavených kritérií, a především na ekonomický přínos migrantů a migrantek. Důraz na hodnotu ekonomického přínosu není náhodný a koreluje s prioritami českého národa. Z výsledků Evropského sociálního průzkumu například vyplývá, že pro svou spokojenost uvádějí Češky a Češi práci a materiální zabezpečení na prvním místě, a to i před zdravím.¹³

Syřany nikdy, Ukrajinky ano nebo možná

O české identitě vypovídá i to, že debaty o migraci nejsou rámovány obavami o sociální soudržnost, ale spíše obavami o narušení jakési národní kulturní harmonie. To bylo zejména patrné právě v období po roce 2015, kdy českou společnost ovládl obrovský strach z uprchlíků, přestože Česko prakticky žádné nepřijalo. Podíváme-li se tedy podrobněji na to, koho jsou Češi a Češky ochotni přijmout, zjistíme, že hranice mezi vítanými a nevítanými migranty neleží pouze v jejich výše zmíněném ekonomickém přínosu, ale do velké míry je spojena i s jejich kulturou a náboženstvím, a v případě muslimských uprchlíků po roce 2015 jistě i genderem.

11 Marie Jelínková, „Česká migrační a integrační politika v perspektivě mongolské migrace“, Disertační práce (Praha: Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, 2011). Dále např. viz Tereza Freidingerová, *Vietnamci v Česku a ve světě: migrační a adaptační tendence* (Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2014, vydání první. Ediční řada Studie, 111. svazek).

12 Kristina Bakkær Simonsen, „Does Citizenship Always Further Immigrants' Feeling of Belonging to the Host Nation? A Study of Policies and Public Attitudes in 14 Western Democracies“, *Comparative Migration Studies* 5, č. 3 (2017), <https://doi.org/10.1186/s40878-017-0050-6>.

13 Aneta Černá, „Češi se bojí migrace dvakrát víc než jiné národy, ukázal průzkum“, e15, vydáno 5. září 2018, <https://www.e15.cz/domaci/cesi-se-boji-migrace-dvakrat-vic-nez-jine-narody-ukazal-pruzkum-1350819>.

Nejproblematičtější tak ve výzkumech vychází vztah Čechů a Češek k muslimům a obecně lidem z islámských zemí, před kterými dostávají přednost i méně kvalifikovaní migranti z Východu.¹⁴

Skrze tuto perspektivu, Balibar ji nazývá diferencialistickým rasismem, lze porozumět odlišnému postoji vůči uprchlíkům z let takzvané uprchlické krize a vůči Ukrajinám a Ukrajincům v roce 2022.¹⁵ U uprchlivších ze Sýrie, Afghánistánu, ale i Srbska a dalších bylo ze strany české společnosti apriorně očekáváno, že se nebudou schopni začlenit právě kvůli odlišné (vrozené) kultuře. Naopak Ukrajina do velké míry české představě „přizpůsobivé kultury“ odpovídá. Neprehlédnutelná odmítání romských uprchlic z Ukrajiny a jejich dětí pak tento přístup ještě podtrhují. Zdá se tedy, že právě uchování „české“ kultury a kulturní jednoty tak funguje jako záruka bezpečnosti, ke které se Češi a Češky vnitřně vztahují jako k potřebné jistotě.¹⁶

Lze jistě správně argumentovat, že do současného přístupu k přijímání Ukrajinek a Ukrajinců se promítá i řada dalších vlivů. Významnou roli hraje vlastní historická zkušenost se sovětskou okupací, a tedy zkušenosti s Ruskem jako agresorem, i dlouhodobá dobrá zkušenost s velkou skupinou ukrajinských migrantů v ČR. Reflexi si ale zaslouží i to, že po fázi otevřenosti a přijetí se začaly v české společnosti rychle ozývat dobře známé hlasy založené na logice ekonomického přínosu, které volaly po tom, aby Ukrajinky (a Ukrajinci) především „rychle pracovali a nezneužívali český sociální systém“.

Striktně negativní postoj české společnosti k uprchlíkům z doby uprchlické krize (po roce 2015), jejich vehementní odmítání a tehdejší četné proklamace o selhání EU jistě nebyly pouze otázkou diferencialistického rasismu. Tehdejší populistická vláda také umně pracovala s pocitem Čechů a Češek, že v rámci EU nemají takové postavení, jaké by měli mít. Ostatně u národu, který má ještě v relativně nedávné paměti „diktát z Moskvy“ a zas tak úplně nedůvěřuje ve vlastní schopnosti či možnosti měnit svět,¹⁷ se myšlenka odmítnutí „tupého diktátu z Bruselu“ dá dobře prodat. Zásadně tomu pomohlo využití onoho méně viditelného typu českého nacionalismu, který stojí na přesvědčení o šikovnosti a racionalitě českého národa. Tato „racionalita“ společně s vymezením se vůči „Bruselu“ se projevila v odmítnutí kvót a podpořila identitu Čechů a Češek jako „racionalního, ideologiemi nezatíženého národa“.

Závěr

Podle výsledků nejrozličnějších srovnávacích evropských výzkumů nepatří český národ ani na Východ, ani na Západ. Ve výzkumech se zas tak moc neliší od ostatních postkomunistických zemí, přesto si uchovává svá drobná specifika.

14 Ibid.

15 Étienne Balibar, „Racism Revisited: Sources, Relevance, and Aporias of a Modern Concept“, *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America*, 123, č. 5 (2008), <https://doi.org/10.1632/pmla.2008.123.5.1630>.

16 Eleonore Kofman, „Citizenship, Migration and the Reassertion of National Identity“, *Citizenship studies* 9, č. 5 (2005).

17 Anna P. Durnová, „Může se česká politika obrátit jiným směrem? Kulturněsociologická sebe-reflexe jedné generace“, in Vít Dostál a Grigorij Mesežnikov (eds.), *Maximum možného? 25 let samostatné české a slovenské zahraniční politiky* (Praha: Heinrich-Böll-Stiftung, 2017).

I přes nárůst populistických politických lídrů, kterými se (nejen v oblasti migrace) nechává hodně ovlivnit, zůstává se skepticismem sobě vlastním pořád věrný základním demokratickým hodnotám, jako jsou rovnost před soudy, odpovědnost vlády a svobodné volby. Násilná autoritářská řešení mu nejsou vlastní. Pokud jde o toleranci vůči menšinám, pak se v Česku míchá poměrně vysoká tolerance například ke stejnopohlavním párům, ale velmi nízká tolerance k migrantům.¹⁸

O něco hlubší pohled ukazuje, že Češi a Češky velmi pečlivě střeží, komu „dovolí“ stát se českým občanem či občankou. Obraz žádoucího migranta je mimořádně ctnostný a v praxi až paradoxně kontrolovaný. Nezasťíraným cílem migrační politiky je v první řadě ekonomický zisk v daném čase. Dlouhodobá perspektiva v uvažování o migraci chybí, primárně jde o její krátkodobý přínos, který je navíc doprovázený vírou v to, že za nepříznivé situace, ve kterých se nově příchozí často ocitají, jsou zodpovědní převážně oni sami.

I v českém případě platí, že migrace a vztah k migrantům a migrantkám jsou především jakýmsi lakmusovým papírkem společnosti, který ilustruje to, jak se daná společnost chová i vůči sama sobě. Nastavené zrcadlo českému já nám tak dovoluje vidět, jak bychom rádi sami sebe vnímali. Zároveň nabízí i porozumění řadě problémů, jako je zmiňovaný privatismus, obtížné přejímání zodpovědnosti za společnost jako celek, malá důvěra v občanskou společnost, a naopak víra ve všemocnost ekonomické prosperity. Nicméně, jak ukazuje současný postoj k lidem uprchlivším z Ukrajiny, i přes data, která nelichotivě dokumentují individualistický diskurz, jsou Češi a Češky ve zlomových okamžicích schopni mohutného vzednutí ke svobodě a solidaritě. Tím přitom zas až tak moc nepřekvapí sebe jako spíš ty, kteří na ně hledí s větším odstupem.

18 Dále viz Jaroslava Pospíšilová a Petra Raudenská, „Civic Values in the Czech Republic in an European Context“, in Sabrina P. Ramet, Vladimir Đorđević a Christine M. Hassenstab eds., *Civic and Uncivic Values in the Czech Republic* (Cham: Springer International Publishing, 2022), https://doi.org/10.1007/978-3-030-91225-3_2.

„Příliš málo poukazujeme na realitu migrace do východoněmecké společnosti“¹

Rozhovor vedla Sarah Ulrich

**Třicet let po pádu Berlínské zdi v ko-
-lektivní paměti stále chybí perspek-
tivy (bývalých) migrantek a migrantů
a zahraničních pracovníků a pracovníků
v NDR, přestože východní Německo
bylo dlouho imigrační společností.
Proč tomu tak je, jak se změnila ži-
votní realita a jak lze (post)migrač-
ní perspektivy² podpořit, vysvětluje
v rozhovoru Noa K. Ha, výzkumnice
v oblasti migrace a vedoucí pro oblast
vědy na berlínském DeZIM institutu.**

**U příležitosti výročí pádu zdi se nyní často hovoří
o „východoněmecké identitě“. Existuje vůbec něco
takového?**

Pokud se hovoří o identitě, byla bych velmi opatrná, protože pak je ten-
dence esencionalizovat. To je to, o co se právě explicitně snaží a dělá krajní pravice:
téma východoněmecké identity politicky instrumentalizovat. Ale řekla bych, že
východoněmecké zkušenosti rozhodně existují. Ať už jde o to, že lidé sami znali

1 Toto interview bylo, na rozdíl od zbytku publikace, vydáno již v listopadu roku 2019 *k příležitosti 30 let od pádu berlínské zdi*. I dnes považujeme výpovědi za stále platné a relevantní. Na některých místech se rozhovor dotýká i tehdejších aktuálních témat – např. voleb do zemských sněmů v některých spolkových zemích Německa. Pro zachování informační hodnoty do odpovědi nezasahujeme a ponecháváme ji v původním znění, pouze s poznámkou pod čarou.

2 (Post)migrantský: Termín zavedený divadelnicí Shermin Langhoff, jenž má za cíl osvětlit, že „mi-
grace není zvláštní případ, vícenásobná příslušnost k národnosti není problém a rasismus není výjimečný
jev,“ viz Naika Foroutan, Juliane Karakayali, Riem Spielhaus (eds.), *Postmigrantische Perspektiven* (Frankfurt
am Main: Campus Verlag, 2018). Výraz „postmigrantský“ zahrnuje všechny osoby, které jsou ve Spolkové
republice minimálně ve druhé generaci.

NDR, nebo že existuje generace, jejíž rodiče znali NDR. Odkazy na NDR bych chápala jako společně prožitou zkušenost, kterou lze nazvat východoněmeckou zkušeností a referenčním bodem.

Jak se vzájemně ovlivňují zkušenosti „východních Němců“ a „(post)migrantů“?

Je docela hezké, že pojem „(post)migrantský“ v sobě má také slovo „ost“, tedy „východní“. Protože imigraci do východního Německa je třeba znovu zviditelnit, protože nejde o historii gastarbeiterů, ale o jinou historii migrace. Pozoruji, že o tom, co je východoněmecká migrační společnost, toho vlastně zatím víme příliš málo. Příliš málo se pojmenovává a hovoří se o ní, ačkoli je realitou. Touto realitou mám na mysli imigraci v dobách NDR, tedy zahraniční pracovnice a pracovníky,³ ale také osoby, které dostaly politický azyl. Kromě toho existovalo něco na způsob vzdělávacího programu mezi bratrskými socialistickými státy, v jehož rámci děti a mladí lidé z Řecka nebo Severní Koreje žili v NDR, aby se jim zpřístupnil tamní vzdělávací systém. Do NDR tedy vedly nejrůznější migrační cesty.

A pak ještě masivní migrace po pádu zdi: jak přesuny lidí s migračním původem, tak i německo-německá migrace, protože docházelo k odchodu rodin, které přišly do NDR jako námezdní dělníci a pak odešly do západního Německa, ale odcházeli tam také mnozí bílí východní Němci. Dále příchod západních Němců do východního Německa, z nichž mnozí pak pracovali na vedoucích pozicích. Kromě toho mnoho takzvaných „Spätaussiedler“, tedy migrantů s německými předky, kteří přicházeli z postsovětského prostoru a poté se usadili v nových německých spolkových zemích.

Jak si tyto východoněmecké migrační narativy stojí v kontextu celoněmeckého narativu?

(Post)migrantské perspektivy jsou stále ještě velmi západoněmecké. Migrační realita a migrační společnost ve východním Německu je jiná než v západním, protože její složení je živeno jinou migrační historií. Takže když hovoříme o východoněmecké migrační realitě, je stejně tak přítomná, ale stále ještě příliš málo pojmenovaná a odvyprávěná, protože celoněmecký narativ nadále utváří dvě věci: na jedné straně pohled spočívající v tom, že migrace probíhala směrem do západoněmecké společnosti, a na druhé straně pohled, který říká, že lidé v NDR byli izolovaní, neměli žádné kontakty s jinými zeměmi, že byli takříkajíc jen mezi sebou. To je částečně pravda, zahraniční pracovnice a pracovníci například žili v pro ně určených ubytovnách. Přesto existují migrační kontinuity. Je mylné se domnívat, že do roku 2015 žádná migrace neexistovala – ani vnitřní, ani vnější –, jak tvrdí AfD nebo Pegida.

Na základě čeho lze tyto kontinuity pozorovat?

Vidíme, že migrantské spolky se v posledních letech organizují: ve všech nových spolkových zemích vznikly zastřešující organizace, které vystupují velmi sebevědomě a velmi angažovaně a požadují své právo na spoluúčast. Východoněmecká (post)migrační realita tu je, ale byla velmi dlouho ignorována, a to i západoněmeckou stranou. Takže bych byla opatrná v pohledu na (post)migrační univerzálnost, protože zkušenosti jsou pak velmi odlišné a specifické. Jsou nutné nové narativy, které tuto různorodost zahrnou.

Ty se nyní formují a jsou velmi sebevědomé, a to jak ze strany migrantských spolků, tak ze strany mladé bílé východoněmecké generace. Také z východoněmecké migrantské perspektivy se nyní ozývají hlasy: „Jsme tu už dlouho, už neodejdeme.“ V tomto ohledu (post)migrantský koncept dobře komunikuje požadavek, že je třeba začít s německým sebezrozuměním faktu, že jsme imigrační společností. Proto jsme různorodí, heterogenní. Máme právo na participaci a to se musí odrážet ve strukturách a přibězích.

Jak se změnil život migrantek a migrantů žijících v bývalé NDR v důsledku pádu zdi?

Vím toho nejvíce o pracujících z Vietnamu. Ti prostě po pádu zdi všichni přišli o pracovní místa, protože podniky, kde pracovali, už neexistovaly. Znamenalo to pro ně také ztrátu právního nároku na pobyt v zemi. *De facto* jim všem ze dne na den hrozila deportace. Bylo otázkou, co se bude dít se všemi těmi lidmi, kteří pracovali ve státních podnicích. Ale ti, kteří měli status smluvního pracovníka, byli až poslední v pořadí. Mnoho bývalých smluvních pracovníků a pracovníků z Mosambiku se například vrátilo zpět a dodnes zčásti demonstrují v Maputu, protože jim nebyly vyplaceny mzdy, říká se jim „Madgermanes“. Dohody o smluvních pracovnících se vždy uzavíraly s příslušnými státy, což znamená, že pokud existovaly následné dohody, musela je SRN převzít pouze pro specifickou skupinu osob. Pro osoby z Vietnamu existovala po sjednocení zvláštní dohoda. Vyjednalo se, že ti, kteří přišli o práci, mohli v Německu zůstat pouze v případě, že se stali samostatně výdělečně činnými osobami. Jinak jim bylo vyplaceno něco na způsob odstupného, aby odešli ze země. Jak vidíme, první generace se stala samostatně výdělečně činnou, aby se udržela nad vodou. V květinářstvích, obchodech s věcmi za 1 euro, bufetech.

Jak vnímáte dnešní životní reality v (post)migrantských komunitách? Jsou „integrované“, respektive asimilované⁴, nebo segregované?

4 Integrate: Výraz „integrate“ se píše v uvozovkách. Základem je předpoklad, že to, co se od migrantek a migrantů požaduje jako „integrate“, není nikdy zcela možné, protože „[v] politické diskuzi je [termín integrate ...] obvykle chápán jako asimilace, tj. vzdát se vlastních kulturních a jazykových původů a ve smyslu totálního přizpůsobení se německé společnosti.“ Viz Karl-Heinz Meier-Braun, Deutschland, Einwanderungsland, (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002).

Řekla bych, že je to podobné jako v západoněmeckých městech. Bývalé zahraniční pracovnice a pracovníci už nebydlí v ubytovnách, kde žili tehdy, ale ve vlastních bytech nebo domech. Usadili se v městských a venkovských oblastech, existují migrantská sousedství, každodenní život, děti chodí společně do školy. Existují části měst, kde je více rodin a dětí s migrantským původem, ale to známe i ze západoněmeckých měst.

Neřekla bych, že tato segregace vychází z tehdejších struktur. Ve východoněmeckých městech mnohem více dochází k tomu, že migrantské rodiny spíše žijí v bytech, které jsou ve vlastnictví obce. Ti, kteří mají vyšší příjmy, si mohou dovolit lepší, dražší bydlení. To znamená, že hodně migrantských rodin je kvůli ceně nájmu odkázáno na obecní byty, ostatně stejně jako jiné nízkopříjmové domácnosti.

Ale i když ve městech panují rozdíly mezi jednotlivými čtvrtěmi, post-migrantské komunity jsou stále více viditelné, protože se organizují ve spolcích, protože iniciují kulturní dění, protože studují a protože požadují svoje právo podílet se na utváření demokratické společnosti. Vzhledem k tomu, že migrantské komunity jsou na základě svých geografii původu a doby příchodu velmi různorodé, mohou zde uvést jen toto velmi hrubé konstatování, protože lze pozorovat jak tendence k segregaci, tak tendence k integraci.

Vnímáte nějaké rozdíly mezi Berlínem, kde žijete, a Drážďany, kde hlavně pracujete?⁵

V Berlíně je v některých částech města vidět, že je to druhá generace, která začíná dominovat. Děti si nyní otevírají restaurace, už ne pouhé bufety, generace rodičů se zčásti stahuje ze zelinářství a večerek. Jsou tedy patrné posuny v tom smyslu, že druhá generace obhospodařuje jiné ekonomické segmenty. V Drážďanech k posunům dochází také, ale ne tak nápadně; například život Vietnamců a diaspor se odehrává více v ústraní. Je tu však jeden velký rozdíl: konfrontace s rasismem a pravicově extremistickými strukturami je ve východních spolkových zemích mnohem vyostřenější. Politicky a politici jsou zřetelněji a explicitněji vyzýváni, aby zaujali stanovisko, protože formování pravicově extremistických, pravicově teroristických a národoveckých skupin, od AfD přes Pegidu až po Identitäre Bewegung (Identitární hnutí), je více přítomné v jejich organizaci a každodenním životě. Mám dojem, že tam k tomu má obyvatelstvo vyvinutou také větší citlivost a jiné odhodlání požadovat participaci. V Berlíně není hrozba antidemokratických, národoveckých uskupení zatím ještě tak silně vnímána, zatímco ve východních spolkových zemích je mnohem přítomnější.

5 V době uskutečnění rozhovoru pracovala Noa K. Ha jako vedoucí výzkumné skupiny mladých vědců a vědkyň v Centru pro integrační studia na TU Drážďany.

Jaké jsou možné rozdíly v perspektivách první, druhé a třetí generace?

Velký rozdíl je v tom, že druhá generace si prošla německými vzdělávacími institucemi. Má velmi dobré znalosti němčiny a angažuje se ve spolcích. První generace se také angažuje, ale druhá generace je tou, která se více soustředí na to, říkat: „Jsme teď tady a můžeme požadovat, abychom už byli bráni jako Němci.“ Část z nich má německé občanství, ale někteří ne. To má následně také dopad na angažovanost. Pokud člověk nemá občanství, rozmyslí si, zda se pouštět do kritiky rasistických struktur.

Když druhá generace projde německým vzdělávacím systémem, má příslib dobrých podmínek pro začlenění do německé společnosti. Pokud jsou ale děti z této generace vzdělávacím systémem diskriminovány, protože jsou označeny jako děti NDH (neněmeckého původu), dochází k jiné konfrontaci, a to i s každodenními strukturami v Německu. To vyvolává otázku: jak se vlastně vytvářejí rozdíly mezi Němkami a Němci a migrantkami a migranty – a to napříč generacemi? Můžeme to pozorovat v diskuzích o (post)migrantském divadle a konceptech, stejně jako v nových německých organizacích, které explicitně odkazují na životní prostor v Německu.

Očekáváte změnu nebo zhoršení životní reality (post)migrantských komunit ve východním Německu, zejména s ohledem na volební výsledky v Sasku a prognózy v ostatních spolkových zemích?⁶

Cítím úlevu, že v Sasku snad vznikne vláda bez AfD. I tradičním politickým stranám je už jasné, že panuje velký tlak, aby jednaly. Ve školách by se dětem mělo dostat více občanského vzdělávání, migrantské spolky by měly mít příležitost k intenzivnější participaci. Vnímám, že se toho nyní hodně děje. Otázkou je, jestli takto můžeme AfD, Pegidy a ideologickým zkratkám skutečně čelit. To se teprve uvidí.

Ale neřekla bych, že se to zhoršuje, protože už teď je to prostě špatné. Pro všechny, kteří se tam pohybují, je to takhle trvale od pádu zdi. Vždycky to bylo špatné, pocit nebezpečí zůstává posledních 30 let. Nikdy to nebylo opravdu bezpečné. Změnilo se to, co je viditelné. Ale pro lidi na místě je to takhle: permanentně žijeme v tomto ohrožení, a přesto máme každodenní život. Vadí mi, že se najednou objevují varování, že už by POC (people of color)⁷ do východního Německa neměli jezdit. Ano, je to nebezpečnější situace a já bych taky nejela sama ledaskam, ale na saském venkově je ubytováno mnoho černošských uprchlíků, kteří nemají privilegium rozhodnout se, jestli na východ pojedou, nebo ne. Prostě tam jsou. Ztrácíme to ze zřetel, když předstíráme, že východoněmecká migrantská realita neexistuje. Sama sebe bych označila za západoněmeckou POC, mám ale privilegium, mohu pracovat na univerzitě. Právě v takové situaci je důležité projevit solidaritu. Existuje

6 Viz pozn. 1.

7 People of color: Pojem people of color (v jednotném čísle person of color) je sebeoznačení lidí, kteří jsou vystaveni rasismu.

mnoho rodin migrantů, které říkají: „My tady žijeme, tohle je náš každodenní život. My odtud neodejdeme. Chceme se pro to rozhodnout.“ Jiní se však rozhodovat vůbec nemohou. Je důležité to zdůraznit právě teď, 30 let po pádu zdi a v době, kdy dochází k normalizaci pravicového extremismu a rasismu.

Jak lze tyto (post)migrantské perspektivy podpořit v kontextu normalizování rasismu?

Potřebujeme více vzájemných kontaktů mezi východoněmeckými a západoněmeckými migrantskými komunitami, například prostřednictvím výměnných programů mezi západoněmeckými a východoněmeckými migrantskými (sebe) organizacemi, tedy mluvit o odlišnostech a tento prostor utvářený zkušenostmi zviditelňovat. S tím jsme teprve na počátku, to je na debatě 30 let po pádu zdi zajímavé. To znamená, že potřebujeme další výzkum na toto téma, další výstavy na toto téma. Na jedné straně vidím mnohem diferencovanější a nuancovanější diskuzi o těchto rozdílech. Na druhé straně je tu společenská polarizace, kterou rozdmychávají pravicově extremistické skupiny. Obojí se děje současně. Je naprosto nezbytné, abychom dosáhli pluralizace migračních narativů ve Spolkové republice Německo, aby vyprávěly historii německé migrace nejen z pohledu západoněmeckých zahraničních pracovníků, ale také z pohledu těch východoněmeckých. Je nutná nová dohoda o tom, kým jako celoněmecká imigrační společnost jsme a jaká je naše rozmanitá a komplikovaná migrační historie. Jde o to, ptát se, jaké narativy potřebujeme, abychom mohli s naší imigrační společností nakládat s mnohem větší samozřejmostí.

Editorky

Pavína Janebová je ředitelkou pro výzkum v Asociaci pro mezinárodní otázky. Odborně se zabývá českou zahraniční a evropskou politikou a vztahy mezi středoevropskými státy. Je studentkou doktorského programu mezinárodní vztahy a evropská politika na Masarykově univerzitě. Ve své disertační práci se věnuje roli Visegrádské skupiny v zahraniční politice České republiky od roku 1993. Je autorkou a editorkou publikací na téma střední Evropy a české zahraniční a evropské politiky. Mimo jiné se zajímá i o téma zastoupení žen v české zahraniční politice.

Klára Schovánková je programovou koordinátorkou pražské kanceláře Heinrich-Böll-Stiftung od roku 2017. Vedla desítky projektů zaměřených na spravedlivou energetickou transformaci a na zahraniční a bezpečnostní politiku. Předtím pracovala například na Velvyslanectví Spolkové republiky Německo v Praze a absolvovala mezinárodní stipendium IPS v Německém spolkovém sněmu. Vystudovala žurnalistiku a bezpečnostní studia na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy.

Autorky a autoři

Adéla Jurečková je od dubna 2021 ředitelkou pražské kanceláře Heinrich-Böll-Stiftung. Dříve vedla v největší české neziskové nevládní organizaci Člověk v tísni Program migrace zaměřený na osvětu a advocacy v otázkách migrace a integrace, pracovala také na Velvyslanectví Spolkové republiky Německo v Praze, v pražském Goethe-Institutu a spolupracovala s Asociací pro mezinárodní otázky jako analytička pro Německo. Při studiu politologie a sociologie v německém Pasově byla stipendistkou Heinrich-Böll-Stiftung.

Sociální spravedlnost a sociální politika

Lucie Trlifajová je antropoložkou a analytičkou sociálních politik, působí v Sociologickém ústavu AV ČR a v Centru pro společenské otázky – SPOT. Zaměřuje se na problematiku chudoby a sociálních nerovností, prekarizace, dluhů a jejich dopadů na občanství. K těmto tématům publikovala řadu analýz a odborných studií v Česku i zahraničí. Je spoluautorkou výpočtu minimální důstojné mzdy pro Českou republiku.

Wolfgang Schroeder je vedoucím oboru politický systém SRN – proměňující se státnost na Univerzitě v Kasselu a fellow Vědeckého centra sociálního výzkumu v Berlíně. Vědecky se věnuje sociální a spolkové politice a také demokracii a politickým stranám.

Lukas Heller je vědeckým pracovníkem oboru politický systém SRN – proměňující se státnost na Univerzitě v Kasselu. Jeho oblastí vědeckého zájmu jsou sociální státy, odbory a spolky.

Genderová rovnost a genderová spravedlnost

Johanna Nejedlová je zakladatelkou nevládní organizace Konsent a stará se o její chod a směr. Působí také jako publicistka – její texty uveřejňuje například magazín *Heroine.cz*, ČRo Radio Wave nebo *A2larm*. Je členkou výkonného výboru České ženské lobby a redakční rady *Deníku N*. Za své působení získala ocenění Women of Europe 2019, Bitch 50 a zařadila se do výběru žebříčku časopisu *Forbes* 30 pod 30.

Simone Schmollack je novinářkou a vedoucí resortu Regie online deníku *taz*, redakce „tageszeitung“ v Berlíně. Předtím byla mnoho let redaktorkou pro téma gender v deníku *taz* a šéfredaktorkou týdeníku *Der Freitag*. Feministická témata ji dnes stále zaměstnávají, snad více než kdy dříve.

Práce

Šárka Homfray absolvovala Právnickou fakultu Univerzity Karlovy (2007), následně téměř 10 let působila na Ministerstvu dopravy, kde se podílela na tvorbě a projednávání legislativy. Od roku 2017 pracuje jako právnička Odborového svazu státních orgánů a organizací. Zde se věnuje zejména právnímu poradenství v oblasti státní služby a pracovního práva, kolektivního vyjednávání a platového odměňování, od března 2023 je druhou místopředsedkyní svazu. Je místopředsedkyní Výboru ČMKOS pro rovné příležitosti žen a mužů a členkou Women's Committee Evropské odborové konfederace (ETUC). Je autorkou mnoha popularizačních textů a komentářů i odborných právnických článků. V roce 2022 vydala soubor feministických esejů nazvaný *Proč jsme tak našťavané?* a je spoluautorkou podcastu PAY GAP o genderových aspektech světa práce.

Irene Dingeldey je od roku 2020 ředitelkou Institutu práce a hospodářství (Institut Arbeit und Wirtschaft) na Univerzitě Brémy. Předtím 10 let působila jako vedoucí oddělení s názvem Proměna pracující společnosti. Publikovala k tématům sociálního státu a politik pracovního trhu ve srovnávací perspektivě. Poslední dobou se věnuje minimální mzdě, politikám kolektivního vyjednávání a regulaci zaměstnanosti v globální perspektivě. Spolu s Damianem Grinshawem a Thorstenem Schultenem editovala v roce 2021 publikaci *Režimy minimální mzdy v Evropě a vybraných rozvojových zemích. Souhra mezi statutární regulací, kolektivním vyjednáváním a adekvátností výše minimální mzdy*.

Klima a energetika

Romana Jungwirth Březovská je analytičkou Klimatýmu Asociace pro mezinárodní otázky se zaměřením na problematiku změny klimatu v širších souvislostech, především s důrazem na globální klimatická vyjednávání, klimatickou bezpečnost, klimatickou diplomacii či spravedlivou odolnost. Zabývá se mimo jiné zapojováním měst a soukromých subjektů do řešení klimatické krize. Vystudovala mezinárodní vztahy na Univerzitě Karlově v Praze a International Public Management na Sciences Po v Paříži. V letech 2019 a 2020 zastupovala ČR na mezinárodních

klimatických jednáních zaměřených zejména na adaptaci na dopady změny klimatu. V rámci českého předsednictví Rady EU v roce 2022 spolupracovala s MŽP na implementaci mezinárodních závazků v oblasti obnovy biologické rozmanitosti, a to také v kontextu změny klimatu.

Nick Reimer studoval ve Freiburgu, Praze a Berlíně ekologické a energetické technologie a byl aktivní v ekologickém hnutí v NDR. Mimo jiné tehdy založil první nadregionální ekologický časopis *ÖkoStroika*. Dnes je novinářem a autorem knih, věnuje se tématům jako ochrana klimatu a energetický obrat, kniha *Německo v roce 2050 – jak klimatická změna změní náš život* (*Deutschland 2050 – wie der Klimawandel unser Leben verändern wird*), kterou napsal se Toralfem Staudem, se stala bestsellerem.

ČR/Německo v EU

Vít Dostál je výkonným ředitelem Asociace pro mezinárodní otázky, odborně se zaměřuje na českou zahraniční a evropskou politiku, středoevropskou spolupráci a polskou zahraniční a vnitřní politiku. S Asociací spolupracuje od roku 2006. Je autorem a editorem řady publikací věnovaných české zahraniční politice a střední Evropě. Vystupuje na konferencích a v médiích. V roce 2017 ukončil disertační práci „Paradiplomacie českých krajů“ doktorský program evropských studií na Masarykově univerzitě v Brně. Absolvoval studijní a pracovní stáže ve Varšavě a Bruselu.

Christine Pütz je referentkou pro Evropskou Unii v referátu EU / Severní Amerika nadace Heinrich-Böll-Stiftung. Do roku 2007 pracovala v různých vědeckých či vzdělávacích institucích jako Centre Marc Bloch (Berlín), Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung a CEVIPOF v Paříži. Hlavními tématy její činnosti ve vědě a politickém vzdělávání jsou Evropa, Francie a politické strany. Mimo to je Christine Pütz mediátorkou, koučkou a trenérkou komunikace a řešení konfliktů v organizacích. Jejími hlavními tématy v Heinrich-Böll-Stiftung jsou budoucnost Evropské unie a evropská demokracie.

Georg McCutcheon pracuje jako project officer pro záležitosti EU v referátu EU / Severní Amerika nadace Heinrich-Böll-Stiftung v Berlíně. Předtím byl referentem týmu Sýrie v DG ECHO (Generální ředitelství pro evropskou civilní ochranu a operace humanitární pomoci) Evropské komise v Bruselu. Studoval mezinárodní vztahy (BA) a globální politickou ekonomii (MA) na University of Sussex ve Velké Británii. Jeho hlavními výzkumnými tématy zde byly socioekonomická transformace států a společenství v kontextu expandující kapitalistické světové ekonomiky či politicko-ekonomická konfliktní analýza.

Podpora lidských práv ve světě

Petra Kalenská vystudovala právo na Univerzitě Karlově, mezinárodní právo lidských práv na Univerzitě Lund (Švédsko) a získala doktorát z mezinárodního práva na Univerzitě Karlově. 5 let působila na Úřadu vlády ČR na Odboru lidských práv a ochrany menšin a na Odboru pro rovnost žen a mužů. Nyní upozorňuje na porušování práva životního prostředí ze strany fosilního průmyslu. Spoluzaložila lidskoprávní platformu MNOHO SVĚTŮ v Jilemnici, kde se nyní podílí na organizaci lidskoprávní školy Přehršel.

Peggy Lohse je písničkářka, fotografující a překládající novinářkou (například jádu, Perspective Daily, nd, MOZ, Publik-Forum, Podcast Perspektivy – hovory s umělkyněmi a umělci z Běloruska). Studovala západní slavistiku a rusistiku na Univerzitě v Lipsku, aktuálně dokončuje magisterské studium v oboru jazyk – média – společnost na Evropské univerzitě Viadrina ve Frankfurtu nad Odrou a působí jako novinářka na volné noze. Jejími hlavními tématy jsou společnost a kultura ve středo-, východo-evropském a postsovětském prostoru.

Identita a diverzita

Marie Jelínková působí na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy na katedře veřejné a sociální politiky. V posledních letech se věnuje zejména tématu lokální integrace migrantů, předtím se zabývala tématy, jako je přístup migrantů ke zdravotnímu pojištění, situace lidí bez oprávnění k pobytu či pracovní vykořisťování. Podílela se na řadě mezinárodních studií, které se většinou týkají práv migrantů či nastavení migračních politik. Dlouhodobě úzce spolupracuje s občanskou společností, zejména se Sdružením pro integraci a migraci.

Sarah Ulrich je novinářkou na volné noze. Zabývá se (investigativními) rešeršemi a reportážemi na témata jako zneužití moci, (pracovní) vykořisťování, pravice násilí a feministický boj. Vystudovala v rámci magisterského programu sociální vědy a teorii společnosti. V roce 2021 byla magazínem *Medium* označena za jednu z top 30 novinářek a novinářů pod 30 let. Získala stipendium mimo jiné v rámci Mezinárodního žurnalistického programu, nadace Heinrich-Böll-Stiftung a Německého institutu pro lidská práva.

Česko. Německo. V Kontextu

Vydává Heinrich-Böll-Stiftung e. V., kancelář v Praze
Publikaci společně připravily pražská kancelář
Heinrich-Böll-Stiftung a Asociace pro mezinárodní otázky (AMO).
cz.boell.org
www.amo.cz

Editorky: Pavlína Janebová a Klára Schováňková
Autorky a autoři: Irene Dingeldey, Vít Dostál, Lukas Heller, Šárka Homfray,
Marie Jelínková, Romana Jungwirth Březovská, Adéla Jurečková,
Petra Kalenská, Peggy Lohse, Georg McCutcheon, Johanna Nejedlová,
Christine Pütz, Nick Reimer, Simone Schmollack, Wolfgang Schroeder,
Lucie Trlifajová, Sarah Ulrich

Ilustrace, grafický design a sazba: Barbora Müllerová
Překlady z německého jazyka: Tereza Semotamová
Korektury: Karolína Podobová
Tisk: tiskárna Nakladatelství Karolinum

První vydání.
Praha, duben 2023.
ISBN 978-80-88289-45-6

Tuto publikaci je kromě textu „Příliš málo poukazujeme na realitu migrace do východoněmecké společnosti“ možné šířit v rámci licence creative commons CC BY-NC-ND 4.0.

Text „Příliš málo poukazujeme na realitu migrace do východoněmecké společnosti“: všechna práva vyhrazena.

Názory a výroky autorek a autorů vyjádřené v této publikaci patří pouze jim a nemusí se shodovat s postoji Heinrich-Böll-Stiftung a Asociace pro mezinárodní otázky.

Heinrich-Böll-Stiftung je politická nadace, think-tank a mezinárodní politická síť pro zelené vize a projekty se sídlem v Berlíně a více než třiceti kanceláři po celém světě. Našimi hlavními principy jsou ekologie a udržitelnost, demokracie a lidská práva, sebeurčení a spravedlnost. Kládeme zvláštní důraz na sociální emancipaci a rovná práva pro všechny. Pražská kancelář koordinuje projekty v České republice, na Slovensku a v Maďarsku.

AMO je nevládní nezisková organizace založená v roce 1997 za účelem výzkumu a vzdělávání v oblasti mezinárodních vztahů. Tento přední český zahraničně-politický think-tank není spjat s žádnou politickou stranou ani ideologií. Svou činností podporuje aktivní přístup k zahraniční politice, poskytuje neustrannou analýzu mezinárodního dění a otevírá prostor k fundované diskusi.

